ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

มหาวคฺคฏีกา

๑. มคฺคสํยุตฺตํ

๑. อวิชฺชาวโคฺค

๑-๒. อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๒. **ปุพฺพงฺคมา**ติ ปุเพฺพจราฯ อวิชฺชา หิ อญฺญาณลกฺขณา สมฺมุยฺหนากาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตตีติ สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ ตทาการานุวิธานตาย ปจฺจโย โหติฯ ตถา หิ เต อนิจฺจาสุภทุกฺขานตฺตสภาเวปิ ธเมฺม นิจฺจาทิโต คณฺหนฺติ, อยมสฺสา เตสํ สหชาตวเสน ปุพฺพงฺคมตาฯ ยํ ปน โมเหน อภิภูโต ปาปกิริยาย อาทีนวํ อปสฺสโนฺต ปาณํ หนติ, อทินฺนํ อาทิยติ, กาเมสุ มิจฺฉา จรติ, มุสา ภณติ, อญฺญมฺปิ วิวิธํ ทุสฺสีลฺยํ อาจรติ, อยมสฺส สหชาตวเสน จ อุปนิสฺสยวเสน จ ปุพฺพงฺคมตาฯ **สมาปชฺชนายา**ติ ตพฺภาวาปชฺชนาย อกุสลปฺปตฺติยาฯ **สภาวปฏิลาภายา**ติ อตฺตลาภายฯ เตนาห **"อุปฺปตฺติยา"**ติฯ สา ปเนสา วุตฺตากาเรน อกุสลานํ ปุพฺพงฺคมภูตา อวิชฺชา อุปฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ **ยเทต**นฺติ ยํ เอตํ ปาปาชิคุจฺฉนตาย ปาปโต **อลชฺชนาการสณฺฐิตํ อหิริกํ,** ปาปานุตฺราสตาย **ปาปโต อภายนาการสณฺฐิตญฺจ อโนตฺตปฺปํ, เอตํ** ทฺวยํ **อนฺเทว** อนฺวาคตเมวฯ **อนุ**-สเทฺทน เจตฺถ **เอต**นฺติ อุปโยควจนํฯ **อนฺเทวา**ติ เอตสฺส อโตฺถ สเหว เอกโตติฯ เอตฺถ อวิชฺชาย วุตฺตนยานุสาเรน ตปฺปฏิปกฺขโต จ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – ตตฺถ ยถา อกุสลกมฺมปถวเสน ปวตฺติยํ ปุพฺพงฺคมตา อวิชฺชาย, เอวํ กุสลกมฺมปถวเสน ปุญฺญกิริยวตฺถุวเสน จ ปวตฺติยํ วิชฺชาย ปุพฺพงฺคมตา วตฺตพฺพาฯ วีมํสาธิปติวเสน ปวตฺติยํ อาธิปจฺจาการวเสน จ ปุพฺพงฺคมตา เวทิตพฺพาฯ ทฺวีเหวาติ จ อวธารณํ อาธิปจฺจาการสฺส สหชาเตเนว สงฺคเหตพฺพโตฯ

ลชฺชนาการสณฺฐิตาติ ปาปโต ชิคุจฺฉนาการสณฺฐิตาฯ **ภายนาการสณฺฐิต**นฺติ อุตฺตสนาการสณฺฐิตํฯ **เอตฺถา**ติ หิริโอตฺตเปฺปฯ วิทติ, วินฺทตีติ วา **วิชฺชาฯ วิทฺทสู**ติ จ สปฺปญฺญปริยาโยติ อาห **"วิทฺทสฺโนติ วิทุโน"**ติฯ **ยาถาวทิฏฺฐี**ติ อวิปรีตา ทิฏฺฐิ, สํกิเลสโต **นิยฺยานิกทิฏฺฐิฯ สมฺมาทิฏฺฐิ ปโหตี**ติ เอตฺถ สา วิชฺชา สมฺมาทิฏฺฐิ เวทิตพฺพาฯ **น เอกโต สพฺพานิ ลพฺภนฺติ** สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวานํ ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส อเนกรูปตฺตาฯ **โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ เอกโต ลพฺภนฺติ** กิจฺจโต ภินฺนานมฺปิ ตาสํ ตตฺถ สรูปโต อภินฺนตฺตาฯ เอกา เอว หิ วิรติ มคฺคกฺขเณ ติสฺสนฺนมฺปิ วิรตีนํ กิจฺจํ สาเธนฺตี ปวตฺตติ, ยถา เอกา เอว สมฺมาทิฏฺฐิ ปริชานนาทิวเสน จตุพฺพิธกิจฺจํ สาเธนฺตี ปวตฺตติฯ ตานิ จ โข สพฺพานิ อฏฺฐปิ ปฐมชฺฌานิเกมเคฺค ลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ **ปฐมชฺฌานิเก**ติ ปฐมฌานวเนฺตฯ

ตถาภูตสฺสาติ อริยมคฺคสมงฺคิโนฯ **ยสฺมา มหาสฬายตนสุเตฺต วุตฺตํ** ''สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอว องฺคานํ วเสนา''ติ, **ตสฺมา ปญฺจงฺคิโก โลกุตฺตรมโคฺค โหติ**ฯ ''ปุเพฺพว โข ปนา''ติ หิ วจนํ ตทา มคฺคกฺขเณ วิรตีนํ อภาวํ ญาเปติ, ตสฺมา กามาวจรจิเตฺตสุ วิย โลกุ

ตฺตรจิเตฺตสุ วิรติ อนิยตาติ อธิปฺปาโยฯ **ปริสุทฺธภาวทสฺสน**นฺติ ปริสุทฺธสีลภาวทสฺสนตฺถํฯ **อยมโตฺถ ทีปิโต,** น อริยมเคฺค วิรตีนํ อภาโวฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา อภิธเมฺม มคฺควิภเงฺค ปญฺจงฺคิกวาโร อาคโตติ อาห **“ยมฺปิ อภิธเมฺม”**ติอาทิฯ **ต**นฺติ ‘‘ปญฺจงฺคิโก มโคฺค โหตี’’ติ วจนํฯ **“เอกํ กิจฺจนฺตรํ ทเสฺสตุํ วุตฺต”**นฺติ วตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมิญฺหิ กาเล”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยสฺมิญฺหิ กาเล**ติ โลกิยกาเล ฯ เตน ‘‘เอกํ กิจฺจนฺตร’’นฺติ วุตฺตํ อฎฺฐงฺคิกกิจฺจํ ทเสฺสติฯ วิรติอุปฺปาทเนน มิจฺฉาวาจาทีนิ ปุคฺคเลน มคฺคสมเย ปชหาเปนฺตีติ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนิ ‘‘ปญฺจ การกงฺคานี’’ติ วุตฺตานิฯ สมฺมาวาจาทิกิริยา หิ วิรติ, ตญฺจ เอตานิ การาเปนฺตีติฯ **วิรติวเสนา**ติ วิรมณกิริยาวเสน การาปกภาเวน, กตฺตุภาเวน วาติ อโตฺถฯ ‘‘วิรติตฺตยวเสนา’’ติ วา ปาโฐฯ

สมฺมากมฺมโนฺต ปูรตีติ อิเมหิ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีหิ สมฺมากมฺมนฺตกิจฺจํ ปูรติ นาม เตหิ วีริยาทิเกหิ ตทตฺถสิทฺธิโตฯ ตมฺปิ สนฺธาย **“เอกํ กิจฺจนฺตรํ ทเสฺสตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ **อิมํ กิจฺจนฺตรํ ทเสฺสตุ**นฺติ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณปิ อิมาเนว ปญฺจ สมฺมาวาจาทิวิรติตฺตยสฺส เอกกฺขเณ การาปกงฺคานีติ ทเสฺสตุํฯ **เอวํ วุตฺต**นฺติ ‘‘ตสฺมึ สมเย ปญฺจงฺคิโก มโคฺค โหตี’’ติ (วิภ. ๔๙๔) เอวํ วุตฺตํฯ โลกิยมคฺคกฺขเณ ปเญฺจว โหนฺติ, วิรติ ปน อนิยตา, ตสฺมา ‘‘ฉองฺคิโก’’ติ อวตฺวา ‘‘ปญฺจงฺคิโก’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ ตยิทํ อภิธเมฺม ปญฺจงฺคิกวารเทสนาย การณกิตฺตนมโคฺค, อริยมโคฺค ปน อฎฺฐงฺคิโกวาติ ทเสฺสตุํ, **“ยา จ, ภิกฺขเว”**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิอาทิกา ทส, ตปฺปจฺจยา อกุสลา จ ทสาติ วีสติ อกุสลปกฺขิยา, สมฺมาทิฎฺฐิอาทิกา ทส, ตปฺปจฺจยา กุสลา จ ทสาติ วีสติ กุสลปกฺขิยา มหาจตฺตารีสกสุเตฺต วุตฺตาฯ **มหาจตฺตารีสก**นฺติ ตเสฺสตํ นามํฯ **มิสฺสโกว กถิโต** โลกุตฺตรสฺสปิ อิธ ลพฺภมานตฺตาฯ

ยสฺมา โกสลสํยุเตฺตปิ อิธ จ เถเรน ‘‘อุปฑฺฒมิทํ, ภเนฺต, พฺรหฺมจริยสฺสา’’ติอาทินา วุตฺตํ ‘‘มา เหวํ อานนฺทา’’ติอาทินา ปฎิกฺขิปิตฺวา ‘‘สกลเมวิทํ อานนฺทา’’ติอาทินา ภควตา เทสิตํ สุตฺตํ อาคตํฯ ตสฺสโตฺถ โกสลสํยุตฺตวณฺณนายํ วุโตฺต, ตสฺมา วุตฺตํ **“โกสลสํยุเตฺต วุตฺตตฺถเมวา”**ติฯ

อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓. สาวกโพธิ สาวกปารมิโย, ตปฺปริยาปนฺนํ ญาณํ สาวกปารมิญาณํ, ตํ ปน ทุวินฺนํ อคฺคสาวกานํ ตตฺถปิ ธมฺมเสนาปติโน เอว สวิเสสํ มตฺถกํ ปตฺตํ, น อิตเรสนฺติ อาห – **“สาวก... เป.... อปฺปตฺตตายา”**ติฯ ตสฺมา ตสฺส มตฺถกปฺปตฺติยา มคฺคพฺรหฺมจริเย อิชฺฌเนฺต ตสฺส เอกเทโส อิธ อิชฺฌติ, น สกลนฺติฯ น หิ อทฺธพฺรหฺมจริยํ นาม อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ, **“สกลมฺปิ ...เป. ... ลพฺภตี”**ติ, ตํ ปน ภณฺฑาคาริโก นาญฺญาสิ ญาณสฺส สาวกวิสเยปิ สปฺปเทสิกตฺตา, ธมฺมเสนาปติ ปน ญาณสฺส ตตฺถ นิปฺปเทสิกตฺตา อญฺญาสีติฯ เตนาห – **“อานนฺทเตฺถโร...เป. ... อญฺญาสี”**ติฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘สกลมิทํ, ภเนฺต’’ติ เอวํ อโวจฯ

สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ชาณุโสฺสณิพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๔. **วฬาภิ**-สโทฺท วฬาปริยาโยติ อาห "**จตูหิ วฬาหิ ยุตฺตรเถนา**"ติฯ **โยธรโถ**ติ โยเธหิ ยุชฺฌนตฺถํ อาโรหิตพฺพรโถฯ **อลงฺการรโถ** มงฺคลทิวเสสุ อลงฺกตปฏิยตฺเตหิ อาโรหิตพฺพรโถฯ **ฆนทุกุเลน ปริวาริโต**ติ รชตปฏฺฏวณฺณเนน เสตทุกุเลน ปฏิจฺฉาทิโตฯ ปฏิจฺฉาทนโตฺถ หิ อิธ ปริวารสโทฺทฯ **รชตปนาฬิสุปริกฺขิตฺตา** เสตภาวกรณตฺถํฯ

ฉนฺนํ ฉนฺนํ มาสานนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **เอกวารํ นครํ ปทกฺขิณํ กโรตี**ติ อิทํ ตสฺมึ ฐานนฺตเร ฐิเตน กาตพฺพํ จาริตฺตํฯ **นครโต น ปกฺกนฺตา**ติ นครโต พหิ น คตาฯ มงฺคลวจเน นิยุตฺตา **มงฺคลิกา,** สุวตฺถิวจเน นิยุตฺตา **โสวตฺถิกาฯ อาทิ**-สเทฺทน ถุติมาคธวนฺทิกาจริยเก สงฺคณฺหาติฯ **สุกปตฺตสทิสานิ** วณฺณโตฯ

วณฺณคีตนฺติ ถุติคีตํฯ พฺรหฺมภูตํ เสฏฺฐภูตํ ยานํ, พฺรหฺมภูตานํ เสฏฺฐภูตานํ ยานนฺติ วา **พฺรหฺมยานํฯ วิชิตตฺตา** วิเสเสน ชินนโตฯ **ราคํ วินยมานา ปริโยสาเปตี**ติ สพฺพมฺปิ ราคํ สมุจฺเฉทวินยวเสน วิเนติ, อตฺตโน กิจฺจํ ปริโยสาเปติฯ กิจฺจปริโยสาปเนเนว หิ สยมฺปิ ปริโยสานํ นิปฺผตฺตึ อุปคจฺฉติฯ เตนาห "**ปริโยสานํ คจฺฉติ นิปฺผชฺชตี**"ติฯ

ธุรนฺติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห "**ตตฺรมชฺฌตฺตตายุเค ยุตฺตา**"ติฯ **อีสา**ติ ยุคสนฺธาริกา ทารุยุคฬาฯ ยถา วา พาหิรํ ยุคํ ธาเรติ, ตสฺสา ฐิตาย เอว กิจฺจสิทฺธิ, เอวํ กิริยาวเสน ลทฺธพเลน ตตฺรมชฺฌตฺตตายุเค ถิรํ ธาเรติ, เตเหว อริยมคฺครถสฺส ปวตฺตนํฯ **หิริคฺคหเณน** เจตฺถ ตํสหจรณโต โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตํเยว โหติฯ เตนาห "**อตฺตนา สทฺธิ**"นฺติอาทิฯ นาฬิยา มินมาโน ปุริโส วิย อารมฺมณํ มินาตีติ **มโน**ฯ กตรํ ปน ตํ มโน, กถญฺจสฺส โยตฺตสทิสตาติ อาห "**วิปสฺสนาจิตฺต**"นฺติอาทิฯ เตน โยตฺตํ วิยาติ โยตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ โลกิยวิปสฺสนาจิตฺตํ อติเรกปญฺญาส กุสลธมฺม เอกาพเทฺธ เอกสงฺคหิเต กโรตีติ สมฺพโนฺธฯ เต ปน "ผสฺโส โหติ...เป.... อวิเกฺขโป โหตี"ติ จิตฺตงฺควเสน **ธมฺมสงฺคเห** (ธ. ส. ๑) อาคตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **โลกุตฺตรวิปสฺสนาจิตฺตนฺ**ติ มคฺคจิตฺตํ อาหฯ **อติเรกสฏฺฐี**ติ เต เอว สมฺมากมฺมนฺตาชีเวหิ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทีหิ จ สทฺธึ อติเรกสฏฺฐิ กุสลธมฺมฯ **เอกาพเทฺธ**ติ เอกสฺมึ เอว อารมฺมเณ อาพเทฺธฯ **เอกสงฺคเห**ติ ตเถว วิปสฺสนากิจฺจวเสน เอกสงฺคเห กโรติฯ ปุพฺพงฺคมภาเวน อารกฺขํ สาเรตีติ **อารกฺขสารถีฯ "ยถา หิ รถสฺส...เป.... สารถี"**ติ วตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ "**โยคฺคิโย**"ติ วุตฺตํฯ **ธุรํ วาเหติ** โยเคฺคฯ **โยเชติ** โยเคฺค สมคติยญฺจฯ **อกฺขํ อพฺภญฺชติ** สุขปฺปวตฺตนตฺถํฯ **รถํ เปเสติ** โยคฺคโจทเนนฯ **นิพฺพิเสวเน กโรติ** คมนวีถิยํ ปฏิปาทเนน สนฺนิโยเชติฯ **อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา**ติ อารกฺขํ ปจฺจุปฏฺฐเปติ อสโมฺมสสภาวตฺตาฯ **คติโย**ติ ปวตฺติโย, นิปฺผตฺติโย วาฯ **สมเนฺวสตี**ติ คเวสติฯ

อริยปุคฺคลสฺส นิพฺพานํ ปฏิมุขํ สมฺปาปเน รโถ วิยาติ **รโถ**ฯ ปริกโรติ วิภูสยตีติ **ปริกฺขาโร,** วิภูสนํ, สีลญฺจ อริยมคฺคสฺส วิภูสนฏฺฐานิยํฯ เตน วุตฺตํ "**จตุปาริสุทฺธิสีลาลงฺกาโร**"ติ, สีลภูสโนติ อโตฺถฯ **วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตานนฺ**ติ โลกิยาย โลกุตฺตราย จ วิปสฺสนาย สมฺปยุตฺตานํฯ วิธินา อีเรตพฺพโต ปวเตฺตตพฺพโต **วีริยํ,** สมฺมาวายาโมฯ สมํ สมฺมา จ ธิยตีติ สมาธิ, ธุรญฺจ ตํ สมาธิ จาติ ธุรสมาธิ, อุเปกฺขา ธุรสมาธิ เอตสฺสาติ **อุเปกฺขาธุรสมาธิ,** อริยมโคฺค อุเปกฺขาสงฺขาตธุรสมาธีติ อโตฺถฯ อฏฺฐกถายํ ปน พฺยญฺชนํ อนาทิยิตฺวา ธุรสมาธิสทฺทานํ ภินฺนาธิกรณตา วุตฺตาฯ **ปโยคมชฺฌเตฺต**ติ วีริยสมตายฯ **อนิจฺฉา**ติ อิจฺฉาปฏิปกฺขาฯ เตนาห "**อโลภสงฺขาตา**"ติฯ **ปริวารณนฺ**ติ ปริวาโร, ปริจฺฉโทติ อโตฺถฯ

เมตฺตาติ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติฯ ตถา **กรุณาฯ ปุพฺพภาโค**ติ อุภินฺนมฺปิ อุปจาโรฯ เทวปิ กายจิตฺตวิเวกา วิย ปุพฺพภาคธมฺมวเสน วุตฺตาฯ **อริยมคฺครเถ**ติ ปริสุทฺธมคฺคสงฺขาเต รเถฯ

อริยมคฺครโถ จ มคฺครโถ จาติ **อริยมคฺครโถ,** เอวํ เอกเสสนเยน วา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เต นาห **“อิมสฺมึ โลกิยโลกุตฺตรมคฺครเถ ฐิโต”**ติฯ **สนฺนทฺธจโมฺม**ติ โยคาวจรสฺส ปฏิมุกฺก จมฺมํฯ **น นํ เต วิชฺฌนฺตี**ติ วจนปถา น นํ วิชฺฌนฺติฯ ธมฺมเภทนวเสน น ภญฺชติ, ตสฺส อริยมคฺคสฺส รถสฺส สมฺมา โยชิตสฺส อนฺตรา ภโงฺค นตฺถีติ อโตฺถฯ

อตฺตโน ปุริสการํ นิสฺสาย ลทฺธตฺตา อตฺตโน สนฺตาเนติ อธิปฺปาโยฯ **อนุตฺตรนฺ**ติ อุตฺตรรหิตํฯ ตโต เอว **เสฏฺฐยานํ,** นสฺส เกนจิ สทิสนฺติ **อสทิสํ**ฯ ธิติสมฺปนฺนตาย **ธีรา ปณฺฑิตปุริสา โลกมฺหา นิยฺยนฺติ คจฺฉนฺติ**ฯ ‘‘ชยํ ชย’’นฺติ คาถายํ วจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **“ชินนฺตา ชินนฺตา”**ติฯ

ชาณุโสฺสณิพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. กิมตฺถิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๕-๖. **นิยมโตฺถ**ติ อวธารณโตฺถฯ **เตน** นิยเมน อวธารเณน – **อญฺญํ มคฺคํ ปฏิกฺขิปติ** อิโต อญฺญสฺส นิยฺยานิกมคฺคสฺส อภาวโตฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปริญฺญตฺถ’’นฺติ วุตฺตตฺตา **วฏฺฏทุกฺขํ กถิตํ**ฯ อริยมเคฺค คหิเต ตสฺส ปุพฺพภาคมโคฺค วิปสฺสนาย คหิโต เอวาติ **“มิสฺสกมโคฺค กถิโต”**ติ วุตฺตํฯ **อุตฺตานเมว** อปุพฺพสฺส อภาวาฯ อยํ ปน วิเสโส ‘‘ราคกฺขโย’’ติอาทีหิ ยทิปิ นิพฺพานํ วุตฺตํฯ ตถาปิ อรหตฺตํ วิย พฺรหฺมจริยมฺปิฯ เตน นิพฺพานํ เอว วุจฺจติ **“อิทํ พฺรหฺมจริย ปริโยสาน”**นฺติฯ

กิมตฺถิยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทุติยอญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๗. **ราควินยา**ทิปเทหิ นิพฺพานํ วาปิ วุเจฺจยฺย อรหตฺตํ วาปิฯ ยสฺมา โส ภิกฺขุ อุภยตฺถปิ นิวิฏฺฐพุทฺธิ, ตสฺมา ภควา ตสฺส อชฺฌาสยวเสน ‘‘นิพฺพานธาตุยา โข เอต’’นฺติอาทินา นิพฺพานธาตุํ วิสฺสเชฺชตฺวา ปุน ‘‘อาสวานํ ขโย เตน วุจฺจตี’’ติ อาหฯ ยสฺมา อริยมโคฺค ราคาทิเก สมุเจฺฉทวเสน วิเนติ, อาสวญฺจ สพฺพโส เขเปติ, เตน จ วุตฺตํ นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจ, ตสฺมา ต ทุภยํ **“ราควินโยติอาทิ นามเมวา”**ติ วุตฺตํฯ **อนุสนฺธิกุสลตาย ปุจฺฉโนฺต เอตํ อโวจา**ติ อิมินา ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธิ อิธ ลพฺภตี’’ติ ทีปิตํ, อชฺฌาสยานุสนฺธิปิ เอตฺถ ลพฺภเตวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทุติยอญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๘. **เอเกน ปริยาเยน อฏฺฐงฺคิกมคฺคํ วิภชิตฺวา**ติ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’ติอาทินา เอเกน ปริยาเยน อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ วิภาเคน ทเสฺสตฺวา ‘‘กตมา จ, ภิกฺขเว, สมฺมาทิฏฺฐี’’ติอาทินา **ปุน อปเรน ปริยาเยน วิภชิตุกาโม**ฯ อุคฺคหธารณปริจยญาณานิปิ สวนญาเณ เอว อวโรธํ คจฺฉนฺตีติ **“สวนสมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ

กมฺมฏฺฐานาภินิเวโสติ กมฺมฏฺฐานปฏิปตฺติฯ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ อุคฺคณฺหิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปนฺ**ติ นิโรธมเคฺคสุ นินฺนภาวํ ทเสฺสติ, น อภินนฺทนํ, ตนฺนินฺนภาโว เอว

จ ตตฺถ กมฺมกรณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเกเนวากาเรน สจฺจานํ ปฏิเวธนิมิตฺตตา, โส เอว อภิมุขภาโว เตสํ สมาคโมติ **เอกาภิสมโย**ฯ

อสฺสาติ ญาณสฺส, โยคิโน วาฯ เอตฺถ จ เกจิ ‘‘โลกิยญาณมฺปิ ปฏิเวโธ สพฺพสฺส ยาถาว โพธภาวโต’’ติ วทนฺติฯ นนุ อุคฺคหาทิปฏิเวโธ จ ปฏิเวโธว, น จ โส โลกุตฺตโรติ? ตํ น, เกว เลน ปฏิเวธ-สเทฺทน อุคฺคหาทิปฏิเวธานํ อวจนียตฺตา, ปฏิเวธนิมิตฺตตฺตา วา อุคฺคหาทิวเสน ปวตฺตํ ทุกฺขาทีสุ ปุพฺพภาเค ญาณํ ‘‘ปฏิเวโธ’’ติ วุจฺจติ, น ปฏิเวธตฺตา, ปฏิเวธภูตเมว ปน ญาณํ อุชุกํ ปฏิเวโธติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ **กิจฺจโต**ติ ปริญฺญาทิกิจฺจโตฯ **อารมฺมณปฏิเวโธ**ติ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธมาหฯ **กิจฺจโต**ติ อสโมฺมหปฏิเวธํฯ อุคฺคหาทีหิ สจฺจสฺส ปริคฺคณฺหนํ **ปริ คฺคโห**ฯ

ทุทฺทสตฺตาติ อนธิคตญาเณน ยาถาวสรสลกฺขณโต ทฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อุปฺปตฺติ โต ปากฏานิปิฯ เตนาห **“ทุกฺขสจฺจํ หิ”**ติอาทิฯ **อุภย**นฺติ ปุริมํ สจฺจทฺวยํฯ **ปโยโค**ติ กิริยา, วายาโม วาฯ ตสฺส มหนฺตตรสฺส อิจฺฉิตพฺพตํ ทุกฺกรตรตญฺจ อุปมาหิ ทเสฺสติ **“ภวคฺคคฺ คหณตฺถ”**นฺติอาทินาฯ ยถา ปุริมํ สจฺจทฺวยํ วิย เกนจิ ปริยาเยน อปากฏตาย ปรมคมฺภีรตฺตา อุคฺคหาทิวเสน ปุพฺพภาเค ปวตฺติเภทํ คเหตฺวา **“ทุเกฺข ญาณ”**นฺติอาทินา จตุพฺพิธํ กตฺวา วุตฺตํฯ **เอกเมว ตํ ญาณํ โหติ** เอกาภิสมยวเสเนว ปวตฺตนโตฯ

กามปจฺจนีกเฏฺฐนาติ กามานํ อุชุปจฺจนีกภาเวนฯ **กามโต นิสฺสฏภาเวนา**ติ กาเมหิ วิสํยุตฺตภาเวนฯ **กามํ สมฺมสนฺตสฺสา**ติ ทุวิธมฺปิ กามํ อนิจฺจาทิโต สมฺมสนฺตสฺสฯ ปชฺชติ ปวตฺตติ เอเตนาติ ปทํ, กามสฺส ปทนฺติ **กามปทํ,** กามสฺส อุปฺปตฺติการณสฺส ฆาโต สมุคฺฆา โต, ตํ **กามปทฆาตํ**ฯ เตนาห **“กามวูปสม”**นฺติฯ กาเมหิ วิวิตฺตํ **กามวิวิตฺตํ**ฯ โส เอว จ เนสํ อโนฺต สมุเจฺฉทวิเวเกติ กตฺวา ตสฺมึ สาเธตเพฺพ อุปฺปโนฺนติ วุตฺตํ **“กามวิวิตฺตเนฺต อุปฺป โนฺน”**ติฯ กามโต นิกฺขมตีติ นิกฺขโม, โส เอว **เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป**ฯ อิมสฺมิญฺจ เนกฺขมฺม สงฺกปฺปสฺส สทฺทตฺถวิภาเวน ยถาวุโตฺต กามปจฺจนีกฏฺฐาทิโก อตฺถนิทฺธารณวิเสโส อ โนฺตคโธฯ

เอเสว นโยติ อิมินา พฺยาปาทปจฺจนีกเฏฺฐน วิหิํสาย ปจฺจนีกเฏฺฐนาติอาทิกํ อพฺยาปา ทาวิหิํสาสงฺกปฺปานํ อตฺถุทฺธารณวิธิํ อติทิสติฯ **เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อพฺ ยาปาทอวิหิํสาสงฺกเปฺป เอว สงฺคณฺหาติฯ **กาม…เป…. สญฺญาน**นฺติ กามวิตกฺกาทิวิรติ สมฺปยุตฺตานํ เนกฺขมฺมาทิสญฺญานํฯ **นานตฺตา**ติ นานาขณิกตฺตาฯ **ตีสุ ฐาเนสู**ติ ติปฺปกาเรสุ การเณสุฯ **อุปฺปนฺนสฺสา**ติ อุปฺปชฺชนารหสฺสฯ ภูมิลทฺธอุปฺปนฺนํ อิธาธิเปฺปตํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **ปทเจฺฉทโต**ติ การณุปเจฺฉทโตฯ **ปท**นฺติ หิ อุปฺปตฺติการณนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **อนุปฺปตฺติสาธนวเสนา**ติ ยถา สงฺกโปฺป อายติํ นุปฺปชฺชติ, เอวํ อนุปฺปตฺติสาธนวเสนฯ สมฺ มาทิฏฺฐิ วิย **เอโกว กุสลสงฺกโปฺป อุปฺปชฺชติ**ฯ

จตูสุ ฐาเนสูติ วิสํวาทนาทีสุ จตูสุ วีติกฺกมฏฺฐาเนสุฯ ปพฺพชิตานํ มิจฺฉาชีโว นาม อาหารนิมิตฺตโกติ อาห **“ขาทนียโภชนียาทีนํ อตฺถายา”**ติฯ สพฺพโส อเนสนาย ปหานํ สมฺมาอาชีโวติ อาห **“พุทฺธปฺปสเตฺถน อาชีเวนา”**ติฯ กมฺมปถปตฺตานํ วเสน **“สตฺตสุ ฐาเนสู”**ติ วุตฺตํฯ อกมฺมปถปตฺตาย หิ อเนสนาย โส ปทฆาตํ กโรติเยวฯ

ตถารูเป วา อารมฺมเณติ ยสฺมิํ อารมฺมเณ อิมสฺส ปุเพฺพ กิเลสา น อุปฺปนฺนา, ตสฺมิํ เอวฯ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อนุปฺปาทสฺสปิ ปตฺถนาวเสน อนุปฺปนฺนานํฯ **วีริยจฺฉนฺท**นฺติ วีริยสฺส

นิพฺพเตฺตตุกามตาฉนฺทํฯ ‘‘ฉนฺทสมฺปยุตฺตวีริยญฺจา’’ติ วทนฺติฯ วีริยเมว ปน อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทเน ลพฺภมานฉนฺทตาย ธุรสมฺปคฺคหตาย ฉนฺทปริยาเยน วุตฺตํฯ ตถา หิ วีริยํ – ‘‘อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา อนิกฺขิตฺตธุรตา’’ติ (ธ. ส. ๒๖) นิทฺทิฏฺฐํฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา **จิตฺตํ ปคฺคหิตํ กโรติฯ ปธาน**นฺติ ปธานภูตวีริยํฯ

อุปฺปตฺติปพนฺธวเสนาติ นิรนฺตรุปฺปาทนวเสนฯ **จตูสุ ฐาเนสุ กิจฺจสาธนวเสนา**ติ ยถาวุเตฺตสุ จตูสุ ฐาเนสุ ปธานกิจฺจสฺส นิปฺผาทนวเสน อนุปฺปาทนาทิวเสนฯ **กิจฺจสาธนวเสนา**ติ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ สุภสุขนิจฺจอตฺตคาหวิธมนวเสน อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตสาธนวเสนฯ

อยนฺติ ยถาวุโตฺต สทิสาสทิสตาวิเสโสฯ **อสฺสา**ติ มคฺคสฺสฯ **เอตฺถ กถน**ฺติ ยทิ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานโต ปฏฺฐาย ยาว สพฺพภวคฺคา ฌานงฺคมคฺคงฺคโพชฺฌงฺคานํ สทิสตา, เอวํ สเนฺต ‘‘อารุเปฺป จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ โลกุตฺตร’’นฺติ เอตฺถ กถํ อโตฺถ คเหตโพฺพติ อาห **‘‘เอตฺถาปี’’**ติอาทิฯ **ตํฌานิกาวา**ติ ปฐมชฺฌานาทีสุ ยํ ฌานํ มคฺคปฏิลาภสฺส ปาทกภูตํ, ตํฌานิกาว **อสฺส** อริยสฺส อุปริปิ **ตโย มคฺคา** ฯ **เอวน**ฺติ วุตฺตาการเนฯ **ปาทกชฺฌานเมว นิยเมติ** อารุเปฺป จตุกฺกปญฺจกชฺฌานุปฺปตฺติยํฯ **วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา**ติ สมฺมสิตขเนฺธ วทนฺติฯ **ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยเมติ** ปาทกสมฺมสิตชฺฌานานํ เภเทฯ ยสฺมา สงฺขารุเปกฺขาญาณเมว อริยมคฺคสฺส โพชฺฌงฺคาทิวิเสสํ นิยเมติ, ตโต ทุติยาทิปาทกชฺฌานโต อุปฺปนฺนสฺส สงฺขารุเปกฺขาญาณสฺส ปาทกชฺฌานาติกฺกนฺตานํ องฺคานํ อสมาปชฺชิตุกามตาวิราคภาวโต อิตรสฺส จ อตพฺภาวโต ตีสุปิ วาเทสุ วิปสฺสนาว นิยเมตีติ เวทิตโพฺพ, ตสฺมา วิปสฺสนานิยเมเนว หิ ปฐมวาเทปิ อปาทกชฺฌานาทิปาทกาปิ มคฺคา ปฐมชฺฌานิกา โหนฺติฯ อิตเรหิ จ ปาทกชฺฌาเนหิ วิปสฺสนานิยเมหิ ตํตํฌานิกาวฯ เอวํ เสสวาเทสุ วิปสฺสนานิยโม ยถาสมฺภวํ โยเชตโพฺพฯ ทุติยวาเท ตํตํฌานิกตา สมฺมสิตสงฺขารวิปสฺสนานิยเมหิ โหติฯ ตตฺร หิ วิปสฺสนา ตํตํวิราคภาวนา ภาเวตพฺพา, น โสมนสฺสสหคตา อุเปกฺขาสหคตา หุตฺวา ฌานงฺคาทินิยมํ มคฺคสฺส กโรตีติ เอวํ วิปสฺสนานิยโม วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิญฺจ วาเท ปาทกสมฺมสิตชฺฌานุปนิสฺสยสพฺภาเว อชฺฌาสโย เอกเนฺตน โหตีติ **‘‘ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยเมตีติ วทนฺตี’’**ติ วุตฺตํ, อฏฺฐกถายํ ปน วิสุทฺธิมคฺคสฺส เอติสฺสา อฏฺฐกถาย เอกสงฺคหิตตฺตา **‘‘เตสํ วาทวินิจฺฉโย...เป.... เวทิตโพฺพ’’**ติ วุตฺตํฯ **ปุพฺพภาเค**ติ วิปสฺสนากฺขเณฯ

วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สูกสุตฺตวณฺณนา

๙. **สูกน**ฺติ สาลิยวาทีนํ วาลมาหฯ โส หิ นิกนฺตกสทิโส ปฏิมุขคตํ หตฺถํ วา ปาทํ วา ภินฺทติ, ตสฺมา เภทํ อิจฺฉเนฺตน อุทฺธคฺคํ กตฺวา ฐปิตํ **สมฺมาปณิหิตํ** นาม, ตถา อฏฺฐปิตํ **มิจฺฉาปณิหิตํ** นามาติ วุตฺตํฯ **มิจฺฉาปณิหิตายา**ติ กมฺมสฺสกตปญฺญาย มิจฺฉาฐปนํ นาม – ‘‘อิเม สตฺตา กมฺมวเสน สุขทุกฺขํ ปจฺจนุภวนฺติ, ตํ ปน กมฺมํ อิสฺสรสฺส อิจฺฉาวเสน พฺรหฺมา นิมฺมินาตี’’ติ อาทินา มิจฺฉาปกปฺปนํฯ เกจิ ปน ‘‘นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินา นเยน ปวตฺติ, ตสฺส วา ญาณสฺส อปฺปวตฺตี’’ติ วทนฺติฯ **มคฺคภาวนายา**ติ เอตฺถาปิ มิจฺฉามคฺคสฺส ปวตฺตนํ, อริยมคฺคสฺส วา อปฺปวตฺตนํ มิจฺฉาฐปนํฯ เตนาห **‘‘อปฺปวตฺติตตฺตา’’**ติฯ **อวิชฺชํ ภินฺทิสฺสตี**ติ อวิชฺชํ สมุจฺฉินฺทิสฺสติฯ **มคฺคนิสฺสิตํ กตฺวา** มเคฺค เอว ปกฺขิปิตฺวาฯ ตญฺหิ ญาณํ มคฺคสฺส มูลการณํ มเคฺค สิเทฺธ ตสฺส กิจฺจสฺส มตฺถกปฺปตฺติโตฯ ‘‘สมฺมาปณิหิตาย ทิฏฺฐิยา สมฺมาปณิหิตาย มคฺคภาวนา

ยา’’ติ วุตฺตตฺตา **มิสฺสกมโคฺค กถิโต**ฯ ฉวิเภทสทิโส เจตฺถ อวิชฺชาเภโท, โลหิตุปฺปาทสทิโส โลกุตฺตรมคฺคภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

สูกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นนฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๑๐. **ฉนฺนปริพฺพาชโก** วตฺถจฺฉาทิยา ฉนฺนงฺคปริพฺพาชโก, น นคฺคปริพฺพาชโกฯ

อวิชฺชาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิหารวโคฺค

๑. ปฐมวิหารสุตฺตวณฺณนา

๑๑. **อฑฺฒมาส**นฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **ปฏิสลฺลียิตุ**นฺติ ยถาวุตฺตํ กาลํ ปฏิทิวเส ทิวเส สมาปตฺติยํ ธมฺมจินฺตายํ จิตฺตํ นิลียิตุํฯ **วิเนตโพฺพ**ติ สมุเจฺฉทวินเยน วิเนตโพฺพ อริยมคฺคาธิคนฺตโพฺพฯ **ตน**ฺติ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนํฯ **อสฺสา**ติ ชนตายฯ **อปคจฺฉตี**ติ สตฺถุ สนฺติกโต อเปติฯ **สู**ติ นิปาตมตฺตํฯ

ปเทสนาติ เอกเทเสนฯ สห ปเทเสนาติ **สปเทโส**ฯ สฺวายํ สปเทโส ยสฺมา เวทนาวเสเนว ปาฬิยํ อาคโต, ตสฺมา ปรมตฺถธมฺมโกฏฺฐาเส เวทนา อนวเสสโต ลพฺภติ, เต คณฺหโนฺต **“ขนฺธปเทโส**’’ติอาทิมาหฯ **ตํ สพฺพ**นฺติ ขนฺธปเทสาทิกํ สพฺพมฺปิฯ **“สมฺมสโนฺต**’’ติ ปทสฺส อตฺถทสฺสนวเสน **“ปจฺจเวกฺขโนฺต**’’ติ อาหฯ ปจฺจเวกฺขณา อิธ สมฺมสนํ นาม, น วิปสฺสนาฯ วิปสฺสนาสมฺมสนํ ปน ภควโต วิสาขปุณฺณมายํ เอว นิปฺผนฺนํ, ตสฺมา ภควโต อญฺญภูมิกาปิ เวทนา อญฺญภูมิกานํ สตฺตานํ วิรุทฺธา อุปฺปชฺชเตวาติ วุตฺตํ **“ยาว ภวคฺคา ปวตฺตา สุขา เวทนา**’’ติฯ **สพฺพากาเรนา**ติ สรูปโต สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทาทิโตติ สพฺพากาเรนฯ **ปริคฺคณฺหโนฺต** อุปปริกฺขโนฺตฯ

นิปฺปเทสาเนว อนวเสสาเนวฯ อินฺทฺริยสติปฏฺฐานปเทโส สุวิเญฺญยฺยติ อนฺทฺธโตฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ **ฐาเน**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพสงฺขาเต โอกาเสฯ **สา สา จ วิหารสมาปตฺตี**ติ ขนฺธวเสน อายตนาทิวเสน จ ปวตฺติตฺวา เตสํ เอกเทสภูตํ เวทนํเยว ปริคฺคเหตฺวา ตํ สมฺมสิตฺวา อนุกฺกเมน สมาปนฺนา ฌานสมาปตฺติ ผลสมาปตฺติ จฯ ผลสมาปตฺติ หิ ตถา สมฺมสิตฺวา ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชนวเสน อตฺถโต อภินฺนาปิ อธิฏฺฐานภูตธมฺมเภเทน ภินฺนา วิย วุจฺจติ, ยโต จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสเภทา เทวสิกํ วฬญฺชนสมาปตฺติโย อฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ กามํ อญฺญธมฺมวเสนปิ ชาตา เอว, เวทนาวเสน ปเนตฺถ อภินิเวโส กโต **เวทนานุภาเวน ชาตา**ฯ กสฺมา เอวํ ชาตาติ? พุทฺธานํ ญาณปทสฺส อนฺตรวิภาคตฺตาฯ ตถา หิ ภควา สกลมฺปิ อฑฺฒมาสํ เวทนาวเสเนว สมฺมสนํ ปวเตฺตติ, ตทนุสาเรน จ ตา วิหารสมาปตฺติโย สมาปชฺชิฯ ตยิทํ อจฺฉริยํ อนญฺญสาธารณํ ภิกฺขู ปเวเทโนฺต สตฺถา – ‘‘เยน สฺวาห’’นฺติอาทิมโวจฯ

อกุสลาวาติ ปาณาติปาต-อทินฺนาทาน-กาเมสุมิจฺฉาจาร-มุสาวาท-ปิสุณวาจาสมฺผปฺปลาป-อภิชฺฌา-พฺยาปาทวเสน ตํตํมิจฺฉาทสฺสนวเสน จ อกุสลา เวทนา เอว โหติฯ พฺรหฺมโลกาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ นิจฺจา ธุวา ภวิสฺสามาติ เอวํ ทิฏฺฐิํ อุปนิสฺสายาติ โยเชตพฺพํฯ **เทวกุลาทีสุ** เทวปูชตฺถํ, สพฺพชนปริโภคตฺถํ วา **มาลาวจฺฉํ โรเปนฺติฯ วธพนฺธนาทีนี**ติ

อาทิ-สเทฺทน อทินฺนาทาน-มิจฺฉาจาร-มุสาวาท-ปิสุณวาจา-สมฺผปฺปลาปาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ ทิฏฺฐธมฺมวิปากสฺส อปจฺจรตฺตา อปากฏตฺตา จ **"ภวนฺตรคตาน"**นฺติ วุตฺตํฯ

อิติ เนสนฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอตฺถ, ปการตฺถ วาฯ เตน ยถา ผรุสวาจาวเสน, เอวํ ตทเญฺญสมฺปิ อกุสลกมฺมานํ วเสน สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา อกุสลเวทนาปฺปวตฺติ ยถารหํ นีหริตฺวา วตฺตพฺพาฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ยถา มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา จ กุสลากุสลวิปากเวทนา สหชาตโกฏิยา อุปนิสฺสยโกฏิยา จ วเสน ยถารหํ โยเชตฺวา ทสฺสิตา, เอวํ มิจฺฉาสงฺกปฺปปจฺจยาทีสุปิ ยถารหํ โยเชตฺวา ทเสฺสตพฺพาติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ **ฉนฺทปจฺจยา**ติ เอตฺถ ตณฺหาฉนฺทสหิโต กตฺตุกามตาฉโนฺท อธิเปฺปโตติ อาห **"ฉนฺทปจฺจยาติอาทีสุ ปน ฉนฺทปจฺจยา อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทิตพฺพา"**ติฯ **วิตกฺกปจฺจยา**ติ เอตฺถ อปฺปนาปฺปโตฺตว วิตโกฺก อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **"วิตกฺกปจฺจยา ปฐมชฺฌานเวทนา วา"**ติฯ วิตกฺกปจฺจยา ปฐมชฺฌานเวทนาย คหิตตฺตา **"ฐเปตฺวา ปฐมชฺฌาน"**นฺติฯ อุปริ ติโสฺส รูปาวจรา, เหฏฺฐา ติโสฺส อรูปาวจรา เอวํ **เสสา ฉ สญฺญาสมาปตฺติเวทนา**ฯ

ติณฺณนฺติ ฉนฺทวิตกฺกสญฺญานํฯ **อวูปสเม**ติ ปฏิปเกฺขน อวูปสมิเตฯ ติณฺณญฺหิ เตสํ สหภาเวน ปจฺจยตา อฏฺฐโลภสหคตจิเตฺตสุ เอวฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ วุตฺตเมวฯ **ฉนฺทมตฺตสฺสา**ติ เตสุ ตีสุ ฉนฺทมตฺตสฺสฯ **วูปสเม ปฐมชฺฌานเวทนาว** อปฺปนาปฺปตฺตสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **ฉนฺทวิตกฺกานํ วูปสเม ทุติยชฺฌานาทิเวทนา อธิเปฺปตา** สญฺญาย อวูปสนฺตตฺตาฯ ทุติยชฺฌานาทิเวทนาคหเณน หิ สพฺพา สญฺญาสมาปตฺติโย จ คหิตาว โหนฺติฯ **ติณฺณมฺปิ วูปสเม**ติ ฉนฺทวิตกฺกสญฺญานํ วูปสเม **เนวสญฺญานาสญฺญายตนเวทนา อธิเปฺปตา**ฯ ภวคฺคปฺปตฺตสญฺญา หิ วูปสมนฺติ ฉนฺทสงฺกปฺปานํ อจฺจนฺตสุขุมภาวปฺปตฺติยาฯ เหฏฺฐา ''สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา''ติ เอตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิคฺคหเณน เหฏฺฐิมมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิปิ คหิตาว โหตีติ อาห – **"อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยาติ อรหตฺตผลสฺส ปตฺตตฺถายา"**ติฯ อถ วา เหฏฺฐิมมคฺคาธิคเมน วินา อคฺคมโคฺค นตฺถีติ เหฏฺฐิมมคฺคาธิคมํ อตฺถาปนฺนํ กตฺวา **"อรหตฺตผลสฺส ปตฺตตฺถายา"**ติ วุตฺตํฯ อายเมติ ผเลน มิสฺสิโต โหติ เอเตนาติ **อายาโม,** สมฺมาวายาโมติ อาห **"อตฺถิ อายามนฺติ อตฺถิ วีริย"**นฺติฯ **ตสฺส วีริยารมฺภสฺสา**ติ อญฺญาธิคมการณสฺส สมฺมาวายามสฺส วเสนฯ ปาฬิยํ ฐาน-สโทฺท การณปริยาโยติ อาห – **"อรหตฺตผลสฺส การเณ"**ติฯ **ตปฺปจฺจยา**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน ''ฐาเน''ติ วุตฺตการณเมว ปจฺจามฏฺฐนฺติ อาห – **"อรหตฺตสฺส ฐานปจฺจยา"**ติฯ **จตุมคฺคสหชาตา**ติ เอเตน ''อรหตฺตผลสฺส ปตฺตตฺถายา''ติ เอตฺถ เหฏฺฐิมมคฺคานํ อตฺถาปตฺติวเสน คหิตภาวเมว โชเตติฯ เกจิ ปน ''จตุมคฺคสหชาตาติ วตฺวา นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเวทนาติ ภูตกถนํ วิเสสนํฯ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเวทนาติ ปฐมํ อเปกฺขิตพฺพํ, ปจฺฉา จตุมคฺคสหชาตา''ติ วทนฺติฯ

ปฐมวิหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวิหารสุตฺตวณฺณนา

๑๒. มิจฺฉาทิฏฺฐิ วูปสมติ สพฺพโส ปหียติ เอเตนาติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิวูปสโม**ฯ ''มิจฺฉาทิฏฺฐิวูปสโม นาม สมฺมาทิฏฺฐิฯ ภวนฺตเร อุปฺปชฺชโนฺต อติทูเรติ มญฺญมาโน วิปากเวทนํ น คณฺหาตี''ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ **"อิมินา นเยนา"**ติ อติทิสิตฺวาปิ ตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **"ยสฺส ยสฺสา"**ติอาทิ วตฺวา เอว สามญฺญวเสน วุตฺตมตฺถํ ปจฺฉิเมสุ ตีสุ ปเทสุ สรูปโตว ทเสฺสตุํ **"ฉนฺทวูปสมปจฺจยา"**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **วุตฺตตฺถาเนว** อนนฺตรสุเตฺตฯ

ทุติยวิหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๗. เสกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓-๑๗. ติสฺสนฺนมฺปิ สิกฺขานํ สิกฺขนํ สีลํ เอตสฺสาติ **สิกฺขนสีโล**ฯ สิกฺขตีติปิ วา **เสโกฺข**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สิกฺขตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา เสโกฺขติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สิกฺขติ? อธิสีลมฺปิ สิกฺขตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๓.๘๖)ฯ **ตีหิ ผเลหิ** เหฏฺฐาฯ สาปิ จตุตฺถมคฺเคน สทฺธิํ อุปฺปนฺนสิกฺขาปิฯ มคฺคกฺขเณ หิ สิกฺขากิจฺจํ น นิฏฺฐิตํ วิปฺปกตภาวโต, ผลกฺขเณ ปน นิฏฺฐิตํ นามฯ **อุตฺตานตฺถาเนว** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

เสกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิหารวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มิจฺฉตฺตวคฺควณฺณนา

๒๑-๓๐. **มิจฺฉาสภาว**นฺติ อยาถาวสภาวํ อนิยฺยานิกสภาวํฯ **สมฺมาสภาว**นฺติ ยาถาวสภาวํ นิยฺยานิกสภาวํฯ **มิจฺฉาปฏิปตฺตาธิกรณเหตู**ติ เอตฺถ **อธิ**-สโทฺท อนตฺถโกติ อาห – **‘‘มิจฺฉาปฏิปตฺติกรณเหตู’’**ติฯ ญายติ ปฏิวิทฺธวเสน นิพฺพานํ คจฺฉตีติ **ญาโย**ฯ โส เอว ตํสมงฺคีนํ วฏฺฏทุกฺขปาตโต ธารณเฎฺฐน **ธโมฺม**ติ อาห – **‘‘ญายํ ธมฺมนฺติ อริยมคฺคธมฺม’’**นฺติฯ ญาณสฺส มิจฺฉาสภาโว นาม นตฺถีติ วิญฺญาณเมเวตฺถ ปจฺจเวกฺขณวเสน ปวตฺตํ ญาณ-สเทฺทน วุจฺจตีติ อาห **‘‘มิจฺฉาวิญฺญาโณ’’**ติฯ **มิจฺฉาปจฺจเวกฺขโณ**ติ กิญฺจิ ปาปํ กตฺวา ‘‘อโห มยา กตํ สุกต’’นฺติ เอวํ ปวโตฺต มิจฺฉาปจฺจเวกฺขโณฯ โคสีลโควตาทิปูรณํ มุตฺตีติ เอวํ คณฺหโต **มิจฺฉาวิมุตฺติ** นามฯ มิจฺฉาปฏิปทาทีหิ วิวฏฺฏนฺติ เอวํ **วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ ปุคฺคโล ปุจฺฉิโต**ติ นิคมิโต จ ‘‘อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อสปฺปุริโส’’ติอาทินาฯ กิญฺจาปิ ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิโก โหตี’’ติอาทินา ปุคฺคโลว นิทฺทิโฎฺฐ, ตถาปิ ปุคฺคลสีเสนายํ ธมฺมเทสนาติ อาห **‘‘ธโมฺม วิภโตฺต’’**ติฯ เตเนวาห **‘‘ธเมฺมน ปุคฺคโล ทสฺสิโต’’**ติฯ **ธเมฺมนา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทิเกน ธเมฺมนฯ กลฺยาณปุถุชฺชนโต ปฏฺฐาย สพฺพโส **สปฺปุริสา** นาม, ขีณาสโว **สปฺปุริสตโรฯ สุปฺปวตฺตนิโย**ติ สุเขน ปวเตฺตตุํ สกฺกุเณยฺโยฯ **ธาวตี**ติ คจฺฉติฯ ปจฺจยุปฺปเนฺนน อุเปจฺจ นิสฺสิตพฺพโต อุปนิสา, ปจฺจโย, เอกสฺส ส-การสฺส โลปํ กตฺวา วาติ อาห – **‘‘สอุปนิสํ สปจฺจย’’**นฺติฯ ปริกรณโต **ปริกฺขาโร,** ปริวาโรติ อาห – **‘‘สปริกฺขารํ สปริวาร’’**นฺติฯ สหชาตวเสน อุปนิสฺสยวเสน จ สปจฺจยตา กิจฺจสาธเน นิปฺผาทเน สหายภาวูปคมเน จ สปริวารตา ทฏฺฐพฺพาฯ

มิจฺฉตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปฏิปตฺติวคฺควณฺณนา

๓๑-๔๐. **อยาถาวปฏิปตฺติ,** น ยถาปฏิปตฺติ, เหตุมฺหิปิ ผเลปิ อยาถาววตฺถุสาธนโตฯ **เอกํ สุตฺตํ ธมฺมวเสน กถิตํ** ปฏิปตฺติวเสนฯ **เอกํ สุตฺตํ ปุคฺคลวเสน กถิตํ** ปฏิปนฺนกวเสนฯ สํสารมโหฆสฺส ปรตีรภาวโต โย นํ อธิคจฺฉติ, ตํ ปาเรติ คเมตีติ ปารํ, นิพฺพานํ, ตพฺพิธุรตาย นตฺถิ เอตฺถ ปารนฺติ อปารํ, สํสาโรติ วุตฺตํ – **‘‘อปาราปารนฺติ วฏฺฏโต นิพฺพาน’’**นฺติฯ **ปารงฺคตา**ติ อเสกฺข สนฺธายฯ **เยปิ คจฺฉนฺตี**ติ เสเกฺขฯ **เยปิ คมิสฺสนฺตี**ติ กลฺยาณปุถุชฺชเนฯ **ปารคามิโน**ติ เอตฺถ กิต-สโทฺท ติกาลวาจีติ เอวํ วุตฺตํฯ

ตีรนฺติ โอริมตีรมาหฯ เตน วุตฺตํ **“วฏฺฏเมว อนุธาวตี”**ติฯ เอกนฺตกาฬกตฺตา จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณโต กณฺหาภิชาติเหตุโต จ วุตฺตํ **“กณฺหนฺติ อกุสลธมฺม”**นฺติฯ โวทาน ภาวโต จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณโต สุกฺกาภิชาติเหตุโต จ วุตฺตํ – **“สุกฺกนฺติ กุสลธมฺม”**นฺ ติฯ กิเลสมาร-อภิสงฺขารมาร-มจฺจุมารานํ ปวตฺติฏฺฐานตาย โอกํ วุจฺจติ วฏฺฏํ, ตพฺพิธุรตาย อ โนกนฺติ นิพฺพานนฺติ อาห – **“โอกา อโนกนฺติ วฏฺฏโต นิพฺพาน”**นฺติฯ

ปรมตฺถโต สมณา วุจฺจนฺติ อริยา, สมณานํ ภาโว สามญฺญํ, อริยมคฺโค, เตน อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต สามญฺญโตฺถ นิพฺพานนฺติ อาห – **“สามญฺญตฺถนฺติ นิพฺพานํ, ตํ หี”**ติอาทิฯ **พฺรหฺมญฺญตฺถ**นฺติ เอตฺถาปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **พฺรหฺมเญฺญน** อริยมเคฺคนฯ **ราคกฺขโย**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิสทฺทโตฺถฯ เตน ‘‘โทสกฺขโย โมหกฺขโย’’ติ ปททฺวยํ สงฺคณฺหาติฯ **วฏฺฏติเยวาติ วทนฺติ** ‘‘ราคกฺขโย’’ติฯ ปริยาเยน หิ อรหตฺตสฺส วตฺตพฺพตฺตา ติฯ

ปฏิปตฺติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อญฺญติตฺถิยเปยฺยาลวคฺควณฺณนา

๔๑-๔๘. อปราปรํ ปริวตฺตมาเนน วตฺตสมฺปเนฺนน สํสารทฺธานปริญฺญาวเสเนว นิพฺพาน สฺส ปตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํ – **“นิพฺพานํ ปตฺวา ปริญฺญาตํ นาม โหตี”**ติฯ **นิพฺพานํ ปตฺวา**ติ นิพฺพานปฺปตฺติเหตุฯ เหตุอโตฺถ หิ อยํ **ตฺวา**-สโทฺท ยถา – ‘‘ฆตํ ปิวิตฺวา พลํ โหติ, สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหตี’’ติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อปริเญฺญยฺยปริชานนกิเจฺจน นิพฺพานสฺส ปตฺติยา อทฺธานปริ ญฺญาสิทฺธิ ญายติ, ตสฺมา อุปจารวเสน นิพฺพานํ ‘‘อทฺธานปริญฺญา’’ติ วุจฺจติ ยถา ‘‘หิมสนฺติ สูริยํ อุคฺคเมตี’’ติฯ **วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยตฺถ**นฺติ เอตฺถ **วิชฺชา**ติ อคฺคมคฺควิชฺชาฯ **วิมุตฺ ตี**ติ อคฺคมคฺคสมาธิ อธิเปฺปโต ฯ เตสํ ผลํ อญฺญาติ อาห – **“วิชฺชาวิมุตฺติผเลน อรหตฺตํ กถิต”**นฺติฯ ยาถาวโต ชานนโต ปจฺจกฺขโต ทสฺสนโต จ ญาณทสฺสนนฺติ อิธ ผลนิพฺพานปจฺจ เวกฺขณา อธิเปฺปตาติ อาห – **“ญาณทสฺสเนน ปจฺจเวกฺขณา กถิตา”**ติฯ **เสเสหี**ติ ราค-วิ ราค-สํโยชนปฺปหาน-อนุสยสมุคฺฆาต-อทฺธานปริญฺญา- อาสวกฺขย-วิชฺชา-วิมุตฺติ-ผลสจฺฉิ กิริยา-ญาณทสฺสน-อนุปาทาปรินิพฺพานปเทหิฯ

อญฺญติตฺถิยเปยฺยาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สูริยเปยฺยาลวคฺควณฺณนา

๔๙-๖๒. ยถา อรุณุคฺคํ สูริยุคฺคมนสฺส เอกนฺติกํ ปุพฺพนิมิตฺตํ, เอวํ กลฺยาณมิตฺตตา อริ ยมคฺคปาตุภาวสฺสาติ สทิสูปมา **อรุณุคฺคํ กลฺยาณมิตฺตตาย**ฯ กลฺยาณมิโตฺตติ เจตฺถ อริ โย, **อริยมโคฺค** วา ทฏฺฐโพฺพ **สูริยปาตุภาโว วิย** เตน วิธูปนียนฺธการวิธมนโตฯ **กุสลกตฺตุ กมฺยตาฉโนฺท ฉนฺทสมฺปทา** อิตรฉนฺทโต สมฺปนฺนตฺตาฯ **การาปกอปฺปมาทสฺสา**ติ สจฺจปฏิเวธสฺส การาปกสฺสฯ เอวํ สพฺพเตฺถว สมฺปทาสทฺทา วิเสสาธิคมเหตุตาย เวทิตพฺ พาฯ **อเญฺญนปิ อากาเรนา**ติ ‘‘วิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทิอาการโต อเญฺญน ‘‘ราควินยปริโย สาน’’นฺติอาทินา อากาเรนฯ

สูริยเปยฺยาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เอกธมฺมเปยฺยาลวคฺคาทิวณฺณนา

๖๓-๑๓๘. **ตถา ตถา วุตฺต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน กถิโต,** ตสฺมา ‘‘วุตฺต เอว อตฺถ, กสฺมา ปุน วุตฺต’’ติ น โจเทตพฺพํฯ

เอกธมฺมเปยฺยาลวคฺคาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อปฺปมาทเปยฺยาลวคฺค

๑. ตถาคตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. **การาปกอปฺปมาโท** นาม ‘‘อิเม อกุสลา ธมฺมา ปหาตพฺพา, อิเม กุสลา ธมฺมา อุปฺปาเทตพฺพา’’ติ วุตฺตวเชฺชตพฺพวชฺชนสมฺปาเทตพฺพสมฺปาทนวเสน ปวตฺต อปฺปมาโทฯ **เอสา**ติ อปฺปมาโทฯ **โลกิโยวฯ น** โลกุตฺตโรฯ **อยนฺติ เอสา**ติ จ อปฺปมาทเมว วทติฯ **เตสนฺ**ติ จตุภูมกธมฺมานํฯ **ปฏิลาภกเฏฺฐนา**ติ ปฏิลาภาปนเฏฺฐนฯ

ตถาคตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปทสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. **ชงฺคลานนฺ**ติ ชงฺคลวาสีนํฯ **ชงฺคล**-สโทฺท เจตฺถ ถทฺธภาวสามเญฺญน ปถวีปริยาโย, น อนุปฏฺฐานวิทูรเทสวาจีฯ เตนาห – **‘‘ปถวีตลวาสีน**’’นฺติฯ ปทานํ วุจฺจมานตฺตา **‘‘สปาทกปาณาน**’’นฺติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **สโมธานนฺ**ติ อโนฺตคธภาวํฯ เตนาห – **‘‘โอธานํ อุปเกฺขป**’’นฺติ, อุปเนตฺวา ปกฺขิปิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

ปทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๑๐. กูฏสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๑-๑๔๘. วสฺสิกาย ปุปฺผํ **วสฺสิกํ** ยถา ‘‘อามลกิยา ผลํ อามลก’’นฺติฯ **มหาตลสฺมินฺ**ติ อุปริปาสาเทฯ **‘‘ยานิ กานิจี’’**ติ ปเทหิ อิตรานิ สมานาธิกรณานิ ภวิตุํ ยุตฺตานีติ **‘‘ปจฺจเตฺต สามิวจน**’’นฺติ วตฺวา ตถา วิภตฺติวิปริณาโม กโตฯ **‘‘ตนฺตาวุตาน’’**นฺติ ปทํ นิทฺธารเณ สามิวจนนฺติ ตตฺถ ‘‘วตฺถานี’’ติ วจนเสเสน อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

กูฏสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อปฺปมาทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. พลกรณียวคฺค

๑. พลสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. กมฺมานิเยว **กมฺมนฺตา** ยถา สุตฺตนฺตาฯ **อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคนฺ**ติ เอตฺถ นานนฺตริยกตาย วิปสฺสนาปิ คหิตา เอว โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สหวิปสฺสน’’**นฺติฯ

๒. พีชสุตฺตวณฺณนา

๑๕๐. ปญฺจวิธมฺปิ สมูหเฏฺฐน **พีชคาโม นามฯ ตเทวา**ติ มูลพีชาทิ **เอวฯ สมฺปนฺน**นฺติ สหชาตมูลวนฺตํฯ **นีลภาวโต ปฏฺฐายา**ติ นีลภาวาปตฺติโต ปฏฺฐายฯ

๓. นาคสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. **พลํ คาเหนฺตี**ติ อตฺตโน สรีรพลํ คาเหนฺติฯ ตํ ปน นาคานํ พลปฺปตฺติ เอวาติ อาห – **"พลํ คณฺหนฺตี"**ติฯ **สเมฺภชฺชมุขทฺวาร**นฺติ มหาสมุทฺทน สเมฺภทคตมหานทีนํ มุขทฺวารํฯ **นาคา กายํ วเฑฺฒนฺตี**ติอาทิ ยสฺมา จ ภควตา อุปมาวเสน อาภตํ, ตสฺมา **เอวเมว โขติ เอตฺถา**ติอาทินา อุปมํ สํสนฺทติฯ **อาคเตสู**ติอาทีสุ ตีสุ ปเทสุ ภาเวนภาวลกฺขเณฯ

๕. กุมฺภสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. **น ปติอาวมตี**ติ จ นิกฺชฺชิตภาเวน อุทกวมโน ฆโฏ, น ตํ ปุน มุเขน คณฺหาติฯ เตนาห **"น อโนฺต ปเวเสตี"**ติฯ

๗. อากาสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๕. **เตเนตํ วุตฺต**นฺติ เตน อริยมคฺคสฺส อิชฺฌเนน เอเตสํ สเพฺพสํ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ อิชฺฌนํ วุตฺตํฯ

๘-๙-๑๐. ปฐมเมฆสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๖-๑๕๘. **ปํสุรโชชลฺล**นฺติ ภูมิเรณุสหชาตมลํฯ **วาณิชโกปเม**ติ วาณิชโกปมปฐมสุเตฺต จาปิฯ

๑๑-๑๒. อาคนฺตุกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๙-๑๖๐. สหวิปสฺสนสฺส อริยมคฺคสฺส ภาวนาย อิชฺฌเนน **เอตํ** อภิญฺญาปริเญฺญยฺยาทิธมฺมานํ อภิญฺญาปริชานนาทีนํ อิชฺฌนํ **วุตฺตํ** ขตฺติยาทีนํ วิสยอาทิกํ กโรนฺตสฺส กถายสชฺชิตตฺตาฯ

พลกรณียวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เอสนาวโคฺค

๑. เอสนาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. **กามาน**นฺติ วตฺถุกามกิเลสกามานํฯ กิเลสกาโมปิ หิ กามิตนฺติ ปริกปฺปิเตน วิธินา จ อธิกราเคหิ เอสนีโยฯ **ภวาน**นฺติ ติณฺณํ คตีนํฯ ทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส นิมิตฺตภาวโต มิจฺฉาทิฏฺฐิ "พฺรหฺมจริย"นฺติ อธิเปฺปตาฯ

๒-๑๑. วิธาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๒-๑๗๑. เสโยฺยหมสฺมีติอาทินา ตํตํวิภาเคน ธียนฺติ วิธียนฺตีติ **วิธา,** มานโกฏฺฐาสา, มานฏฺฐปนา วาฯ **นีหนฺตี**ติ วิพาเธนฺติฯ

เอสนาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. โอฆวคฺค

๑-๒. โอฆสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๒-๑๗๓. วเฏฺฏ โอหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ **โอฆาฯ รูปารูปภเว**ติ รูปภเว จ อรูปภเว จ รูปารูปตโณฺหปนิสฺสยา รูปารูปาวจรกมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธาฯ โยชนเฏฺฐน **โยโค**ฯ

๓-๔. อุปาทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๔-๑๗๕. กามนวเสน อุปาทิยนโต **กามุปาทานํ**ฯ เตนาห “**กามคฺคหณ**”นฺติฯ **นามกายสฺสา**ติ เวทนาทีนํ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํฯ **ฆฏนปพนฺธนกิเลโส**ติ เหตุนา ผลสฺส กมฺมวฏฺฏสฺส วิปากวเฏฺฏน ทุกฺขปฺปพนฺธสญฺญิตสฺส ฆฏนสฺส สมฺพชฺฌนสฺส นิพฺพตฺตก กิเลโสฯ **อนฺตคฺคาหิกทิฏฺฐิ** สสฺสตุเจฺฉทคาโหฯ

อุปาทานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. อนุสยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๖-๑๘๑. **ถามคตเฏฺฐนา**ติ สตฺตสนฺตาเน ถิรภาวูปคมนภาเวนฯ **ถามคต**นฺติ จ อเญฺญหิ อสาธารโณ กามราคาทีนํเยว อาเวณิโก สภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ **กามราโควา**ติ กามราโค เอว อปฺปหีโนฯ โส สติ ปจฺจยลาเภ อุปฺปชฺชนารหตาย สนฺตาเน อนุเสตีติ **อนุสโยฯ เสเสสุปี**ติ ปฏิฆานุสยาทีสุฯ โอรมฺภาโค วุจฺจติ กามธาตุ รูปารูปภาวโต เหฏฺฐาภูตตฺตาฯ ตตฺถ ปวตฺติยา ปจฺจยภาวโต **โอรมฺภาคิยานิ** ยถา ‘‘ปจฺฉิโย โคทุหโก’’ติฯ สํโยเชนฺตีติ **สํโยชนานิ,** เหฏฺฐา วิย อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **อุทฺธมฺภาโค** มหคฺคตภาโค, ตสฺส หิตานีติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา น วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อนุสยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โอฆวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มคฺคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โพชฺฌงฺคสํยุตฺตํ

๑. ปพฺพตวโคฺค

๑.หิมวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๒. พุชฺฌติ จตุสจฺจํ อริยสาวโก เอตายาติ **โพธํ,** ธมฺมสามคฺคี, อริยสาวโก ปน จตุสจฺจํ พุชฺฌตีติ **โพธิฯ องฺคา**ติ การณาฯ ยาย ธมฺมสามคฺคิยาติ สมฺพนฺโธฯ ตณฺหาวเสน **ปติฏฺฐานํ,** ทิฏฺฐิวเสน **อายูหนา**ฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา **ปติฏฺฐานํ,** อุจฺเฉททิฏฺฐิยา **อายูหนา**ฯ ลีนวเสน **ปติฏฺฐานํ,** อุทฺธจฺจวเสน **อายูหนา**ฯ กามสุขานุโยควเสน **ปติฏฺฐานํ,** อตฺตกิลมถานุโยควเสน **อายูหนาฯ โอฆตรณสุตฺตวณฺณนายํ** (สํ. นิ. ๑.๑) –

> ‘‘กิเลสวเสน ปติฏฺฐานํ, อภิสงฺขารวเสน อายูหนาฯ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ปติฏฺฐานํ, อวเสสกิเลสาภิสงฺขาเรหิ อายูหนา, สพฺพากุสลาภิสงฺขารวเสน ปติฏฺฐานํ, สพฺพโลกิยกุสลาภิสงฺขารวเสน อายูหนา’’ติ –

วุตฺตสฺ ปกาเรสุ อิธ อวุตฺตานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ **กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหตี**ติ เอเตน สิขาปตฺตวิปสฺสนาสหคตานมฺปิ สติอาทีนํ โพชฺฌงฺคภาวํ ทเสฺสติฯ **จตฺตารี**ติอาทินา มคฺคผเลน สหคตานํฯ สตฺตหิ โพชฺฌเงฺคหิ ภาวิเตหิ สจฺจปฏิเวโธ โหตีติ กถมิทํ ชานิตพฺพนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิฯ **ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยา**ติ เอเตน โพธิโพชฺฌงฺคสทฺทานํ สมุทายาวยววิสยตํ ทเสฺสติฯ **เสนงฺครถงฺคาทโย วิยา**ติ เอเตน ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวํ ทเสฺสติฯ

โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคาติ วุตฺตํ ‘‘การณโตฺถ องฺคสโทฺท’’ติฯ พุชฺฌตีติ โพธิ, โพธิยา เอว องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา**ติ วุตฺตํ **‘‘พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’**ติฯ วิปสฺสนาทีนํ การณานํ พุชฺฌิตพฺพานํ สจฺจานํ อนุรูปํ ปจฺจกฺขภาเวน ปฏิมุขํ อวิปรีตํ สมฺมา พุชฺฌนฺตีติ เอวํ วตฺถุวิเสสทีปเกหิ อุปริมเคฺคหิ อนุพุชฺฌนฺตีติอาทินา วุตฺตโพธิสเทฺทหิ นิปฺปเทเสน วุตฺตํ ‘‘พุชฺฌนตาสามเญฺญน สงฺคณฺหาตี’’ติฯ เอตฺถ จ ลีนปติฏฺฐาน-กามสุขลฺลิกานุโยค-อุเจฺฉทาภินิเวสานํ ธมฺมวิจย-วีริยปีติปธาน-ธมฺมสามคฺคี ปฏิปโกฺขฯ อุทฺธจฺจายูหนอตฺตกิลมถานุโยค-สสฺสตาภินิเวสานํ ปสฺสทฺธิสมาธิ-อุเปกฺขาปธาน-ธมฺมสามคฺคี ปฏิปโกฺขฯ สติ ปน อุภยตฺถาปิ อิจฺฉิตพฺพาฯ ตถา หิ สา สพฺพตฺถิกา วุตฺตาฯ

สํ-สโทฺท ปสํสายํฯ ปุนเทว สุนฺทโร จ อโตฺถปีติ อาห **‘‘ปสโตฺถ สุนฺทโร จ โพชฺฌโงฺค’’**ติฯ **อภินิพฺพเตฺตตี**ติ อภิวิสิฏฺฐภาเวน นิพฺพเตฺตติ สวิเสสภาวํ วทติฯ **‘‘เอเกวณฺณยนฺตี’’**ติ วตฺวา ตตฺถ ยถาวุตฺตวิเวกตฺตยโต อญฺญํ วิเวกทฺวยํ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘เตหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ฌานกฺขเณ ตาว กิจฺจโต วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตํ, วิปสฺสนากฺขเณ อชฺฌาสยโต ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตํ ภาเวตีติฯ เตนาห – ‘‘อนุตฺตรํ วิโมกฺขํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามี’’ติฯ ตตฺถ ตตฺถ นิจฺฉยตาย กสิณชฺฌานคฺคหเณน อนุปฺปาทานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

หิมวนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กายสุตฺตวณฺณนา

๑๘๓. ติฏฺฐนฺติ เอเตนาติ ฐิติ, การณํฯ กมฺมอุตุจิตฺตาหารสญฺญิโต จตุพฺพิโธ ปจฺจโย ฐิติ เอตสฺสาติ **ปจฺจยฏฺฐิติโก**ฯ อาหารปจฺจยสทฺทา หิ เอกตฺถาฯ **สุภมฺปี**ติ กามจฺฉนฺท ปจฺจโย, อสุเภ สุภากาเรน ปวตฺตนโต สุภนฺติ วุจฺจติฯ เตน การเณน ปวตฺตนกสฺส อญฺญสฺส กามจฺฉนฺทสฺส นิมิตฺตตฺตา **สุภนิมิตฺตน**ฺติฯ **สุภสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺส สุภสฺสฯ **อารมฺมณมฺปี**ติ สุภากาเรน, อิฏฺฐากาเรน วา คยฺหมานํ รูปาทิอารมฺมณมฺปิ สุภนิมิตฺตํ วุตฺตากาเรนฯ **อนุปายมนสิกาโร**ติ อากงฺขิตสฺส หิตสุขสฺส อนุปายภูโต มนสิกาโร, ตโต เอว **อุปฺปถมนสิกาโร**ติ อโยนิโสมนสิกาโรฯ **ตสฺมิน**ฺติ ยถานิทฺธาริเต กามจฺฉนฺทภูเต ตทารมฺมณภูเต จ ทุวิเธปิ สุภนิมิตฺเตฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘สุภารมฺมเณ’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ **อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺตนฺติอาที**ติ **อาทิ**-สทฺเทน กามจฺฉนฺทนีวรณสฺส อาหารทสฺสนปาฬึ อุตฺตานาติ กตฺวา วุตฺตํ – **‘‘เอวํ สพฺพนีวรเณสุ โยชนา เวทิตพฺพา**’’ติฯ

ปฏิโฆปิ ปฏิฆนิมิตฺตํ ปุริมุปฺปนฺนสฺส ปจฺฉา อุปฺปชฺชนกสฺส นิมิตฺตภาวโตฯ **ปฏิฆารมฺมณํ** นาม เอกูนวีสติ อาฆาตวตฺถุภูตา สตฺตสงฺขาราฯ **อรตี**ติ ปนฺตเสนาสนาทีสุ อรมณํ ฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อุกฺกณฺฐภาโวฯ **ปเนฺตสู**ติ ทูเรสุ, วิวิเตฺตสุ วาฯ **อธิกุสเลสู**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมสุฯ **อรติ** รติปฏิปโกฺขฯ **อรติตา**ติ อรมณาการโรฯ **อนภิรตี**ติ อนภิรตภาโวฯ **อนภิรมณา**ติ อนภิรมณาการโรฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อุกฺกณฺฐนาการโรฯ **ปริตสฺสิตา**ติ อุกฺกณฺฐนวเสเนว ปริตสฺสนาฯ

อาคนฺตุกํ, น สภาวสิทฺธํฯ **กายาลสิย**นฺติ นามกาเย อลสภาโวฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ปน ‘‘ตนฺทีติ ชาติอาลสิย’’นฺติ วุตฺตํฯ **วทตี**ติ เอเตน อติสีตาทิปจฺจยา สโงฺกจาปตฺตึ ทเสฺสติฯ **ยํ สนฺธาย วุตฺตํ** กิเลสวตฺถุวิภเงฺค (วิภ. อฏฺฐ. ๘๕๗)ฯ **ตนฺที**ติ ชาติอาลสิยํฯ **ตนฺทิยนา**ติ ตนฺทิยนาการโรฯ **ตนฺทิมนกตา**ติ ตนฺทิยา อภิภูตจิตฺตตาฯ อลสสฺส ภาโว **อาลสฺยํ**ฯ อาลสฺยายนาการโร **อาลสฺยายนา**ฯ อาลสฺยายิตสฺส ภาโว **อาลสฺยายิตตฺตํ**ฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ กิเลสวเสน กายาลสิยํ กถิตํฯ

กิเลสวเสนาติ สโมฺมหวเสนฯ **กายวินมนา**ติ กายสฺส วิรูปโต นมนาฯ **ชมฺภนา**ติ ผนฺทนาฯ ปุนปฺปุนํ ชมฺภนา **วิชมฺภนาฯ อานมนา**ติ ปุรโต นมนาฯ **วินมนา**ติ ปจฺฉโต นมนาฯ **สนฺนมนา**ติ สมนฺตโต นมนาฯ **ปณมนา**ติ ยถา หิ ตนฺตโต อุฏฺฐิตเปสกาโร กิญฺจิเทว อุปริฏฺฐิตํ คเหตฺวา อุชุํ กายํ อุสฺสาเปติ, เอวํ กายสฺส อุทฺธํ ฐปนาฯ **พฺยาธิยก**นฺติ อุปฺปนฺนพฺยาธิตาฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ กิเลสวเสน กายผนฺทนเมว กถิตํ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๕๘)ฯ

ภตฺตปริฬาโหติ ภตฺตวเสน ปริฬาหุปฺปตฺติฯ ***ภุตฺตาวิสฺสา***ติ ภุตฺตวโตฯ ***ภตฺตมุจฺฉา***ติ ภตฺตเคลญฺญํฯ อติภุตฺตปจฺจยา หิ มุจฺฉาปโตฺต วิย โหติฯ ***ภตฺตกิลมโถ***ติ ภุตฺตปจฺจยา กิลนฺตภาโวฯ ***ภตฺตปริฬาโห***ติ ภตฺตทรโถฯ กุจฺฉิปูรํ ภุตฺตวโต หิ ปริฬาหุปฺปตฺติยา อุปหตินฺทฺริโย วิย โหติ, กาโย ขิชฺชติฯ **กายทุฏฺฐุลฺล**นฺติ ภุตฺตภตฺตํ นิสฺสาย กายสฺส อกมฺมญฺญตาฯ

จิตฺตสฺส ลียนากาโรติ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส สโงฺกจปฺปตฺติฯ **จิตฺตสฺส อกลฺยตา**ติ จิตฺตสฺส คิลานภาโวฯ **คิลาโน**ติ อกลฺลโก วุจฺจติฯ ตถา จาห ‘‘นาหํ, ภเนฺต, อกลฺลโก’’ติฯ **อกมฺมญฺญตา**ติ จิตฺตเคลญฺญสงฺขาโต อกมฺมญฺญนาการโรฯ **โอลียนา**ติ โอลียนาการโรฯ อิริยาปถิกมฺปิ จิตฺตํ ยสฺส วเสน อิริยาปถํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต โอลียติ, ตสฺส ตํ อาการํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘โอลียนา**’’ติฯ ทุติยปทํ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตํฯ **ลีน**นฺติ อวิปฺผาริกตาย สโงฺกจปฺปตฺตํฯ อิตเร เทฺว อาการนิเทฺทสาฯ **ถิน**นฺติ อวิปฺผาริกตาย อนุสฺสาหนา อสงฺคหนสงฺคหนํฯ ถิยนาการโร **ถิยนาฯ ถิยิตตฺตน**ฺติ ถิยิตสฺส อาการโร, อวิปฺผาริกตาติ อโตฺถฯ

เจตโส อวูปสโมติ จิตฺตสฺส อวูปสนฺตตา อสนฺนิสินฺนภาโวฯ เตนาห – “**อวูปสนฺตากาโร**”ติฯ **อตฺถโต ปเนตนฺ**ติ สฺวายํ อวูปสนฺตากาโร วิเกฺขปสภาวตฺตา วิเกฺขปเหตุตาย จ อตฺถโต เอตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมวฯ

วิจิกิจฺฉาย อารมฺมณธมฺมา นาม ‘‘พุเทฺธ กงฺขตี’’ติอาทินา อาคตอฎฺฐกงฺขาวตฺถุภูตา ธมฺมาฯ ยสฺมา วิจิกิจฺฉา พฺยาปาทาทโย วิย อนุ อนุ อุคฺคหณปจฺจยา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา กงฺขาฎฺฐานียํ อารมฺมณเมว ทสฺสิตํ ‘‘วิจิกิจฺฉาย อารมฺมณธมฺมา’’ติฯ ยสฺมา ปุริมุปฺปนฺนา วิจิกิจฺฉา ปจฺฉา วิจิกิจฺฉาย ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา วิจิกิจฺฉาปิ วิจิกิจฺฉาฎฺฐานียธมฺมา เวทิตพฺพาฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – ติฎฺฐนฺติ ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ ฐานียา, วิจิกิจฺฉา เอว ฐานียา **วิจิกิจฺฉาฎฺฐานียา**ฯ อฎฺฐกถายํ ปน อารมฺมณสฺสปิ ตตฺถ วิเสสปจฺจยตํ อุปาทาย **“กามจฺฉนฺโท วิจิกิจฺฉาติ อิเม เทฺว ธมฺมา อารมฺมเณน กถิตา”**ติ วุตฺตํฯ สุภนิมิตฺตสฺส หิ ปจฺจยภาวมตฺตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ, ตถาปิ ยถา ‘‘ปฎิฆมฺปิ ปฎิฆนิมิตฺต’’นฺติ กตฺวา ‘‘พฺยาปาโท อุปนิสฺสเยน กถิโต’’ติ วุตฺตํ, เอวํ สุภมฺปิ สุภนิมิตฺตนฺติ กตฺวา กามจฺฉนฺโท อุปนิสฺสเยน กถิโตติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **เสสา** ถินมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจานิฯ ตตฺถ ถินมิทฺธํ อญฺญมญฺญํ สหชาตาทิวเสน ปจฺจโย, ตถา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนฺติฯ อุภเยสมฺปิ อุปนิสฺสยโกฎิยา ปจฺจยภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **“สหชาเตน จ อุปนิสฺสเยน จา”**ติฯ

ยสฺมา สติ นาม ‘‘จตฺตาโร สติปฎฺฐานา’’ติอาทินา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อนุสฺสรณวเสน วตฺตติ, ตสฺมา เต ธมฺมา สติสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานียา นามฯ โลกุตฺตรธเมฺม จ อนุสฺสวาทิวเสน คเหตฺวา ตถา ปวตฺตเตวฯ เตน วุตฺตํ **“สติยา”**ติอาทิฯ

โกสลฺลํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตโต อุปฺปนฺนา **โกสลฺลสมฺภูตาฯ อนวชฺชสุขวิปากา**ติ อนวชฺชา หุตฺวา สุขวิปากา วิปจฺจนกาฯ ปททฺวเยน ปจฺจยโต สภาวโต กิจฺจโต ผลโต กุสลธมฺมํ ทเสฺสติฯ อกุสลนิเทฺทเสปิ เอเสว นโยฯ **สาวชฺชา**ติ คารยฺหาฯ **อนวชฺชา**ติ อคารยฺหาฯ **หีนา** ลามกาฯ **ปณีตา** เสฎฺฐาฯ **กณฺหา** กาฬกา อสุทฺธาฯ **สุกฺกา** โอทาตา สุทฺธา ฯ **ปฎิภาค**-สโทฺท ปฐเม วิกเปฺป สทิสโกฎฺฐาสโตฺถ, ทุติเย ปฎิปกฺขโกฎฺฐาสโตฺถ, ตติเย นิคฺคเหตพฺพปฎิปกฺขโกฎฺฐาสโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

กุสลกิริยาย อาทิกมฺมภาเวน ปวตฺตวีริยํ ธิติสภาวตาย ธาตูติ วุตฺตนฺติ อาห **“อารมฺภธาตูติ ปฐมารมฺภวีริย”**นฺติฯ ลทฺธาเสวนํ วีริยํ พลปฺปตฺตํ หุตฺวา ปฎิปกฺขํ วิธมตีติ อาห – **“นิกฺกมธาตูติ โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตร”**นฺติฯ อธิมตฺตาธิมตฺตตรานํ ปฎิปกฺขธมฺมานํ วิธมนสมตฺถํ ปฎุปฎุตราทิภาวปฺปตฺตํ โหตีติ อาห – **“ปรกฺกมธาตูติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนตาย ตโตปิ พลวตร”**นฺติฯ

ติฎฺฐติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ ฐานียาฯ อารมฺมณธมฺมา, ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ฐานียาติ **ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานียา**ติ **“ปีติยา อารมฺมณธมฺมา”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา อปราปรุปฺปตฺติยา ปีติปิ ตถา วตฺตพฺพตํ ลภตีติ วุตฺตํ วิสุทฺธิมเคฺค ‘‘ปีติยา เอว ตํ นาม’’นฺติฯ **ทรถปสฺสทฺธี**ติ ทรโถ กิเลสปริฬาโห, โส ปสฺสมฺภติ เอตายาติ ทรถปสฺสทฺธิ, กายปสฺสทฺธิยา เวทนาทิขนฺธตฺตยสฺส วิย รูปกายสฺสปิ ปสฺสมฺภนํ โหติ, จิตฺตปสฺสทฺธิยา จิตฺตเสฺสว ปสฺสมฺภนํ, ตโต เอเวตฺถ ภควตา ลหุตาทีนํ วิย ทุวิธตา วุตฺตาฯ ตถา สมาหิตาการํ สลฺลเกฺขตฺวา คยฺหมาโน สมโถว **สมถนิมิตฺตํ,** ตสฺส อารมฺมณภูตํ ปฎิภาคนิมิตฺตมฺปิฯ วิวิธํ อคฺคํ เอตสฺสาติ พฺยโคฺค, วิเกฺขโปฯ ตถา หิ โส อนวฎฺฐานรโส ภนฺตตาปจฺจุปฎฺฐาโน วุโตฺตฯ เอกคฺคภาวโต พฺยคฺคปฎิปโกฺขติ **อพฺยโคฺค,** สมาธิ, โส เอว นิมิตฺตนฺติ ปุเพฺพ วิย วตฺตพฺพํฯ เตนาห **“ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ

โย อารมฺมเณ อิฏฺฐานิฏฺฐาการํ อนาทิยิตฺวา คเหตพฺโพ มชฺฌตฺตาการโ, โย จ ปุเพฺพ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาวเสน อุปฺปโนฺน มชฺฌตฺตาการโ, ทุวิโธปิ โส อุเปกฺขาย อารมฺมณธโมฺมติ อธิเปฺปโตติ อาห – **“อตฺถโต ปน มชฺฌตฺตาการโ อุเปกฺขาฐานิยา ธมฺมาติ เวทิตโพฺพ”**ติฯ **อารมฺมเณน กถิตา** อารมฺมณเสฺสว เตสํ วิเสสปจฺจยภาวโตฯ **เสสา**ติ วีริยาทโย จตฺตาโร ธมฺมาฯ เตสญฺหิ อุปนิสฺสโยว สาติสโย อิจฺฉิตโพฺพติฯ

กายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สีลสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. **ขีณาสวสฺส โลกุตฺตรํ สีลํ** นาม มคฺคผลปริยาปนฺนา สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา สีลลกฺขณปฺปตฺตา ตทเญฺญ เจตนาทโยฯ **โลกิยํ** ปน กิริยาพฺยากตจิตฺตปริยาปนฺนํ จาริตฺตสีลํ, วาริตฺตสีลสฺส ปน สมฺภโว เอว นตฺถิ วิรมณวเสน ปวตฺติยา อภาวโตฯ ‘‘ปุพฺพภาคสีลํ โลกิยสีล’’นฺติ เกจิฯ

จกฺขุทสฺสนนฺติ จกฺขุหิ ทสฺสนํฯ **ลกฺขณสฺส ทสฺสน**นฺติ สภาวธมฺมานํ สงฺขตานํ ปจฺจตฺตลกฺขณสฺส ญาตปริญฺญาย, อนิจฺจาทิสามญฺญลกฺขณสฺส ตีรณปริญฺญาย ทสฺสนํฯ ปชหโนฺตปิ หิ เต ปหาตพฺพาการโต ปสฺสติ นามฯ นิพฺพานสฺส ตถลกฺขณํ มคฺคผเลหิ ทสฺสนํ, ตํ ปน **ปฏิวิชฺฌนํ**ฯ ฌาเนน ปถวีกสิณาทีนํ, อภิญฺญาหิ รูปานํ ทสฺสนมฺปิ **ญาณทสฺสนเมวฯ จกฺขุทสฺสนํ อธิเปฺปตํ** สวนปยิรุปาสนานํ ปรโต คหิตตฺตาฯ **ปญฺหปยิรุปาสน**นฺติ ปญฺหปุจฺฉนวเสน ปยิรุปาสนํ อญฺญกมฺมตฺถาย อุปสงฺกมนสฺส เกวลํ อุปสงฺกมเนเนว โชติตตฺตาฯ

อริยานํ อนุสฺสติ นาม คุณวเสน, ตตฺถาปิ ลทฺธโอวาทาวชฺชนมุเขน ยถาภูตสีลาทิคุณานุสฺสรณนฺติ ทเสฺสตุํ **“ฌานวิปสฺสนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อเญฺญสํเยว สนฺติเก**ติ อริเยหิ อเญฺญสํ สาสนิกานํเยว สนฺติเกฯ เตนาห – **“อนุปพฺพชฺชา นามา”**ติฯ **อเญฺญสู**ติ สาสนิเกหิ อเญฺญสุ ตาปสปริพฺพาชกาทีสุฯ ตตฺถ หิ ปพฺพชฺชา อริยานํ อนุปพฺพชฺชา นาม น โหตีติ วุตฺตํฯ

สตสหสฺสมตฺตา อเหสุํ สมนฺตปาสาทิกตฺตา มหาเถรสฺสฯ **ลงฺกาทีเป**ติ นิสฺสยสีเสน นิสฺสิตสลฺลกฺขณํฯ น หิ ปพฺพชฺชา ทีปปฏิลทฺธา, อถ โข ทีปนิวาสิอาจริยปฏิลทฺธาฯ **มหินฺท...เป.... ปพฺพชนฺติ นาม** ตสฺส ปริวารตาย ปพฺพชฺชายาติฯ

สรตีติ ตํ โอวาทานุสาสนิธมฺมํ จิเนฺตติ จิเตฺต กโรติฯ **วิตกฺกาหตํ กโรตี**ติ ปุนปฺปุนํ ปริวิตกฺกเนน ตทตฺถํ วิตกฺกนิปฺผาทิตํ กโรติฯ **อารโทฺธ โหตี**ติ สมฺปาทิโต โหติฯ ตํ ปน สมฺปาทนํ ปาริปูริ เอวาติ อาห **“ปริปุโณฺณ โหตี”**ติฯ **ตตฺถา**ติ ยถาวุเตฺต ธเมฺมฯ **ญาณจารวเสนา**ติ ญาณสฺส ปวตฺตนวเสนฯ **เตสํ เตสํ ธมฺมาน**นฺติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ โอวาทธเมฺม อาคตานํ รูปารูปธมฺมานํฯ **ลกฺขณ**นฺติ วิเสสลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณญฺจฯ **ปวิจินตี**ติ ‘‘อิทํ รูปํ เอตฺตกํ รูป’’นฺติ อาทินา วิจยํ อาปชฺชติฯ **ญาณญฺจ โรเปตี**ติ ‘‘อนิจฺจํ จลํ ปโลกํ ปภงฺคู’’ติอาทินา ญาณํ ปวเตฺตติฯ **วีมํสนํ...เป.... อาปชฺชตี**ติ รูปสตฺตการูปสตฺตกกฺกเมน วิปสฺสนํ ปจฺจกฺขโต วิย อนิจฺจตาทีนํ ทสฺสนํ สมฺมสนํ อาปชฺชติฯ

อุภยเมฺปตนฺติ ผลานิสํสาติ วุตฺตทฺวยํฯ **อตฺถโต เอกํ** ปริยายสทฺทตฺตาฯ **ปฏิกจฺจา**ติ ปเควฯ **มรณกาเล**ติ มรณกาลสมีเปฯ สมีปเตฺถ หิ อิทํ ภุมฺมนฺติ อาห **“มรณสฺส อาสนฺ

นกาเล”ติฯ

โส ติวิโธ โหติ ญาณสฺส ติกฺขมชฺฌมุทุภาเวนฯ เตนาห “**กปฺปสหสฺสายุเกสู**”ติอาทิฯ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี นาม** อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา ปรินิพฺพายนโตฯ **ยตฺถ กตฺถจี**ติ อวิหาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิฯ **สปฺปโยเคนา**ติ วิปสฺสนาญาณสงฺขารสงฺขาเตน ปโยเคน, สห วิปสฺสนาปโยเคนาติ อโตฺถฯ สุทฺธาวาสภูมิยํ อุทฺธํเยว มคฺคโสโต เอตสฺสาติ **อุทฺธํโสโต**ฯ ปฏิสนฺธิวเสน อกนิฏฺฐภวํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามี**ฯ

อวิหาทีสุ วตฺตมาโนปิ เอกํสโต อุทฺธํคมนารโห ปุคฺคโล อกนิฏฺฐคามี เอว นามาติ วุตฺตํ “**เอโก อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจ โหนฺตี**”ติฯ **เตส**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ อุทฺธํโสตภาวโต ยทิปิ เหฏฺฐิมาทีสุปิ อริยภูมิ นิพฺพตฺตเตว, ตถาปิ ตตฺถ ภูมีสุ อายุํ อคฺคเหตฺวา อกนิฏฺฐภเว อายุวเสเนว โสฬสกปฺปสหสฺสายุกตา ทฏฺฐพฺพาฯ ‘‘สตฺต ผลา สตฺตานิสํสา ปาฏิกงฺขา’’ติ วุตฺตตฺตา “**อรหตฺตมคฺคสฺส ปุพฺพภาควิปสฺสนา โพชฺฌงฺคา กถิตา**”ติ วุตฺตํฯ สตฺตนฺนมฺปิ สหภาโว ลพฺภตีติ “**อปุพฺพํ อจริมํ เอกจิตฺตกฺขณิกา**”ติ วุตฺตํฯ ตยิทํ ปาฬิยํ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘ตสฺมึ สมเย’’ติ อาคตวจเนน วิญฺญายติ, โพชฺฌงฺคานํ ปน นานาสภาวตฺตา “**นานาลกฺขณา**”ติ วุตฺตํฯ

สีลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วตฺถสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. “**สติสโมฺพชฺฌโงฺค**”**ติ เอวํ เจ มยฺหํ โหตี**ติ สติสโมฺพชฺฌโงฺค นาม เสโฏฺฐ อุตฺตโม ปวโร, ตสฺมาหํ สติสโมฺพชฺฌงฺคสีเสน ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา วิหริสฺสามีติ เอวํ เจ มยฺหํ ปุพฺพภาเค โหตีติ อโตฺถฯ “**อปฺปมาโณ**”**ติ เอวํ มยฺหํ โหตี**ติ สฺวายํ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, สพฺพโส ปมาณกรกิเลสาภาวโต อปฺปมาณธมฺมารมฺมณโต จ อปฺปมาโณติ เอวํ มยฺหํ อโนฺตสมาปตฺติยํ อสโมฺมหวเสน โหติฯ **สุปริปุโณฺณ**ติ ภาวนาปาริปูริยา สุฏฺฐุ ปริปุโณฺณติ เอวํ มยฺหํ อโนฺตสมาปตฺติยํ อสโมฺมหวเสน โหตีติฯ **ติฏฺฐตี**ติ ยถากาลปริเจฺฉทสมาปตฺติยา อวฏฺฐาเนน ตปฺปริยาปนฺนตาย สติสโมฺพชฺฌโงฺค ติฏฺฐติ ปฏิพนฺธวเสนฯ **อุปฺปาทํ อนาวชฺชิตตฺตา**ติ อุปฺปาทสฺส อนาวชฺชเนน อสมนฺนาหาเรนฯ อุปฺปาทสีเสน เจตฺถ อุปฺปาทวโนฺตว สงฺขารา คหิตาฯ **อนุปฺปาท**นฺติ นิพฺพานํ อุปฺปาทาภาวโต อุปฺปาทวเนฺตหิ จ วินิสฺสฏตฺตาฯ **ปวตฺต**นฺติ วิปากปฺปวตฺตํฯ **อปฺปวตฺต**นฺติ นิพฺพานํ ตปฺปฏิเกฺขปโตฯ **นิมิตฺต**นฺติ สพฺพสงฺขารนิมิตฺตํฯ **อนิมิตฺต**นฺติ นิพฺพานํฯ **สงฺขาเร**ติ อุปฺปาทาทิอนามสเนน เกวลเมว สงฺขารคหณํฯ **วิสงฺขาร**นฺติ นิพฺพานํฯ **อาวชฺชิตตฺตา** อาวชฺชิตกาลโต ปฏฺฐาย อารพฺภ ปวตฺติยา **สติสโมฺพชฺฌโงฺค ติฏฺฐติฯ อฏฺฐหากาเรหี**ติ อฏฺฐหิ การเณหิฯ **ชานาตี**ติ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตกาเล ปชานาติฯ **อฏฺฐหากาเรหี**ติ อุปฺปาทาวชฺชนาทีหิ เจว อนุปฺปาทาวชฺชนาทีหิ จ วุตฺตาการวิปริเตหิ อฏฺฐหิ อากาเรหิ **จวนฺตํ** สมาปตฺติวเสน อนวฏฺฐานโตปิ คจฺฉนฺตํ **จวตี**ติ เถโร **ปชานาตี**ติฯ

ผลโพชฺฌงฺคาติ ผลสมาปตฺติปริยาปนฺนา โพชฺฌงฺคาฯ กึ ปน เต วิสุํ วิสุํ ปวตฺตนฺตีติ อาห “**ยถา หี**”ติอาทิฯ **สีสํ กตฺวา**ติ ปธานํ เสฏฺฐํ กตฺวาฯ **ตทนฺวยา**ติ ตทนุคตา สติสโมฺพชฺฌงฺคํ อนุคจฺฉนกาฯ ตญฺจ โข ตถา กตฺวา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขณวเสนฯ เกจิ ปน ‘‘ตํ ปจฺจเวกฺขณาทิกํ กตฺวา’’ติ วทนฺติฯ

วตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๑๘๖. **โพธายา**ติ เอตฺถ โพโธ นาม พุชฺฌนํ, ตํ ปน กิสฺส เกนาติ ปุจฺฉโนฺต **"กึ พุชฺฌนตฺถายา"**ติ วตฺวา ตํ ทเสฺสโนฺต **"มเคฺคนา"**ติอาทิมาหฯ มเคฺคน นิพฺพานํ พุชฺฌนตฺถาย สํวตฺตนฺติ, ปจฺจเวกฺขณาย กตกิจฺจตํ พุชฺฌนตฺถาย สํวตฺตนฺติ, ปฐมวิกเปฺป สจฺฉิกิริยาภิสมโย เอว ทสฺสิโตติ เตน อตฺเถฺฐ **"มเคฺคน วา"**ติ ทุติยวิกปฺปมาหฯ **วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิต**นฺติ ปเทหิ สพฺพํ มคฺคกิจฺจํ ตสฺส ผลญฺจ ทสฺสิตํฯ **นิโรธนิสฺสิต**นฺติ อิมินา นิพฺพานสจฺฉิกิริยาฯ **กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี**ติอาทินา กิเลสปฺปหานํฯ **วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี**ติอาทินา ปจฺจเวกฺขณา ทสฺสิตาฯ

ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๗. กุณฺฑลิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๗-๑๘๘. นิพทฺธวาสวเสน อาราเม นิสีทนสีโลติ **อารามนิสาที**ฯ ปริสํ โอคาโฬฺห หุตฺวา จรตีติ **ปริสาวจโร**ติ อาห – **"โย ปนา"**ติอาทิฯ **เอว**นฺติ อิมินาการณฯ **คหณ**นฺติ นิคฺคหณํฯ เตน ปุจฺฉาปทสฺส อตฺถํ วิวรติฯ **นิเพฺพฐน**นฺติ นิคฺคหนิเพฺพฐนํฯ เตน วิสฺสชฺชนปทสฺส อตฺถํ วิวรติฯ **อิมินา นเยนา**ติ เอเตน ''อิติวาโท''ติ เอตฺถ อิติ-สทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสติฯ อุปารมฺภาธิปฺปาโย วทติ เอเตนาติ **วาโท,** โทโสฯ **อิติวาโท โหตี**ติ เอวํ อิมสฺส อุปริ วาทาโรปนํ โหติฯ **อิติวาทปฺปโมโกฺข**ติ เอวํ ตโต ปโมโกฺข โหติ ฯ เอวํ วาทปฺปโมกฺขานิสํสํ ปเรหิ อาโรปิตโทสสฺส นิเพฺพฐนวเสน ทเสฺสตฺวา อิทานิ โทสปเวทนวเสน ทเสฺสตุํ **"อยํ ปุจฺฉาย โทโส"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอตฺตกํ ฐานนฺติอาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ''ตีณิ สุจริตานี''ติ เอตฺตกํ ฐานํฯ **อิมํ เทสน**นฺติ ''อินฺทฺริยสํวโร โข''ติอาทินยปฺปวตฺตํ อิมํ เทสนํฯ **นาภิชฺฌายตี**ติ น อภิชฺฌายติฯ **นาภิหํสตี**ติ น อภิตุสฺสติฯ **โคจรชฺฌเตฺต ฐิตํ โหตี**ติ กมฺมฏฺฐานารมฺมเณ สมาธานวเสน ฐิตํ โหติ อวฏฺฐิตํฯ เตนาห **"สุสณฺฐิต"**นฺติฯ **สุสณฺฐิต**นฺติ สมฺมา อวิเกฺขปวเสน ฐิตํฯ **กมฺมฏฺฐานวิมุตฺติยา**ติ กมฺมฏฺฐานานุยุญฺชนวเสน ปฏิปกฺขโต นีวรณโต วิมุตฺติยาฯ สุฏฺฐุ วิมุตฺตนฺติ **สุวิมุตฺตํฯ ตสฺมึ** อมนาปรูปทสฺสเน **น มงฺกุ** วิลโกฺข น โหติฯ **กิเลสวเสน** โทสวเสนฯ **อฏฺฐิตจิโตฺต** อถทฺธจิโตฺตฯ โกเวเสน หิ จิตฺตํ ถทฺธํ โหติ, น มุทุกํฯ **อทีนมานโส**ติ โทมนสฺสวเสน โย ทีนภาโว, ตทภาเวน นิโทฺทสมานโสฯ **อปูติจิโตฺต**ติ พฺยาปชฺชาภาเวน สีติภูตจิโตฺตฯ

อิเมสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ อฏฺฐารส ทุจฺจริตานิ โหนฺติ ปเจฺจกํ กายวจีมโนทุจฺจริตเภเทนฯ ตานิ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **"กถ"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต**ติ นยทานมตฺตเมตํฯ เตน ''อนิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต โทสํ อุปฺปาเทนฺตสฺสา''ติอาทินา ติวิธทุจฺจริตํ นีหริตฺวา วตฺตพฺพํ, ตถา ''มชฺฌตฺตารมฺมเณ โมหํ อุปฺปาเทนฺตสฺสา''ติอาทินา จฯ มโนทุจฺจริตาทิสามเญฺญน ปน ตีณิเยว ทุจฺจริตานิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

ปญฺญตฺติวเสนาติ วตฺถุํ อนามสิตฺวา ปิณฺฑคฺคหณมุเขน เกวลํ ปญฺญตฺติวเสเนวฯ **ภาวนาปฏิสงฺขาเน**ติ ภาวนาสิเทฺธ ปฏิสงฺขาเน, ภาวนาย ปฏิสงฺขาเน วาติ อโตฺถฯ **อิมานี**ติ ยถาวุตฺตานิ ฉทฺวารารมฺมณานิฯ **ทุจฺจริตานี**ติ ทุจฺจริตการณานิฯ อปฺปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺส ทุจฺ

จริตานิ สุจริตานิ กตฺวาฯ **ปริณาเมตี**ติ ปริวตฺเตติ ทุจฺจริตานิ ตตฺถ อนุปฺปาเทตฺวา สุจริตานิ อุปฺปาเทนฺโตฯ **เอวนฺ**ติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อินฺทฺริยสํวโร...เป.... เวทิตพฺโพ** อินฺทฺริยสํวรสมฺปาทนวเสน ติณฺณํ สุจริตานํ สิชฺฌนโตฯ เตนาห **"เอตฺตาวตา"**ติอาทิฯ **เอตฺตาวตา**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ''ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรนฺตี''ติ ปทํ, เอตฺตาวตาฯ **สีลานุรกฺขกํ อินฺทฺริยสํวรสีลนฺ**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลสฺส อนุรกฺขกํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ กถิกํฯ กถํ ปน ตเทว ตสฺส อนุรกฺขกํ โหตีติ? อปราปรุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสยภาวโตฯ

ตีณิ สีลานีติ อินฺทฺริยสํวร-อาชีวปาริสุทฺธิ-ปจฺจยสนฺนิสฺสิต-สีลานิฯ **โลกุตฺตรมิสฺสกา**ติ โลกิยาปิ โลกุตฺตราปิ โหนฺตีติ อโตฺถฯ **สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานนฺ**ติ โลกุตฺตรานํ สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํฯ **มูลภูตา สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาคา,** เต สนฺธาย วุตฺตํ ''จตฺตาโร โข, กุณฺฑลิย, สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌงฺเค ปริปูเรนฺตี''ติฯ **เตปี**ติ ยถาวุตฺตสติปฏฺฐานาฯ **สติปฏฺฐานมูลกา โพชฺฌงฺคา**ติ โลกิยสติปฏฺฐานมูลกา โพชฺฌงฺคาวฯ **ปุพฺพภาคาวา**ติ เอตฺถ เกจิ ''ปุพฺพภาคา จา''ติ ปาฐํ กตฺวา ''ปุเพฺพว โลกุตฺตรา ปุพฺพภาคา จา''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ **วิชฺชาวิมุตฺติมูลกา**ติ ''สตฺต โข, กุณฺฑลิย, โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺตึ ปริปูเรนฺตี''ติ เอวํ วุตฺตา โพชฺฌงฺคา โลกุตฺตราว วิชฺชาวิมุตฺติสหคตภาวโตฯ

กุณฺฑลิยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อุปวานสุตฺตวณฺณนา

๑๘๙. **ปจฺจตฺตนฺ**ติ กรณนิเทฺทโส อยนฺติ อาห – **"อตฺตนาวา"**ติฯ **กุรุมาโนเยวา**ติ อุปฺปาเทนฺโต **เอวฯ กมฺมฏฺฐานวิมุตฺติยา สุฏฺฐุ วิมุตฺตนฺ**ติ กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน นีวรณานํ ทูรีภาวโต เตหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ **อตฺถํ กริตฺวา**ติ ภาวนามนสิการํ อุตฺตมํ กตฺวาฯ ''มหา วต เม อยํ อโตฺถ อุปฺปโนฺน''ติ **อตฺถิโก หุตฺวา**ฯ

๙. ปฐมอุปฺปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. **ตถาคตสฺส ปาตุภาวา**ติอาทินา พุทฺธุปฺปาทกาเล เอว โพชฺฌงฺครตนปฏิลาโภติ ทเสฺสติฯ

ปพฺพตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. คิลานวโคฺค

๑-๓. ปาณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๒-๑๙๔. **เยสนฺ**ติ เยสํ สตฺตานํฯ **จตฺตาโร อิริยาปถา อตฺถิ** ลพฺภนฺติ ตทุปคสรีรวยวลาเภนฯ **เอตนฺ**ติ ''จตฺตาโร อิริยาปเถ กเปฺปนฺตี''ติ เอตํ วจนํฯ ''วิเวกนิสฺสิต''นฺติอาทิวจนโต **"สหวิปสฺสนเก มคฺคโพชฺฌเงฺค"**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **ทุติยตติยานิ อุตฺตานตฺถาเนว** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

๔-๑๐. ปฐมคิลานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๕-๒๐๑. **วิสุทฺธํ อโหสิ** วิสภาคธาตุโกฺขภํ วูปสเมนฺตํฯ เตนาห – **“โปกฺขรปเตฺต ...เป.... วินิวตฺติตฺวา คโต**”ติฯ **เอเสว นโย** ปาฬิโต อตฺถโต จ จตุเตฺถน ปญฺจมฉฏฺฐานํ สมานตฺตาฯ **วิสรุกฺขวาตสมฺผเสฺสนา**ติ วิสรุกฺขสนฺนิสฺสิตวาตสมฺผเสฺสนฯ **มนฺทสีตชโร**ติ มุทุโก สีตชโรฯ **เสส**นฺติ วุตฺตาวเสสํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สตฺตมาทีสุ จตูสุฯ

คิลานวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุทายิวโคฺค

๑-๒. โพธายสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๒-๒๐๓. **กิตฺตเกน นุ โข** การเณน **พุชฺฌนกองฺคา นาม วุจฺจนฺติ** พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติฯ **มิสฺสกโพชฺฌงฺคา กถิตา** สหวิปสฺสนา มคฺคโพชฺฌงฺคา กถิตาติ กตฺวาฯ **ธมฺมปริเจฺฉโท กถิโต** คณนามเตฺตน ปริจฺฉินฺทิตฺวา วุตฺตตฺตา น ภูมนฺตรปริเจฺฉโท, วิปสฺสนาทิปริเจฺฉโท วาฯ

๓-๕. ฐานิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๔-๒๐๖. กามราเคน คธิตพฺพฏฺฐานภูตา กามราคฏฺฐานิยาติ อาห **“อารมฺมณธมฺมาน**”นฺติฯ ‘‘มนสิการพหุลีการา’’ติ วุตฺตตฺตา **“อารมฺมเณเนว กถิต**”นฺติ วุตฺตํฯ **วุตฺตปริเจฺฉโท**ติ เอเตน น เกวลํ อารมฺมณวเสเนว, อถ โข อุปนิสฺสยวเสนเปตฺถ อโตฺถ ลพฺภตีติ ทเสฺสติฯ ปฐมวคฺคสฺส หิ ทุติเย สุเตฺต อุปนิสฺสยวเสเนว อโตฺถ ทสฺสิโตฯ **มิสฺสกโพชฺฌงฺคา กถิตา** อวิภาเคเนว กถิตตฺตาฯ **อปริหานิเย**ติ ตีหิ สิกฺขาหิ อปริหานาวเหฯ

๖-๗. ตณฺหกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๗-๒๐๘. **“โส มํ ปุจฺฉิสฺสตี**”ติ อธิปฺปาเยน **ภควตา โอสาปิตเทสนํฯ ปตฺถฏฺฐตฺตา** ภาวนาปาริปูริยา วิตฺถาริตํ คตตฺตาฯ **มหนฺตภาวน**ฺติ ภาวนาวเสเนว มหตฺตํ คตตฺตาฯ ตโต เอว **วฑฺฒิปฺปมาณา**ฯ นีวรณวิคเม สมฺภวโต ปจฺจยโต พฺยาปาโท วิคโต โหตีติ อาห – **“นีวรณานํ ทูรีภาเวน พฺยาปาทวิรหิตตฺตา**”ติฯ **ตณฺหามูลก**นฺติ ตณฺหาปจฺจยํฯ ยณฺหิ ตณฺหาสหคตํ อสหคตมฺปิ ตณฺหํ อุปนิสฺสาย นิปฺผนฺนํ, สพฺพํ ตํ ตณฺหามูลกํฯ **ปหียติ** อนุปฺปาทปฺปหาเนนฯ **ตณฺหาทีนํเยว ขยา,** น เตสํ สงฺขารานํ ขยาฯ **เอเตหิ** ตณฺหกฺขยาทิปเทหิฯ

๘. นิเพฺพธภาคิยสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. นิพฺพิชฺฌนฺตีติ นิเพฺพธา, นิพฺพิชฺฌนธมฺมา ธมฺมวินยาทโย, ตปฺปริยาปนฺนตาย นิเพฺพธภาเค คโต นิเพฺพธภาคิโย, ตํ **นิเพฺพธภาคิยํ**ฯ เตนาห **“นิพฺพิชฺฌนโกฏฺฐาสิย**”นฺติฯ **ภาเวตฺวา ฐิเตน** จิเตฺตนฯ วิปสฺสนามคฺคมฺปิ คเหตฺวา **“มคฺคโพชฺฌงฺคา มิสฺสกา**”ติ วุตฺตาฯ **เตหี**ติ โพชฺฌเงฺคหิ **ภาวิตํ** จิตฺตํฯ **เต วา** โพชฺฌเงฺค **ภาเวตฺวา ฐิตํ จิตฺตํ** นาม ผลจิตฺตํ, ตสฺมา **นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมวฯ ตมฺปี**ติ ผลจิตฺตมฺปิ มคฺคานนฺตรตาย **มคฺคนิสฺสิตํ กตฺวา มิสฺสกเมว กเถตุํ วฏฺฏติ** ‘‘โพธาย สํวตฺตนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

๙. เอกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. **สํโยชนสงฺขาตา วินิพนฺธา**ติ กามราคาทิสํโยชนสญฺญิตา พนฺธนาฯ **ปรินิฎฺฐ เปตฺวา คหณา**ติ คิลิตฺวา วิย ปรินิฎฺฐเปตฺวา คหณาการาฯ

๑๐. อุทายิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. พหุกตํ วุจฺจติ พหุกาโร พหุมาโน, นตฺถิ เอตสฺส พหุกตนฺติ **อพหุกโต,** อกตพหุ มาโนฯ ธมฺมํ อุปฺปชฺชมาโน อุกฺกุชฺชโนฺต วิย นิรุชฺฌมาโน อวกุชฺชโนฺต วิย โหตีติ วุตฺตํ **“อุกฺ กุชฺชํ วุจฺจติ อุทโย, อวกุชฺชํ วโย”**ติฯ **ปริวเตฺตโนฺต**ติ อนิจฺจาติปิ ทุกฺขาติปิ อนตฺตาติปิฯ ‘‘เอโส หิ เต อุทายิ มโคฺค ปฎิลโทฺธ, โย เต…เป…. ตถตฺตาย อุปเนสฺสตี’’ติ ปริโยสาเน ภควโต วจนเญฺจตฺถ สาธกํ ทฎฺฐพฺพํฯ **เตน เตนากาเรน วิหรนฺต**นฺติ เยน สมฺมสนากาเรน วิ ปสฺสนาวิหาเรน วิหรนฺตํฯ **ตถาภาวายา**ติ ขีณาสวภาวปจฺจเวกฺขณายฯ เตนาห – **“ขีณา ชาตีติ…เป…. ตํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหา”**ติฯ

อุทายิวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. นีวรณวโคฺค

๓-๔. อุปกฺกิเลสสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๔-๒๑๕. **น จ ปภาวนฺต**นฺติ น จ ปภาสมฺปนฺนํฯ **ปภิชฺชนสภาว**นฺติ ตาเปตฺวา ตาล เน ปภงฺคุตํฯ **อวเสสํ โลห**นฺติ วุตฺตาวเสสํ ชาติโลหํ, วิชาติโลหํ, กิตฺติมโลหนฺติ ปเภทํ สพฺพมฺปิ โลหํฯ **อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนนา**ติ เอตฺถ นนุ โลกิยกุสลจิตฺตสฺสปิ สุวิสุทฺธสฺส อุปฺ ปชฺชิตุํ อปฺปทาเนน อุปกฺกิเลสตาติ? สจฺจเมตํ, ยสฺมิํ ปน สนฺตาเน นีวรณานิ ลทฺธปติฎฺฐานิ, ตตฺถ มหคฺคตกุสลสฺสปิ อสมฺภโว, ปเคว โลกุตฺตรกุสลสฺส, ปริตฺตกุสลํ ปน ยถาปจฺจยํ อุปฺ ปชฺชติฯ นีวรเณ หิ วูปสเนฺต สนฺตาเน อุปฺปตฺติยา อปริสุทฺธํ โหติ, อุปกฺกิลิฎฺฐํ นาม โหติ, อปริ สุทฺธทีปกปลฺลิกวฎฺฐิเตลาทิสนฺนิสฺสโย ทีโป วิย, อปิจ นิปฺปริยายโต อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทา เนเนว เตสํ อุปกฺกิเลสตาติ ทเสฺสโนฺต **“ยทเคฺคน หี”**ติอาทิมาหฯ อารมฺมเณ วิกฺขิตฺตปฺปตฺ ติวเสน **จุณฺณวิจุณฺณตา** เวทิตพฺพาฯ **น อาวรนฺตี**ติ กุสลธมฺมํ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานวเสน น อาวรนฺติ, อถ โข เตสํ อุปฺปตฺติยา โหนฺติฯ **น ปฎิจฺฉาเทนฺตี**ติ น วินนฺธนฺติฯ **จตุภูมกจิตฺ ตสฺสา**ติ จตุตฺถภูมกกุสลจิตฺตสฺส อนุปกฺกิเลสา, เตหิ อกิลิสฺสนโตฯ

๘. อาวรณนีวรณสุตฺตวณฺณนา

๒๑๙. **ปญฺญา ทุพฺพลา โหติ,** น พลวตี ปฎิปเกฺขน อุปกฺกิลิฎฺฐภาวโตฯ เตนาห **“มนฺ ทา อวิสทา”**ติฯ

ปญฺจ นีวรณา ทูเร โหนฺติ อาวรณาภาวโตฯ **ตเมว ปีติ**นฺติ สปฺปายธมฺมสวเน อุปฺปนฺนํ ปีติํฯ ตสฺสา ตทา อุปฺปนฺนาการสลฺลกฺขเณน อวิชหโนฺต ปุนปฺปุนํ ตสฺสา นิพฺพตฺตเนนฯ เต นาห **“ปญฺจ นีวรเณ วิกฺขเมฺภตฺวา”**ติฯ **อิทํ สนฺธายา**ติ เอตฺตเก ทิวเสปิ น วินสฺสนฺติ, สา ธมฺมปีติ ลทฺธปจฺจยา หุตฺวา วิเสสาวหาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เอตํ ‘‘อิมสฺส ปญฺจ นีวรณา ตสฺมิํ สมเย น โหนฺตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปีติปาโมชฺชปกฺขิยา**ติ ปีติปาโมชฺชปจฺจยาฯ **นสฺสนฺตี**ติ นิ โรธปจฺจยวเสน ปวตฺตนโต นสฺสนฺติฯ สภาคปจฺจยวเสน **ปุน อุปฺปชฺชนฺตาปิ…เป…. วุจฺจติ** กิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตนโตฯ

๙. รุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๒๒๐. **อภิรุหนกา**ติ สมีปรุเกฺข อภิภวิตฺวา รุหนกาฯ **อชฺฌารุหา**ติ อชฺฌาโรหนกาฯ **อฏฺฐิกจฺฉโก**ติ อฏฺฐิพหุลกจฺฉโกฯ กปิถนสทิสผลตฺตา **กปิตฺถโน**ติ ลทฺธนาโมฯ

๑๐. นีวรณสุตฺตวณฺณนา

๒๒๑. **อนฺธภาวกรณา** ปญฺญาจกฺขุสฺส วิพนฺธนโตฯ ตถา หิ เต ‘‘อจกฺขุกรณา ปญฺญานิโรธิกา’’ติ วุตฺตาฯ วิหนติ วิพาธตีติ **วิฆาโต,** ทุกฺขนฺติ อาห **‘‘วิฆาตปกฺขิยาติ ทุกฺขปกฺขิกา’’**ติฯ นิพฺพานตฺถาย น สํวตฺตนฺตีติ **อนิพฺพานสํวตฺตนิกาฯ มิสฺสกโพชฺฌงฺคาว กถิตา** ปุพฺพภาคิกานํ กถิตตฺตาฯ

นีวรณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จกฺกวตฺติวโคฺค

๑. วิธาสุตฺตวณฺณนา

๒๒๒. วิธียนฺตีติ **วิธา,** มานาทิภาคา โกฏฺฐาสาติ อาห **‘‘ตโย มานโกฏฺฐาสา’’**ติฯ **ตถา ตถา วิทหนโต**ติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา เตน เตนากาเรน วิทหนโต ฐปนโต, ฐเปตพฺพโต วาฯ

๒. จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. **สิริสมฺปตฺติยา ราชติ** ทิปฺปติ โสภตีติ **ราชา,** ทานปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺตตาสงฺขาเตหิ **จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิฯ รเญฺชตี**ติ รเมติฯ **อพฺภุคฺคตายา**ติ อุฑีริตา นิพฺพตฺติโต ตตฺถ ตตฺถ คจฺฉนโตฯ **จกฺกํ วเตฺตตี**ติ จกฺกรตนํ ปวเตฺตติฯ **เทวฏฺฐานนฺ**ติ ปูชนียเทวฏฺฐานํฯ **จิตฺตีกตเฏฺฐนา**ติ ปูชนียภาเวนฯ **อโคฺฆ นตฺถิ** จิรกาลสมฺภวปุญฺญานุภาวสิทฺธรตนสพฺภาวโตฯ **อเญฺญหิ** จกฺกวตฺติโน ปริคฺคหภูตรตเนหิฯ **โลเก**ติ มนุสฺสโลเกฯ เตน ตทญฺญโลกํ นิวเตฺตติฯ **วิชฺชมาน**คฺคหเณน อตีตานาคตํ นิวเตฺตติฯ **พุทฺธา จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ** จกฺกวตฺติโนปิ เยภุเยฺยน ตสฺมึเยว อุปฺปชฺชนโตติ อธิปฺปาโยฯ **อโนมสฺสา**ติ อลามกสฺส อุกฺกฏฺฐสฺสฯ **เสสานิ** รตนานิฯ

ตตฺราติ วาโกฺยปญฺญาสเน นิปาโต, ตสฺมึ ปาตุภาววจเนฯ **‘‘อยุตฺต’’**นฺติ วตฺวา ตตฺถ อธิปฺปายํ วิวรนฺโต **‘‘อุปฺปนฺนํ หี’’**ติอาทิมาหฯ เตหิ รตเนหิ **จกฺกวตฺตนนิยมาเปกฺขตาย** จกฺกวตฺติวจนสฺสฯ **นิยเมนา**ติ เอกเนฺตนฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ** ภาวินิ ภูเต วิย อุปจาโรติ ยถา – ‘‘อคมา ราชคหํ พุโทฺธ’’ติ (สุ. นิ. ๔๑๐)ฯ **ลทฺธนามสฺสา**ติ จกฺกวตฺตีติ โลเก ลทฺธสมญฺญสฺส ปตฺถนียสฺส ปุริสวิเสสสฺสฯ **มูลุปฺปตฺติวจนโตปี**ติ ‘‘จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวา’’ติ เอตสฺส ปฐมุปฺปตฺติยา วจนโตปิฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวรนฺโต **‘‘โย หี’’**ติอาทิมาหฯ โย หิ จกฺกวตฺติราชา, ตสฺส อุปฺปตฺติยา จกฺกรตนสฺส อุปฺปชฺชนโต จกฺกวตฺตีติ เอวํ นามํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘จกฺกํ วเตฺตสฺสตี’’ติ อิทํ ปน นิยามํ อนเปกฺขิตฺวา ตสฺส อุปฺปชฺชตีติ รตนานุปฺปตฺตึ คเหตฺวา วุตฺตนโย สญฺญา อุปฺปชฺชติ ‘‘จกฺกวตฺตี’’ติฯ **เอกเมวา**ติ จกฺกรตนเมว ปฐมํ ปาตุภวติฯ ยสฺมึ ภูเต รโญฺญ จกฺกวตฺติสมญฺญา, อถ ปจฺฉา รตนานิ ปาตุภวนฺตีติ พหูนํ ปาตุภาวํ อุปาทาย **พหุลวจนโตปิ เอตํ** ‘‘จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวา รตนานํ ปาตุภาโว’’ติ วุตฺตํฯ **อยํ** เหตุกตฺตุสญฺญิโต

อตฺถเภโทฯ **ปาตุภาวา**ติ ปาตุภาวโตฯ ปุญฺญสมฺภาโร ภินฺนสนฺตานตาย **รตนานมฺปิ ปริยาเยน อุปนิสฺสยเหตู**ติ วุตฺตํฯ **ยุตฺตเมเวตํ** ยถาวุตฺตยุตฺติยุตฺตตฺตาฯ

วตฺตพฺพภูโต อธิปฺปาโย เอตสฺส อตฺถีติ อธิปฺปาโย, อตฺถนิเทฺทโส, สเงฺขปโต อธิปฺปาโย **สเงฺขปาธิปฺปาโย**ฯ จกฺกรตนานุภาเวน จกฺกวตฺติสฺสริยสฺส สิชฺฌนโต **“ทาตุํ สมตฺถสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ โยชนปฺปมาเณ ปเทเส ปวตฺตตฺตา **โยชนปฺปมาณํ อนฺธการํ**ฯ อติทีฆาติรสฺสตาทิํ ฉพฺพิธํ โทสํ วิวเชฺชตฺวา ฐิตสฺสาติ วจนเสโสฯ

สเพฺพสํ จตุภูมกธมฺมานํ ปุเรจรํ กุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสนวเสน ปวตฺตนโตฯ พุทฺธาทีหิปิ อปฺปหานียตาย มหนฺตธมฺมสภาวตฺตา ธมฺมกาเย จ เชฏฺฐกเฏฺฐน **ธมฺมกายูปปนฺนํ**ฯ ปญฺญาปาสาทตาย จสฺส อุปริคตเฏฺฐน **อจฺจุคฺคตํ**ฯ วิตฺถตเฏฺฐน **วิปุลํ**ฯ มหนฺตตาย **มหนฺตํ**ฯ อนาทิกาลภาวิตสฺส กิเลสสนฺตานสฺส ขเณเนว วิทฺธํสนโต **สีฆํ ลหุ ชวน**ฺติ ปริยายาฯ โพชฺฌงฺคธมฺมปริยาปนฺนตฺตา หิ วุตฺตํ **“เอกนฺต-กุสลตฺตา”**ติฯ สมฺปยุตฺตวเสน ปีติยา อาโลกวิทฺธํสนภาววเสนาติ วุตฺตํ **“สหชาตปจฺจยาที”**ติอาทิฯ **สพฺพสงฺคาหิกธมฺมปริเจฺฉโท**ติ จตุภูมกตฺตา สพฺพสงฺคาหโก โพชฺฌงฺคธมฺมปริเจฺฉโท กถิโตฯ

๔-๑๐. ทุปฺปญฺญสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๕-๒๓๑. เอฬํ วุจฺจติ โทโส, เอเฬน มูโค วิยาติ **เอฬมูโค**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“มุเขน วาจ”**นฺติอาทิมาหฯ

จกฺกวตฺติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สากจฺฉวโคฺค

๑. อาหารสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. **ปุริมนยโต**ติ ‘‘สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียานํ ธมฺมาน’’นฺติอาทินา อาคตนยโตฯ **เอวน**ฺติ อิทานิ วุจฺจมานาการเรนฯ สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ **สติสมฺปชญฺญํ**ฯ สติปธานํ วา อภิกฺกนฺตาทีสุ สตฺถกภาวปริคฺคณฺหกญาณํ **สติสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ สพฺพตฺถ สโตการีภาววาวหตฺตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตติฯ ยถา จ ปจฺจนีกธมฺมปฺปหานํ อนุรูปธมฺมเทสนา จ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย โหติ, เอวํ สติรหิตปุคฺคลวชฺชนา สโตการีปุคฺคลเสวนา จ ตตฺถ จ ยุตฺตปยุตฺตตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“สติสมฺปชญฺญ”**นฺติอาทินาฯ **อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหติ**ฯ ตถา หิ อรหาว ‘‘สติเวปุลฺลปฺปโตฺต’’ติ วุจฺจติฯ

ธมฺมานํ, ธเมฺมสุ วา วิจโย, โส เอว เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺสฯ ปริปุจฺฉกตา**ติ อาจริยํ ปยิรุปาสิตฺวา ปญฺจปิ นิกาเย สหฏฺฐกถาย ปริโยคาเหตฺวา ยํ ยํ ตตฺถ คณฺฐิฏฺฐานํ, ตสฺส ตสฺส ‘‘อิทํ, ภเนฺต, กถํ อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ เอวํ ขนฺธาทีสุ อตฺถปุจฺฉกภาโวฯ เตนาห **“ขนฺธ...เป.... พหุลตา”**ติฯ

วตฺถุวิสทกิริยาติ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สรีรํ ตปฺปฏิพทฺธานิ จ จีวราทีนิ อิธ ‘‘วตฺถูนี’’ติ อธิเปฺปตานิ, ตานิ ยถา จิตฺตสฺส สุขาวหานิ โหนฺติ, ตถา กรณํ เตสํ วิสทภาวกรณํฯ เตน วุตฺตํ **“อชฺฌตฺติกพาหิราน”**นฺติอาทิฯ **อุสฺสนฺนโทสน**ฺติ วาตาทิอุสฺสนฺนโทสํฯ

เสทมลมกฺขิตนฺติ เสเทน เจว ชลฺลิกาสงฺขาเตน สรีรมเลน จ มกฺขิตํฯ **จ**-สเทฺทน อญฺญมฺปิ สรีรสฺส จ จิตฺตสฺส จ ปีฬาวหํ สงฺคณฺหาติฯ **เสนาสนํ วา**ติ **วา**-สเทฺทน ปตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อวิสเท** สติ, วิสยภูเต วาฯ กถํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส ตานิ วิสโยติ? อนฺตรนฺตรา ปวตฺตนกจิตฺตุปฺปาทวเสน เอวํ วุตฺตํฯ เต หิ จิตฺตุปฺปาทา จิเตฺตกคฺคตาย อิชฺฌมนฺติยาปิ อปริสุทฺธภาวาย สํวตฺตนฺติฯ **จิตฺตเจตสิเกสุ** นิสฺสยาทิปจฺจยภูเตสุฯ **ญาณมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺท สมฺปิณฺฑเนฯ เตน น เกวลํ ตํ วตฺถุเยว , อถ โข ตสฺมิํ อปริสุเทฺธ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหตีติ นิสฺสยาปริสุทฺธิยา นิสฺสิตาปริสุทฺธิ วิย วิสยสฺส อปริสุทฺธตาย วิสยีนํ อปริสุทฺธิํ ทเสฺสติ อนฺวยโต พฺยติเรกโต จฯ

สมภาวกรณํ กิจฺจโต อนูนาธิกภาวกรณํฯ ยถาปจฺจยํ สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ อธิโมกฺขกิจฺจสฺส ปฏุตรภาเวน ปญฺญาย อวิสทตาย วีริยาทีนญฺจ อนุพลปฺปทานสิถิลตาทินา **สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ**ฯ เตนาห **“อิตรานิ มนฺทานี”**ติฯ **ตโต**ติ ตสฺมา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาวโต อิตเรสญฺจ มนฺทตฺตาฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ **ปคฺคโห,** ปคฺคหกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกตีติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํ,** วิเกฺขปปฏิปโกฺขฯ เยน วา สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส **อวิเกฺขโป**ฯ รูปคตํ วิย จกฺขุนา เยน ยาถาวโต วิสยสภาวํ ปสฺสติ, ตํ **ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ** พลวตา สทฺธินฺทฺริเยน อภิภูตตฺตาฯ สหชาตธเมฺมสุ หิ อินฺทฏฺฐํ กโรนฺตานํ สห ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ เอกรสตาวเสเนว อตฺถสิทฺธิ, น อญฺญถาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ **ตนฺ**ติ สทฺธินฺทฺริยํฯ

ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณนาติ ยสฺส สเทฺธยฺยวตฺถุโน อุฬารตาทิคุเณ อธิมุจฺจนสฺส สาติสยปฺปวตฺติยา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตสฺส ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตาทิวิภาคโต ยาถาวโต วีมํสเนนฯ เอวญฺหิ เอวํธมฺมตานเยน สภาวสรสโต ปริคฺคยฺหมาเน สวิปฺผาโร อธิโมโกฺข น โหติ – ‘‘อยํ อิเมสํ ธมฺมานํ สภาโว’’ติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส สาติสยตฺตาฯ ธุริยธเมฺมสุ หิ ยถา สทฺธาย พลวภาเว ปญฺญาย มนฺทภาโว โหติ, เอวํ ปญฺญาย พลวภาเว สทฺธาย มนฺทภาโว โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน…เป…. หาเปตพฺพ’’นฺติฯ **ตถา อมนสิกรเณนา**ติ เยนากาเรน ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, เตนากาเรน ภาวนํ นานุยุญฺชเนนาติ วุตฺตํ โหติฯ อิธ ทุวิเธน สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว อตฺตโน วา ปจฺจยวิเสเสน กิจฺจุตฺตริยโต วีริยาทีนํ วา มนฺทกิจฺจตายฯ ตตฺถ ปฐมวิกเปฺป หาปนวิธิ ทสฺสิโต, ทุติยวิกเปฺป ปน ยถา มนสิกโรโต วีริยาทีนํ มนฺทกิจฺจตาย สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน วีริยาทีนํ ปฏุตรภาวาวเหน มนสิกาเรน สทฺธินฺทฺริยํ เตหิ สมตํ กโรเนฺตน หาเปตพฺพํฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ หาปนวิธิ เวทิตโพฺพฯ

วกฺกลิเตฺถรวตฺถูติ โส หิ อายสฺมา สทฺธาธิมุโตฺต ตตฺถ จ กตาธิกาโร สตฺถุ รูปกายทสฺสเน ปสุโต เอว หุตฺวา วิหรโนฺต สตฺถารา – ‘‘กิํ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๘๗) โอวทิยมาโน กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโตปิ ตํ อนนุยุญฺชโนฺต ปณามิโต อตฺตานํ วินิปาเตตุํ ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิฯ อถ นํ สตฺถา ยถานิสิโนฺนว โอภาสวิสฺสชฺชเนน อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา –

> ‘‘ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน;
> อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑) –

คาถํ วตฺวา ‘‘เอหิ, วกฺกลี’’ติ อาหฯ โส เตน วจเนน อมเตเนว อภิสิโตฺต หฏฺฐตุโฏฺฐ หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ, สทฺธาย พหุลภาวโต วิปสฺสนาวีถึ นาโรหติฯ ตํ ญตฺวา ภควา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนาย กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนนเยน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสน’’นฺติฯ **เอตฺถา**ติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตภาเว เสสินฺทฺริยานํ สกิจฺจากรเณฯ

อิตรกิจฺจเภทนฺติ อุปฏฺฐานาทิกิจฺจวิเสสํฯ **ปสฺสทฺธาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **หาเปตพฺพ**นฺติ ยถา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หายติ, เอวํ วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตา ปสฺสทฺธิยาทิภาวนาย หายติ สมาธิปกฺขิกตฺตา ตสฺสาฯ ตถา หิ สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขนฺตี วีริยาทิภาวนา วิย วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขนฺตี เอกํสโต หาเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพ’’นฺติฯ **โสณเตฺถรสฺส วตฺถู**ติ สุกุมารโสณเตฺถรสฺส วตฺถุฯ โส หิ อายสฺมาปิ สตฺถุ สนฺติกา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สีตวเน วิหรโนฺต – ‘‘มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กายํ กิลเมตฺวาปิ สมณธโมฺม กาตโพฺพ’’ติ ฐานจงฺกมนเมว อธิฏฺฐาย ปธานมนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหวีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ ปวเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา วีโณปโมวาเทน โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวิธึ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ เถโรปิ สตฺถารา ทินฺนนเยน วีริยสมตํ ยาเชตฺวา ภาเวโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺตว ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โสณเตฺถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพ’’นฺติฯ **เสเสสุปี**ติ สติสมาธิปญฺญินฺทฺริเยสุปิฯ

สมตนฺติ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ อนูนาธิกภาวํ, ตถา สมาธิวีริยานญฺจฯ ยถา หิ สทฺธาปญฺญานํ วิสุํ วิสุํ ธุริยธมฺมภูตานํ กิจฺจโต อญฺญมญฺญนาติวตฺตนํ วิเสสโต อิจฺฉิตพฺพํฯ ยโต เตสํ สมธุรตาย อปฺปนา สมฺปชฺชติ, เอวํ สมาธิวีริยานํ โกสชฺชุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สมตาย สติ อญฺญมญฺญุปตฺถมฺภนโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนฺตทฺวยปาตาภาเวน สมฺมเทว อปฺปนา อิชฺฌตีติฯ **พลวสโทฺธ**ติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส พฺยติเรกมุเขน สมตฺถนํฯ ตสฺสโตฺถ – โย พลวติยา สทฺธาย สมนฺนาคโต อวิสทญาโณ, โส มุธปฺปสโนฺน โหติ, น อเวจฺจปฺปสโนฺนฯ ตถา หิ โส อวตฺถุสฺมึ ปสีทติ, เสยฺยถาปิ ติตฺถิยสาวกาฯ **เกราฏิกปกฺข**นฺติ สาเฐยฺยปกฺขํ ภชติฯ สทฺธาหีนาย ปญฺญาย อติธาวโนฺต ‘‘เทยฺยวตฺถุปริจฺจาเคน วินา จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ทานมยํ ปุญฺญํ โหตี’’ติอาทีนิ ปริกเปฺปติ เหตุปติรูปเกหิ วญฺจิโต, เอวํภูโต จ ลูขตกฺกวิลุตฺตจิโตฺต ปณฺฑิตานํ วจนํ นาทิยติ, สญฺญตฺตึ น คจฺฉติฯ เตนาห **‘‘เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิจฺโฉ โหตี’’**ติฯ ยถา เจตฺถ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ สมภาโว อตฺถาวโห, วิสมภาโว อนตฺถาวโห, เอวํ สมาธิวีริยานํ อญฺญมญฺญํ สมภาโว อตฺถาวโห, อิตโร อนตฺถาวโห, ตถา สมภาโว อวิเกฺขปาวโห, อิตโร วิเกฺขปาวโหฯ **โกสชฺชํ อภิภวติ,** เตน อปฺปนํ น ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโยฯ เอส นโย **อุทฺธจฺจํ อภิภวตี**ติ เอตฺถาปิฯ **ตทุภย**นฺติ สทฺธาปญฺญาทฺวยํ สมาธิวีริยทฺวยญฺจฯ **สมํ กาตพฺพ**นฺติ สมตํ กาตพฺพํฯ

สมาธิกมฺมิกสฺสาติ สมถกมฺมฏฺฐานิกสฺสฯ **เอว**นฺติ เอวํ สเนฺต, สทฺธาย โถกํ พลวภาเว สตีติ อโตฺถฯ **สทฺทหโนฺต**ติ ‘‘ปถวี ปถวีติ มนสิการมเตฺตน กถํ ฌานุปฺปตฺตี’’ติ อจิเนฺตตฺวา ‘‘อทฺธา สมฺพุเทฺธน วุตฺตวิธิ อิชฺฌตี’’ติ สทฺทหโนฺต สทฺธํ ชเนโนฺตฯ **โอกเปฺปโนฺต**ติ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจนวเสน อวกเปฺปโนฺต ปกฺขนฺทโนฺตฯ **เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ** สมาธิปธานตฺตา ฌานสฺสฯ **อุภินฺน**นฺติ สมาธิปญฺญานํฯ สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิโน อธิมตฺตตาย ปญฺญาย อธิมตฺตตาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ อาห **‘‘สมตายปี’’**ติ, สมภาเวนาปีติ อโตฺถฯ **อปฺ

ปนาติ โลกิยอปฺปนาฯ ตถา หิ ‘‘โหติเยวา’’ติ สาสงฺกํ วทติ, โลกุตฺตรปฺปนา ปน เตสํ สมภาเวเนว อิจฺฉิตาฯ ยถาห ‘‘สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๗๐)ฯ ยทิ วิเสสโต สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมานตํ อิจฺฉติ, กถํ สตีติ อาห – **‘‘สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏตี’’**ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเกสุ ปญฺจินฺทฺริเยสุฯ อุทฺธจฺจปกฺขิเกกเทเส คณฺหนฺโต **‘‘สทฺธาวีริยปญฺญาน’’**นฺติ อาหฯ อญฺญถา ปีติ จ คเหตพฺพา สิยาฯ ตถา หิ **‘‘โกสชฺชปกฺขิเกน สมาธินา’’**อิเจฺจว วุตฺตํ, น จ ‘‘ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาหี’’ติฯ **สา**ติ สติฯ สเพฺพสุ ราชกเมฺมสุ นิยุโตฺตติ **สพฺพกมฺมิโกฯ เตนา**ติ เยน การเณน สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพา, เตน **อาห** อฏฺฐกถายํฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา **สพฺพตฺถิกา** , สเพฺพน วา ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเกน โพชฺฌเงฺคน อเตฺถตพฺพา สพฺพตฺถิยา, สพฺพตฺถิยาว **สพฺพตฺถิกาฯ จิตฺต**นฺติ กุสลจิตฺตํฯ ตสฺส หิ **สติปฏิสรณํ** ปรายณํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมายฯ เตนาห – **‘‘อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา’’**ติอาทิฯ

ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานนฺติ ปริยตฺติพาหุสจฺจวเสนปิ ขนฺธายตนาทีสุ อปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํฯ พหุสฺสุตเสวนา หิ สุตมยญาณาวหาฯ ตรุณวิปสฺสนาสมงฺคีปิ ภาวนามยญาเณ ฐิตตฺตา เอกํสโต ปญฺญวา เอว นาม โหตีติ อาห – **‘‘สมปญฺญาส...เป.... ปุคฺคลเสวนา’’**ติฯ เญยฺยธมฺมสฺส คมฺภีรภาววเสน ตปฺปริเจฺฉทกญาณสฺส คมฺภีรภาวคหณนฺติ อาห – **‘‘คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญายา’’**ติฯ ตญฺหิ เญยฺยํ ตาทิสาย ปญฺญาย จริตพฺพโต คมฺภีรญาณจริยํ, ตสฺสา วา ปญฺญาย ตตฺถ ปเภทโต ปวตฺติ คมฺภีรญาณจริยา, ตสฺสา ปจฺจเวกฺขณาติ อาห **‘‘คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณา’’**ติฯ ยถา สติเวปุลฺลปฺปโตฺต นาม อรหา เอว, เอวํ โส เอว ปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺตปีติ อาห **‘‘อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตี’’**ติฯ วีริยาทีสุปิ เอเสว นโยติฯ

‘‘ตตฺตํ อโยขิลํ หเตฺถ คเมนฺตี’’ติอาทินา วุตฺตปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณา นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตสฺส สพฺพปฐมํ กโรนฺตีติ **เทวทูตสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๐), ตสฺสา อาทิโต วุตฺตตฺตา จ อาห – **‘‘ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐายา’’**ติฯ **สกฏวหนาทิกาเลติ อาทิ**-สเทฺทน ตทญฺญมนุเสฺสหิ ติรจฺฉาเนหิ จ วิพาธนียกาลํ สงฺคณฺหาติฯ **เอกํ พุทฺธนฺตร**นฺติ อิทํ อปราปรํ เปเตสุ เอว อุปฺปชฺชนกสตฺตวเสน วุตฺตํ, เอกจฺจานํ วา เปตานํ, เอกจฺจติรจฺฉานานํ วิย ตถา ทีฆายุกตาปิ สิยาติ ตถา วุตฺตํฯ ตถา หิ กาโล นาคราชา จตุนฺนํ พุทฺธานํ รูปทสฺสาวีฯ

เอวํ อานิสํสทสฺสาวิโนติ ‘‘วีริยายโตฺต เอว สกลโลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคโม’’ติ เอวํ อานิสํสทสฺสนสีลสฺสฯ **คมนวีถิ**นฺติ สปุพฺพภาคํ นิพฺพานคามินิํ ปฏิปทํฯ สห วิปสฺสนาย อริยมคฺคปฏิปาฏิ, สตฺตวิสุทฺธิปรมฺปรา วาฯ สา หิ วฏฺฏโต นิยฺยานาย คนฺตพฺพา ปฏิปทาติ กตฺวา คมนวีถิ นามฯ

กายทฬฺหีพหุโลติ กายสฺส โปสนปสุโตฯ **ปิณฺฑ**นฺติ รฏฺฐปิณฺฑํฯ ปจฺจยทายกานํ อตฺตนิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลภาวสฺส กรเณน ปิณฺฑทาย ภิกฺขาย ปฏิปูชนา **ปิณฺฑาปจายนาฯ นีหรโนฺต**ติ ปตฺตตฺถวิกโต นีหรโนฺตฯ **ตํ สทฺทํ สุตฺวา**ติ ตํ อุปาสิกายวจนํ ปณฺณสาลทฺวาเร ฐิโตว ปญฺจาภิญฺญตาย ทิพฺพโสเตน สุตฺวาติ วทนฺติฯ มนุสฺสสมฺปตฺติ, ทิพฺพสมฺปตฺติ , อเนฺต นิพฺพานสมฺปตฺตีติ **ติโสฺส สมฺปตฺติโยฯ สิตํ กโรโนฺตวา**ติ ‘‘อกิเจฺฉเนว มยา วฏฺฏทุกฺขํ สมติกฺกนฺต’’นฺติ ปจฺจเวกฺขณาวสาเน สญฺชาตปาโมชฺชวเสน สิตํ กโรโนฺต เอวฯ

อลสานํ ภาวนาย นามมตฺตมฺปิ อชานนฺตานํ กายสฺส โปสนพหุลานํ ยาวทตฺถํ ปริภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขาทึ อนุยุญฺชนฺตานํ ติรจฺฉานกถิกานํ ทูรโตว วชฺชนํ **กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนา**ฯ ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย’’ติอาทินา ภาวนารมฺภวเสน อารทฺธวีริยานํ ทฬฺหปรกฺกมานํ กาเลนกาลํ อุปสงฺกมนา **อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนา**ฯ เตนาห **‘‘กุจฺฉึ ปูเรตฺวา’’**ติอาทิฯ

วิสุทฺธิมคฺเค ปน ‘‘ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณา’’ติ อิทํ ทฺวยํ น คหิตํ, ‘‘ถินมิทฺธวิโนทนตา, สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณา’’ติ อิทํ ทฺวยํ คหิตํฯ ตตฺถ อานิสํสทสฺสาวิตาย เอว สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณา คหิตา โลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมสฺส วีริยายตฺตตาทสฺสนภาวโตฯ ถินมิทฺธวิโนทนํ ตทธิมุตฺตตาย คหิตํ, วีริยุปฺปาทเน ยุตฺตปยุตฺตสฺส ถินมิทฺธวิโนทนํ อตฺถโต สิทฺธเมวฯ ตตฺถ ถินมิทฺธวิโนทนํ กุสีตปุคฺคลปริวชฺชน-อารทฺธวีริยปุคฺคล-เสวน- ตทธิมุตฺตตาปฏิปกฺขวิธมน-ปจฺจยูปสํหารวเสน, อปายภยปจฺจเวกฺขณาทโย สมุเตฺตชนวเสน วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทกาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

พุทฺธานุสฺสติยา อุปจารสมาธินิฏฺฐตฺตา วุตฺตํ **‘‘ยาว อุปจารา’’**ติฯ **สกลสรีรํ ผรมาโน**ติ ปีติสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ สกลสรีรํ ผรมาโนฯ ธมฺมสงฺฆคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสปิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชตีติ โยชนาฯ เอวํ เสสอนุสฺสตีสุ ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณาย จ โยเชตพฺพํ ตสฺสาปิ วิมุตฺตายตนภาเวน ตคฺคติกตฺตาฯ **เอวรูเปกาเล**ติ ทุพฺภิกฺขภยาทีสูติ วุตฺตกาเลฯ **สมาปตฺติยา…เป…. น สมุทาจรนฺตี**ติ อิทํ อุปสมานุสฺสติยา วเสน วุตฺตํฯ สงฺขารานญฺหิ สปฺปเทสวูปสเมปิ นิปฺปเทสวูปสเม วิย ตตฺถ สปฺปญฺญาย ปวตฺตนโต ภาวนามนสิกาโร กิเลสวิกฺขมฺภนสมโตฺถ หุตฺวา อุปจารสมาธึ อาวหโนฺต ตถารูปปีติโสมนสฺสสมนฺนาคโต ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติฯ ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาทสิเนหาภาเวน ถํสูจิตหทยตา ลูขตาฯ สา จ ตตฺถ อาทรคารวากรเณน วิญฺญายตีติ อาห **‘‘อสกฺกจฺจกิริยาย ถํสูจิตลูขภาเว’’**ติฯ

กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา ปสฺสทฺธิ เอว ยถาวุตฺตโพธิองฺคภูโต ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺสฯ ปณีตโภชนเสวนตา**ติ ปณีตสปฺปายโภชนเสวนตาฯ อุตุอิริยาปถสุขคฺคหเณหิ สปฺปายอุตุอิริยาปถํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตญฺหิ ติวิธมฺปิ สปฺปายํ เสวิยมานํ กายสฺส กลฺลตาปาทนวเสน จิตฺตสฺส กลฺลตํ อาวหนฺตํ ทุวิธายปิ ปสฺสทฺธิยา การณํ โหติฯ สเตฺตสุ ลพฺภมานํ สุขทุกฺขํ อเหตุกนฺติ อยเมโก อโนฺต, อิสฺสราทิวิสมเหตุกนฺติ อยํ ทุติโย, เอเต อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม ยถาสกํ กมฺมุนา โหตีติ อยํ มชฺฌิมา ปฏิปตฺติฯ มชฺฌโตฺต ปโยโค ยสฺส โส มชฺฌตฺตปโยโค, ตสฺส ภาโว **มชฺฌตฺตปโยคตา**ฯ อยญฺหิ ปหานสารทฺธกายตา-สงฺขาตปสฺสทฺธกายตาย การณํ โหนฺตี ปสฺสทฺธิทฺวยํ อาวหติฯ เอเตเนว สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชน-ปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนานํ ตทาวหนตา สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา จ ‘‘ปญฺญาวหา’’ติ วุตฺตาฯ สมถาวหาปิ ตา โหนฺติ สมถาวหภาเวเนว ปญฺญาวหตฺตาติ วุตฺตํ **‘‘วตฺถุวิสท…เป…. เวทิตพฺพา’’**ติฯ

กรณโกสลฺลภาวนาโกสลฺลานํ นานนฺตริยภาวโต รกฺขณโกสลฺลสฺส จ ตํมูลกตฺตา **‘‘นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตา’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **อติสิถิลวีริยตาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน ปญฺญาปโยคมนฺทตํ อปฺปมาทเวกลฺลญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส ปคฺคณฺหน**นฺติ ตสฺส ลีนสฺส จิตฺตสฺส ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน ลยาปตฺติโต สมุฏฺฐาปนํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ลีนํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุสมุฏฺฐาปยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตญฺจ ทเทยฺย, น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติฯ เอวํ, ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถ จ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา สมุฏฺฐาปนาติ เวทิตพฺพา, สา อนนฺตรํ วิภาวิตา เอวฯ

อจฺจารทฺธวีริยตาทีหีติ อาทิ-สเทฺทน ปญฺญาปโยคพลวตํ ปโมทุปฺปิลาวนญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส นิคฺคณฺหน**นฺติ ตสฺส อุทฺธตสฺส จิตฺตสฺส สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน อุทฺธตาปตฺติโต นิเสธนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุทฺธตํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุวูปสมยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ….เป…. ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติฯ เอวํ, ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา สมุฏฺฐาปนาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนา วุตฺตา เอว, สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส วุจฺจมานา, อิตรสฺส อนนฺตรํ วกฺขติฯ **ปญฺญาปโยคมนฺทตายา**ติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส อปฺปภาเวนฯ ยถา หิ ทานํ อโลภปฺปธานํ, สีลํ อโทสปฺปธานํ, เอวํ ภาวนา อโมหปฺปธานาฯ ตตฺถ ยทา ปญฺญา น พลวตี โหติ, ตทา ภาวนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสาวหา น โหติ, อนภิสงฺขโต วิย อาหาโร ปุริสสฺส โยคิโน จิตฺตสฺส อภิรุจึ น อุปฺปาเทติ, เตน ตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ ตถา ภาวนาย สมฺมเทว วีถิปฏิปตฺติยา อภาเวน อุปสมสุขํ น วินฺทติ, เตนปิ จิตฺตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปญฺญาปโยค…เป…. นิรสฺสาทํ โหตี’’**ติฯ

ตสฺส สํเวคุปฺปาทนญฺจ ปสาทุปฺปาทนญฺจ ติกิจฺฉนนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อฏฺฐ สํเวควตฺถูนี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชาติชราพฺยาธิมรณานิ ยถารหํ สุคติยํ ทุคฺคติยญฺจ โหนฺตีติ ตทญฺญเมว ปญฺจวิธพนฺธนาทิขุปฺปิปาสาทิอญฺญมญฺญวิพาธนาทิเหตุกํ อปายทุกฺขํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตยิทํ สพฺพํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺนภวนิสฺสิตํ คหิตนฺติ อตีเต อนาคเต จ กาเล วฏฺฏมูลกทุกฺขานิ วิสุํ คหิตานิเยวฯ เย ปน สตฺตา อาหารูปชีวิโน ตตฺถ จ อุฏฺฐานผลูปชีวิโน, เตสํ อเญฺญหิ อสาธารณํ ชีวิกทุกฺขํ อฏฺฐมํ สํเวควตฺถุ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย สมฺปหํสนา**ติ อยํ สมฺปหํสิตพฺพสมเย วุตฺตนเยน สํเวคชนนวเสน เจว ปสาทุปฺปาทนวเสน จ สมฺมเทว ปหํสนา, สํเวคชนนปุพฺพกปสาทุปฺปาทเนน ภาวนาจิตฺตสฺส โตสนาติอโตฺถฯ

สมฺมาปฏิปตฺตึ อาคมฺมาติ ลีนุทฺธจฺจวิรเหน สมถวีถิปฏิปตฺติยา จ สมฺมเทว ภาวนา ปฏิปตฺตึ อาคมฺมฯ

อลีนนฺติอาทีสุ โกสชฺชปกฺขิกานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย **อลีนํ,** อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ อนธิมตฺตตาย **อนุทฺธตํ,** ปญฺญาปโยคสมฺปตฺติยา อุปสมสุขาธิคเมน จ **อนิรสฺสาทํ,** ตโต เอว อารมฺมเณ **สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนญฺจ**ฯ ตตฺถ อลีนตาย ปคฺคเห, อนุทฺธตาย จ นิคฺคเห, อนิรสฺสาทตาย สมฺปหํสเน น พฺยาปารํ อาปชฺชติฯ อลีนานุทฺธจฺจตาหิ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ, อนิรสฺสาทตาย สมถวีถิปฏิปนฺนํ, สมปฺปวตฺติยา วา อลีนํ อนุทฺธตํ, สมถวีถิปฏิปตฺติยา อนิรสฺสาทนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา**ติ อยํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพสมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาวฏตาสงฺขาตํ ปฏิปกฺขํ อภิภุยฺย อุเปกฺขนา วุจฺจติฯ **เอสา**ติ สมาธิโพชฺฌงฺโค อนุปฺปนฺโน อุปฺปชฺชติฯ **อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหตี**ติ เอเตน นิปฺปริยายโต สมาธิเวปุลฺลปฺปตฺตปิ อรหา เอวาติ ทเสฺสติฯ

อนุโรธวิโรธปหานวเสน มชฺฌตฺตภาโว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส การณํ ตสฺมึ สติ สิชฺฌนโต, อสติ จ อสิชฺฌนโต, โส จ มชฺฌตฺตภาโว วิสยวเสน ทุวิโธติ อาห **“สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา”**ติฯ ตทุภยวเสน จสฺส วิรุชฺฌนํ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย เอว ทูรีกตนฺติ อนุรุชฺฌนเสฺสว ปหานวิธึ ทเสฺสโนฺต **“สตฺตมชฺฌตฺตตา”**ติอาทิมาหฯ ตถา หิสฺส สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนํ ‘‘อุปฺปตฺติยา การณ’’นฺติ วุจฺจติฯ อุเปกฺขาย หิ วิเสสโต ราโค ปฏิปโกฺข, ตโต ราคพหุลสฺส ปุคฺคลสฺส อุเปกฺขา ‘‘วิสุทฺธิมโคฺค’’ติ วุจฺจติฯ **ทฺวีหากาเรหี**ติ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณํ อตฺตสุญฺญตาปจฺจเวกฺขณนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิฯ **ทฺวีเหวา**ติ อวธารณํ สงฺขารสหิตาย สงฺขฺยาสมานตาย ทสฺสนตฺถํฯ สงฺขฺยา เอว เหตฺถ สมานํ, น สเงฺขฺยยฺยํ สพฺพถา สมานนฺติฯ **อสฺสามิกภาโว** อนตฺตนิยตาฯ สติ หิ อตฺตนิ ตสฺส กิญฺจนภาเวน จีวรํ อญฺญํ วา กิญฺจิ อตฺตนิยํ นาม สิยา, โส ปน โกจิ นเตฺถวาติ อธิปฺปาโยฯ **อนทฺธนิย**นฺติ, น อทฺธานกฺขมํ, น จิรฏฺฐายิ อิตฺตรํ อนิจฺจนฺติ อโตฺถฯ **ตาวกาลิก**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

มมายตีติ มมตฺตํ กโรติฯ มมาติ ตณฺหาย ปริคฺคยฺห ติฏฺฐติฯ **ธนายนฺตา**ติ ธนํ ทพฺพํ กโรนฺตาฯ **อสฺสา**ติ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส **อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหติ**ฯ ตถา หิ อรหโต เอว ฉฬงฺคุเปกฺขานิปฺผตฺติฯ

อสุภารมฺมณา ธมฺมาติ อสุภปฺปการา อสุภฌานสฺส อารมฺมณภูตา ธมฺมาฯ กามํ อินฺทฺริยพทฺธาปิ เกสาทโย อสุภปฺปการา เอว, วิเสสโต ปน ชิคุจฺฉิตเพฺพ ชิคุจฺฉาวเห คณฺหโนฺต **“ทสา”**ติ อาหฯ ยถา มนสิกโรโต สภาวสรสโต ตตฺถ อสุภสญฺญา สนฺติฏฺฐติ, ตถา ปวโตฺต มนสิกาโร **อุปายมนสิกาโร**ฯ อสุเภ อสุภปฏิกฺกูลาการสฺส อุคฺคณฺหนํ, ยถา วา ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตถา มนสิกาโร อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโหฯ อุปจารปฺปนาวหาย อสุภภาวนาย อนุยุญฺชนา **อสุภภาวนานุโยโค**ฯ

มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สุฏฺฐุ สุสํวรเณ สติ อวสรํ อลภโนฺต กามจฺฉโนฺท ปหียเตว, ตถา โภชเน มตฺตญฺญุโน มิตาหารสฺส ถินมิทฺธาภิภวาภาวา โอตารํ อลภมาโน กามจฺฉโนฺท ปหียติฯ โย ปน อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญํ ตพฺพิปริณามสฺส ตทาธารสฺส ตสฺส จ อุทริยภูตสฺส อติวิยเชคุจฺฉตํ, กายสฺส จ อาหารติฏฺฐิกตํ สมฺมเทว ชานาติ, โส สพฺพโส โภชเน ปมาณสฺส ชานเนน วิเสสโต **โภชเน มตฺตญฺญู** นามฯ ตสฺส กามจฺฉโนฺท ปหียเตว, อฏฺฐกถายํ ปน อปฺปาหารตํเยว ทเสฺสตุํ **“จตฺตุนฺน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถโร** ทนฺตฏฺฐิทสฺสาวีฯ **ปหีนสฺสา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนสฺสฯ อภิธมฺมปริยาเยน สโพฺพปิ โลโภ กามจฺฉนฺทนีวรณนฺติ **“อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท”**ติ วุตฺตํฯ

เมชฺชติ หิตผรณวเสน สินิยฺหตีติ มิโตฺต, หิเตสี ปุคฺคโล, ตสฺมึ มิเตฺต ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสาติ เมตฺตา, หิเตสิตาฯ สา เอว ปฏิปกฺขโต เจตโส วิมุตฺตีติ **เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ**ฯ ตตฺถ เมตฺตายนสฺส สเตฺตสุ หิตผรณสฺส อุปฺปาทนํ ปวตฺตนํ **เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห**ฯ เตนาห **“โอทิสฺสกา”**ติอาทิฯ

ตตฺถ อตฺตปิยสหายมชฺฌตฺตเวริวเสน **โอทิสฺสกตา**ฯ สีมาสเมฺภเท กเต **อโนทิสฺสกตา**ฯ เอกาทิทิสาผรณวเสน ทิสาผรณตา เมตฺตาย อุคฺคณฺหเน เวทิตพฺพาฯ **อุคฺคโห** ยาว อุปจารา ทฏฺฐโพฺพฯ อุคฺคหิตาย อาเสวนา **ภาวนา,** สพฺพา อิตฺถิโย ปุริสา อริยา อนริยา เทวา มนุสฺสา วินิปาติกาติ สโตฺตธิกรณวเสน ปวตฺตา สตฺตวิธา, อฏฺฐวีสติวิธา วา, ทสหิ ทิสาหิ ทิโสธิกรณวเสน ปวตฺตา ทสวิธา, เอเกกาย ทิสาย สตฺตาทิอิตฺถาทิอเวราทิเภเทน อสีตาธิกจตุสตปฺปเภทา จ **โอธิโสผรณเมตฺตา**ฯ สเพฺพ สตฺตา, ปาณา, ภูตา, ปุคฺคลา, อตฺตภาวปริยาปนฺนาติ เอเตสํ วเสน ปญฺจวิธาฯ เอเกกสฺมึ อเวรา โหนฺตุ, อพฺยาปชฺชา, อนีฆา, สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ จตุธา ปวตฺติยา วีสติวิธา **อโนธิโสผรณเมตฺตา,** ตํ สนฺธายาห – **“โอธิโส...เป.... ภาเวนฺตสฺสปี”**ติฯ **ตฺวํ เอตสฺสา**ติอาทินา กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณํ ทเสฺสติ ฯ **ปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺสา**ติ โกเธ ยถาวุตฺตสฺส อาทีนวสฺส ตปฺปฏิปกฺขโต อโกเธ เมตฺตาย อานิสํสสฺส จ ปฏิสงฺขาเน สมฺมเทว ชานเนฯ **เสวนฺตสฺสา**ติ ภชนฺตสฺส **พฺยาปาโท ปหียติ**ฯ

อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโหติ อาหารสฺส อธิกโภชเน ถินมิทฺธสฺส นิมิตฺตคฺคาโห, ‘‘เอตฺตเก ภุเตฺต ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติ, เอตฺตเก โน’’ติ ถินมิทฺธสฺส การณาการณคฺคาโหติ อโตฺถฯ **ทิวา สูริยาโลก**นฺติ ทิวา คหิตนิมิตฺตํ สูริยาโลกํ, รตฺติยํ มนสิกโรนฺตสฺสปีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ธุตงฺคานํ วีริยนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **“ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปี”**ติฯ

กุกฺกุจฺจมฺปิ กตากตานุโสจนวเสน ปวตฺตมานํ เจตโส อวูปสมาวหตาย อุทฺธเจฺจน สมานลกฺขณเมวาติ ตทุภยสฺส ปหานการณํ ทเสฺสโนฺต ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส วูปสโม’’ติ อาทิมาหฯ ตสฺมา พาหุสจฺจาทิ ตสฺส ปหานการณนฺติ ทเสฺสตุํ **“อปิจ ฉ ธมฺมา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พหุสฺสุตสฺส คนฺถโต, อตฺถโต ธมฺมํ วิจาเรนฺตสฺส อตฺตเวทาทิปฏิลาภสมฺภวโต วิเกฺขโปน โหติฯ ยถาวิหิตปฏิปตฺติยา ยถาธมฺมปฏิการปฺปตฺติยา จ วิปฺปฏิสาโร อนวสโรวาติ **“พาหุสเจฺจนปิ...เป.... อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียตี”**ติ วุตฺตํฯ ยทเคฺคน พหุสฺสุตสฺส ปฏิสงฺขานวโต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ตทเคฺคน ปริปุจฺฉกตาวินยปกตญฺญุตาหิปิ ตํ ปหียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ วุฑฺฒเสวิตา จ วุฑฺฒสีลิตํ อาวหตีติ เจตโส วูปสมกรตฺตา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานการี วุตฺตา, วุฑฺฒภาวํ ปน อนเปกฺขิตฺวา วินยธรา กุกฺกุจฺจวิโนทกา กลฺยาณมิตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วิเกฺขโป จ ภิกฺขูนํ เยภุเยฺยน กุกฺกุจฺจเหตุโก โหตีติ **“กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสา”**ติอาทินา วินยนเยเนว ปริปุจฺฉกตาทโย นิทฺทิฏฺฐาฯ **ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ กุกฺกุจฺจสฺส โทมนสฺสสหคตตฺตา **อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท** วุโตฺตฯ

กุสลากุสลา ธมฺมาติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ กามํ พาหุสจฺจปริปุจฺฉกตาหิ อฏฺฐวตฺถุกาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตถาปิ รตนตฺตยวิจิกิจฺฉามูลิกา เสสวิจิกิจฺฉาติ กตฺวา วุตฺตํ **“ตีณิ รตนานิ อารพฺภา”**ติอาทิฯ วินเย ปกตญฺญุตาย จ สติ สิกฺขาย กงฺขาย อสมฺภโวเอว, ตถา รตนตฺตยคุณาวโพเธ สติ ปุพฺพนฺตาทีสุ สํสยสฺสาติ อาห – **“วินเย”**ติอาทิฯ **โอกปฺปนียสทฺธา** สเทฺธยฺยวตฺถุํ อนุปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจนํ, ตญฺจ ตถา อธิโมกฺขุปฺปาทนเมวฯ สทฺธาย นินฺนโปณปพฺภารตา **อธิมุตฺติฯ อรหเตฺตน กูฏํ คณฺหิ** สตฺตปิ โพชฺฌเงฺค วิตฺถาเรตฺวา เทสนาย โอสาปิตตฺตาฯ

อาหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปริยายสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. **สมฺพหุลาติ วุจฺจนฺติ** สงฺฆสมญฺญาย อภาวโตฯ **ตโต ปรนฺ**ติ ติณฺณํ ชนานํ อุปริ สโงฺฆ จตุวคฺคกรณียาทิสงฺฆกมฺมวเสน กมฺมปฺปตฺตตฺตาฯ **ปวิสึสู**ติ ภาวินิ ปวิสเน ภูเต วิย กตฺวา อุปจาเรน วุตฺตนฺติ อาห – **“ปวิฏฺฐา”**ติฯ ภาวินิ หิ ภูเต วิย อุปจาโรฯ เตนาห – **“เต ปนา”**ติอาทิ, เต ปน ภิกฺขูติ อโตฺถฯ ปุน **เต ปนา**ติ ติตฺถิยา ติตฺถิยสาวกา จฯ

อิมสฺมึ ปญฺญาปเนติ ‘‘ปญฺจ นีวรเณ ปหายา’’ติอาทินยปฺปวเตฺต อิมสฺมึ ปกาเร อตฺถปญฺญาปเนฯ วิสิสฺสติ อญฺญมญฺญโต ปภิชฺชตีติ **วิเสโส,** เภโทฯ สฺวายํ อิธ อนุตฺตคธาธิก ภาโว อธิเปฺปโตติ อาห – **“โก วิเสโสติ กึ อธิก”**นฺติฯ อธิกํ ปยสนํ ปยุญฺชนนฺติ **อธิปฺปยาโส,** อธิกปฺปโยโคฯ นานา กรียติ เอเตนาติ **นานากรณํ,** เภโทติ อาห – **“กึ นานตฺต”**นฺติฯ **ทุติยปเท**ติ ‘‘อนุสาสนิยา วา อนุสาสนิ’’นฺติ เอตสฺมึ ปเทฯ **เอเสว นโย**ติ ยถา ปฐมสฺมึ ปเท อตฺถโยชนา, เอวํ ทุติยปเทปิ โยเชตพฺพาฯ

ตีณิ ฐานานีติ เทวมารพฺรหฺมฏฺฐานานิ ตีณิ ‘‘สเทวเก โลเก’’ติอาทินา **โลเก ปกฺขิปิตฺวา**ฯ ‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสายา’’ติ **เทฺว** ฐานานิฯ **“ปชายา”**ติ เอตฺถ ปกฺขิปิตฺวา อิติ **ปญฺจหิ** ปเทหิฯ **อุเทฺทสนฺ**ติ อุทฺทิสิตพฺพตํฯ **คณนนฺ**ติ เอโก กามจฺฉโนฺทติ คเหตพฺพตํ คจฺฉติฯ **อตฺตโน หตฺถปาทาทีสู**ติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ สมุทายํ อารพฺภ ปฏิฆสฺส อุปฺปชฺชนโตฯ **อตฺตโน ขเนฺธสุ วิมติ** ‘‘อหํ นุ โขสฺมี’’ติอาทินาฯ

กิญฺจาปิ สพฺพํ วีริยํ เจตสิกเมว, ยํ ปน กายกมฺมาธิฏฺฐานาทิวเสน มนสิ กายิกปโยคสมุฏฺฐาปนํ วีริยํ กายิกนฺติ ลทฺธปริยายนฺติ ตโต วิเสเสตฺวา เจตสิกนฺติ ยถาธิเปฺปตทุติยตาทสฺสนตฺถํฯ ยทิปิ ยถากปฺปิตอิริยาปถสนฺธารณวเสน ปวตฺตมานํ วีริยํ กายสฺส ตถาปวตฺตสฺส ปจฺจยภูตนฺติ น สกฺกา วตฺตุํ, ตถาปิ น ตาทิโส กายปโยโค, ตทา ปวโตฺต นตฺถีติ วุตฺตํ **“กายปโยคํ วินา อุปฺปนฺนวีริย”**นฺติฯ **สติสโมฺพชฺฌงฺคสทิโส วา**ติ อิมินา อชฺฌตฺติเก สงฺขาเร อชฺฌุเปกฺขนวเสน ปวตฺตา อชฺฌตฺตธเมฺมสุ อุเปกฺขาติอาทินยํ อติทิสติฯ

“มิสฺสกโพชฺฌงฺคา กถิตา”ติ วตฺวา ตมตฺถํ วิภาเวตุํ **“เอเตสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ จงฺกมเนฺตนปิ อริยมคฺคํ อธิคนฺตุํ สกฺกาติ กตฺวา วุตฺตํ **“มคฺคํ อปตฺตํ กายิกวีริย”**นฺติฯ **โพชฺฌงฺคา น ลพฺภนฺตี**ติ นิปฺปริยายโพชฺฌงฺคา น ลพฺภนฺตีฯ **โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติ** ปริยายโตติ อธิปฺปาโยฯ **เสสา**ติ พหิทฺธาธเมฺมสุ สติ-ธมฺมวิจย-อุเปกฺขา-เจตสิก-วีริย-สวิตกฺก-สวิจาร-ปีติ-สมาธีเทฺว ปสฺสทฺธิโย จฯ อยํ ปน นโย ปจุรปฺปวตฺติวเสน อฏฺฐกถานเยเนว วุโตฺตฯ เถรวาทวเสน ปน อวิตกฺกอวิจารมตฺตา ปีติสมาธิสโมฺพชฺฌงฺคา รูปาวจราปิ อตฺถีติ เตปิ คเหตฺวา ทส มิสฺสกาว โหนฺตีติ วตฺตพฺพํ สิยาติฯ

ปริยายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อคฺคิสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. **โลณธูปนนฺ**ติ โลณญฺจ ธูปนญฺจ โลณธูปนํฯ **โยธกมฺมนฺ**ติ โยธปุคฺคเลน กตฺตพฺพํ กมฺมํฯ **มนฺตกมฺมนฺ**ติ ราชกิจฺจมนฺตนํฯ **ปฏิหารกมฺมนฺ**ติ รโญฺญ สนฺติกํ อาคตานํ วจนํ รโญฺญ นิเวเทตฺวา ตโต เนสํ ปฏิหรณกมฺมํฯ **ตสฺมา**ติ สพฺพตฺถิกตฺตา สติยาฯ **เอวํ** ‘‘สติ

ญฺจ ขฺวาห’’นฺติอาทิกํ อโวจฯ **ปุพฺพภาควิปสฺสนา โพชฺฌงฺคาว กถิตา** ปคฺคหนิคฺคหวิโนทิตตฺตาฯ

อคฺคิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เมตฺตาสหคตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. กีทิสา คติ นิพฺพตฺติ เอติสฺสาติ **กิํคติกา,** กิํนิฏฺฐาติ วุตฺตํ โหติฯ กีทิสี ปรมา อุตฺตมา โกฏิ เอติสฺสาติ **กิํปรมา**ฯ กีทิสํ ผลํ อานิสํสํ อุทโย เอติสฺสาติ **กิํผลาฯ สํสฏฺฐํ สมฺปยุตฺตนฺ**ติ อิทํ **สหคต**-สทฺทสฺส อตฺถทสฺสนมตฺตํ, อิธ ปน เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนา ปุพฺพภาคโพชฺฌงฺคา จ ‘‘เมตฺตาสหคตํ สติสโมฺพชฺฌงฺค’’นฺติอาทินา วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ โพชฺฌเงฺคสุ สเพฺพสุ จ พฺรหฺมวิหาเรสุฯ

ปฏิกูเลติ วิรชฺชตีติ ปฏิกูลํ, อนิฏฺฐํฯ น ปฏิกูลํ **อปฺปฏิกูลํ,** อิฏฺฐํฯ เตนาห **‘‘อิเฏฺฐ วตฺถุสฺมิ’’**นฺติฯ **เอตฺถา**ติ อปฺปฏิกูลวตฺถุสฺมิํฯ **เอวนฺ**ติ ปฏิกูลสญฺญีฯ สเตฺต อปฺปฏิกูเล **อสุภผรณํ,** สงฺขาเร อปฺปฏิกูเล **อนิจฺจนฺติ มนสิการํ กโรโนฺตฯ อสุภายา**ติ อสุภสญฺญายฯ **อนิจฺจโตวา อุปสํหรตี**ติ อนิจฺจนฺติ มนสิการํ ปวเตฺตติฯ ‘‘เอเสว นโย’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘อปฺปฏิกูลปฏิกูเลสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ฉฬงฺคุเปกฺขนฺ**ติ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปหีนานุโรธสฺส อุปฺปตฺติยา ฉฬงฺควนฺตํ อุเปกฺขํฯ

เมตฺตายาติ เมตฺตาภาวนายฯ ปฏิกูลาทีสุ วตฺถูสุ อิจฺฉิตวิหาเรน วิหริตุํ สมตฺถตา อริยานํ เอว, ตตฺถ จ อรหโต เอว อิชฺฌนโต **อริยิทฺธิ** นามฯ ตสฺสา **อริยิทฺธิยา จ ทสฺสิตตฺตา เทสนา วินิวเฏฺฏตพฺพา** ปริโยสาเนตพฺพา **สิยาฯ อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติ** อินฺทฺริยานํ อปริปกฺกตฺตา นิกนฺติยา จ ทุปฺปริยาทานโตฯ **อยํ เทสนา**ติ ‘‘เมตฺตาสหคตํ โพชฺฌงฺคํ ภาเวตี’’ติอาทินา อยํ เทสนา อารทฺธาฯ โย หิ เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา สมฺมสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ อสโกฺกโนฺต ปริสุเทฺธสุ วณฺณกสิเณสุ วิโมกฺขสงฺขาตํ รูปาวจรชฺฌานํ นิพฺพเตฺตติ, ตํ สนฺธายาห ภควา – ‘‘สุภํ โข ปน วิโมกฺขํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติฯ

สุภปรมนฺติ สุภวิโมกฺขปรมํฯ **อิธ** โลเก เอว **ปญฺญา อสฺส**ฯ เตนาห **‘‘โลกิยปญฺญสฺสาติ อโตฺถ’’**ติฯ **อรหตฺตปรมาว เมตฺตา** อรหตฺตมคฺคสฺส ปาทกตฺตาฯ **กรุณาทีสุปิ เอเสว นโย**ติ กรุณาทิฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ สโกฺกติ, ตสฺส อรหตฺตปรมา กรุณา โหติ, เอวํ มุทิตาอุเปกฺขาสุปิ วตฺตพฺพนฺติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ ปุน เทสนารมฺภปโยชนํ ปน ‘‘อิมินา นเยนา’’ติ เหฏฺฐา อติทิฏฺฐเมวฯ

สุภปรมาทิตาติ เมตฺตากรุณามุทิตาอุเปกฺขานํ สุภปรมตา อากาสานญฺจายตนปรมตา, วิญฺญาณญฺจายตนปรมตา, อากิญฺจญฺญายตนปรมตาฯ **ตสฺส ตสฺสา**ติ สุภวิโมกฺขสฺส เหฏฺฐาติณฺณํ อรูปชฺฌานานญฺจ ยถากฺกมํ อุปนิสฺสยตฺตาฯ **อปฺปฏิกูลปริจยา**ติ อิฏฺฐารมฺมเณ มนสิการพหุลีการาฯ **อปฺปกสิเรเนวา**ติ สุเขเนวฯ **ตตฺถา**ติ วิสุทฺธตาย อิเฏฺฐสุ วณฺณกสิเณสุฯ **จิตฺตนฺ**ติ ภาวนามยจิตฺตํ **ปกฺขนฺทติ** อปฺปนาวเสนฯ **ตโต ปรนฺ**ติ ตโต สุภวิโมกฺขโต ปรํ วิโมกฺขานํ อุปนิสฺสโย นาม น โหติ, เมตฺตาสหคตภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

สตฺตทุกฺขํ สมนุปสฺสนฺตสฺสาติ ทเณฺฑน อภิหฏุปฺปตฺตรูปเหตุ สเตฺตสุ อุปฺปชฺชนกทุกฺขํ ญาเณน วีมํสนฺตสฺสฯ ตยิทํ รูปนิมิตฺตกํ สเตฺตสุ อุปฺปชฺชนกํ ทุกฺขํ ญาเณน กรุณาวิหาริสฺส

วิเสสโต ปกฺขนฺทตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี”**ติ, น ปน สพฺพโส อรูเป อานิสํสทสฺสนโตฯ

วิญฺญาณํ สมนุปสฺสนฺตสฺสาติ อิทํ ปาโมชฺชคหณมุเขน ตนฺนิสฺสยวิญฺญาณสฺส คหณํ สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิญฺญาณคฺคหณปริจิต**นฺติ วุตฺตนเยน วิญฺญาณคฺคหเณ ปริจิตํฯ

อุเปกฺขาวิหาริสฺสาติ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารํ วิหรโตฯ **อาโภคาภาวโต**ติ สุขาทิวเสน อาภุชนาภาวโตฯ **สุข...เป.... สมฺภวโต**ติ สุขทุกฺขาติ ปรมตฺถกมฺมคฺคหเณ วิมุขตาสมฺภวโตฯ **อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺข**นฺติ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานสตฺตปญฺญตฺติคหณปริจิตํ ตสฺส ตสฺส อภาวมตฺตกสฺส คหณมฺปิ ทุกฺขํ กุสลมฺปิ โหติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เมตฺตาสหคตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. **ปฐมเญฺญวา**ติ ปุเรตรํเยวฯ อสชฺฌายกตานํ มนฺตานํ อปฺปฏิภานํ ปเคว ปฐมํเยว สิทฺธํ, ตตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ปริยุฏฺฐานํ นาม อภิภโว คหณนฺติ อาห – **“กามราคปริยุฏฺฐิเตนาติ กามราคคหิเตนา”**ติฯ วิกฺขเมฺภติ อปเนตีติ วิกฺขมฺภนํ, ปฏิปกฺขโต นิสฺสรติ เอเตนาติ นิสฺสรณํ, วิกฺขมฺภนญฺจ ตํ นิสฺสรณญฺจาติ **วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ**ฯ เตนาห – **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อตฺตนา อรณิโย ปตฺตโพฺพ **อตฺตโตฺถ,** ตถา **ปรโตฺถ** เวทิตโพฺพฯ

‘‘อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหตี’’ติอาทีสุ พฺยาปาทาทีนํ อนาคตตฺตา อพฺยาปาทวาเร ตทงฺคนิสฺสรณํ น คหิตํฯ กิญฺจาปิ น คหิตํ, ปฏิสงฺขานวเสน ปน ตสฺส วิโนเทตพฺพตาย ตทงฺคนิสฺสรณมฺปิ ลพฺภเตวาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **อาโลกสญฺญา** อุปจารปฺปตฺตา, อปฺปนาปฺปตฺตา วา, โย โกจิ กสิณชฺฌานาทิเภโท **สมโถฯ ธมฺมววตฺถานํ** อุปจารปฺปนาปฺปตฺตวเสน คเหตพฺพํฯ

กุถิโตติ ตโตฺตฯ **อุสฺมุทกชาโต**ติ ตเสฺสว กุถิตภาวสฺส อุสฺมุทกตํ อจฺจุณฺหตํ ปโตฺตฯ เตนาห **“อุสุมชาโต”**ติฯ **ติลพีชกาทิเภเทนา**ติ ติลพีชกกณฺณิกเกสราทิเภเทนฯ **เสวาเลน...เป.... ปณเกนา**ติ อุทกปิจฺฉิเลนฯ **อปฺปสโนฺน** อากุลตายฯ **อสนฺนิสิโนฺน** กลลุปฺปตฺติยาฯ **อนาโลกฏฺฐาเน**ติ อาโลกรหิเต ฐาเนฯ

สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อภยสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. **เอกํเสน ภควา นีวรณา**ติ เอกํสโต เอว ภควา เอเต ธมฺมา นีวรณา จิเตฺต กุสลปฺปวตฺติยา นีวรณโตฯ **กายกิลมโถ**ติ กายปริสฺสโม, โส ปน อฏฺฐุปฺปตฺติยา ปจฺจยตฺตา ‘‘ทรโถ’’ติ วุโตฺตฯ จิตฺตกิลมโถ ตปฺปจฺจยชาโต ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห – **“ตสฺส กิรา”**ติอาทิฯ จิตฺตทรโถปิ ปฏิปฺปสฺสมฺภตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **มเคฺคเนวา**ติ ยถาธิคเตน อริยมเคฺคเนวฯ **อสฺสา**ติ อภยสฺส ราชกุมารสฺสฯ **เอตํ** กายจิตฺตทรถทฺวยํฯ

อภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สากจฺฉวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อานาปานวโคฺค

๑. อฏฺฐิกมหปฺผลสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๘. **อุปฺปนฺนสญฺญา**ติ สญฺญาสีเสน อุปจารชฺฌานํ วทติฯ เตนาห **“ตํ ปเนต”**นฺติ อาทิฯ **ฉวิจมฺมมฺปิ อุปฏฺฐาตี**ติ อิทํ สวิญฺญาณกํ อวิญฺญาณกมฺปิ กายสามญฺญโต คเหตฺวา วุตฺตํฯ **สติ วา อุปาทิเสเส**ติ เอตฺถ อุปาทิยติ อตฺตโน อารมฺมณํ คณฺหาตีติ **อุปาทิ,** อุปาทานํ, เอตสฺส เอกเทเส อปฺปหีเน สตีติ อโตฺถฯ

อานาปานวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิโรธวโคฺค

๑-๑๐. อสุภสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔๘-๒๕๗. **อนภิรติ**นฺติ อนภิรมณํ อนเปกฺขิตํฯ อจฺจนฺตนิโรธภูเต นิพฺพาเน ปวตฺตสญฺญา **นิโรธสญฺญา**ฯ ตตฺถ สา มคฺคสหคตา โลกุตฺตรา , ยา ปน นิพฺพาเน นินฺนภาเวน ปวตฺตา, อุปสมานุสฺสติสหคตา จ, สา โลกิยาติ อาห – **“นิโรธสญฺญา มิสฺสกา”**ติฯ ‘‘เตสํ นวสู’’ติอาทิ ปมาทปาโฐฯ ‘‘เอกาทสสุ อปฺปนา โหติ, นว อุปจารชฺฌานิกา’’ติ ปาโฐ คเหตโพฺพฯ **วีสติ กมฺมฏฺฐานานี**ติ อิทมฺปิ อิธาคตนโย, น วิสุทฺธิมคฺคาทีสุ อาคตนโย ฯ เอตฺถ จ อารมฺมณาทีสุ ยถาโยคํ อปฺปนํ อุปจารํ วา ปาปุณิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตสฺส ปุพฺพภาคภูตา วิปสฺสนามคฺคโพชฺฌงฺคา กถิตาฯ

นิโรธวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โพชฺฌงฺคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สติปฏฺฐานสํยุตฺตํ

๑. อมฺพปาลิวคฺโค

๑. อมฺพปาลิสุตฺตวณฺณนา

๓๖๗. **เอกายนฺวายน**นฺติ สนฺธิวเสน วุตฺตํ โอ-การสฺส ว-การํ อ-การสฺส ทีฆํ กตฺวาฯ อยํ กิร สํยุตฺตาภิลาโป, ตตฺถ อยน-สทฺโท มคฺคปริยาโยฯ น เกวลํ อยเมว, อถ โข อเญฺญปิ มคฺคปริยายาติ ปทุทฺธารํ กโรโนฺต **“มคฺคสฺส หิ”**ติอาทิํ วตฺวา ยทิ มคฺคปริยาโย อายน-สทฺท, กสฺมา ปุน มโคฺคติ วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“ตสฺมา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **เอกมโคฺค**ติ เอโกว มโคฺคฯ น หิ นิพฺพานคามิมโคฺค อโญฺญ อตฺถีติฯ นนุ สติปฏฺฐานํ อิธ มโคฺคติ อธิเปฺปตํ, ตทเญฺญปิ พหู มคฺคธมฺมา อตฺถีติ? สจฺจํ อตฺถิ, เต ปน สติปฏฺฐานคฺคหเณเนว คหิตา ตทวินาภาวโตฯ ตถา หิ ญาณวีริยาทโย นิเทฺทเส คหิตา, อุเทฺทเส สติยา เอว คหณํ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํ, สติยา มคฺคภาวทสฺสนตฺถญฺจฯ **น เทฺวธาปถภูโต**ติ อิมินา อิมสฺส ทฺวยภาวาภาวํ วิย อนิพฺพานคามิภาวาภาวญฺจ ทเสฺสติฯ **นิพฺพานคมนเฏฺฐนา**ติ นิพฺพานํ คจฺฉติ เอเตนาติ นิพฺพานคมนํ, โส เอว อวิปรีตภาวนาย อโตฺถ, เตน นิพฺพานคมนเฏฺฐน, นิพฺพานาธิคมูปายตายาติ อโตฺถฯ **มคฺคนียเฏฺฐนา**ติ คเวสิตพฺพตายฯ

ราคาทีหีติ “ราโค มลํ, โทโส มลํ, โมโห มล”นฺติ (วิภ. ๙๒๔) เอวํ วุเตฺตหิ ราคาทีหิ มเลหิฯ สา ปนายํ สํกิลิฏฺฐจิตฺตานํ วิสุทฺธิ สิชฺฌมานา ยสฺมา โสกาทีนํ อนุปฺปาทาย สํวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ “โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา”ติอาทิฯ ตตฺถ โสจนํ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตํ เจตโส สนฺตาโป อโนฺตนิชฺฌานํ **โสโก**ฯ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตเมว โสกาธิกตาชนิโต “กหํ เอกปุตฺตกา”ติอาทินา ปริเทวนวเสน วาจาวิปฺปลาโป ปริเทวนํ **ปริเทโว**ฯ ตสฺส อายติํ อนุปฺปชฺชนํ อิธ สมติกฺกโมติ อาห **“ปหานายา”**ติฯ **ทุกฺขโทมนสฺสาน**นฺติ เอตฺถ เจตสิกทุกฺขตาย โทมนสฺสสฺสปิ ทุกฺขสเทฺทเนว คหเณ สิเทฺธ สเทฺทน อนิวตฺตนโต สามญฺญโชตนาย วิเสสวจนํ เสฏฺฐนฺติ “โทมนสฺสาน”เนฺตว วุตฺตํฯ **เจตสิกโทมนสฺสสฺสา**ติ ภูตกถนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ญายติ เอเตน ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌียติ จตุสจฺจนฺติ **ญาโย** วุจฺจติ อริยมโคฺคฯ นนุ อยมฺปิ มโคฺค, กิํ มโคฺค เอว มคฺคสฺส อธิคมาย โหตีติ โจทนํ สนฺธายาห – **“อยํ หี”**ติอาทิฯ ตณฺหาว กมฺมกิเลสวิปากานํ วินนเฏฺฐน สํสิพฺพนเฏฺฐน **วานํ**ฯ เตน ตณฺหาวาเนน วิรหิตตฺตา ตสฺส อภาวาติ อโตฺถฯ **อตฺตปจฺจกฺขายา**ติ อตฺตปจฺจกฺขตฺถายฯ

วณฺณภาสนนฺติ ปสํสาวจนํฯ **วิสุทฺธิ**นฺติ วิสุชฺฌนํ กิเลสปฺปหานํฯ **อุคฺคเหตพฺพ**นฺติ เอตฺถ วาจุคฺคตกรณํ อุคฺคโหฯ ปริจยกรณํ ปริปุจฺฉามูลกตฺตา ตคฺคหเณเนว คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

น ตโต เหฏฺฐาติ อิธ อธิเปฺปตกายาทีนํ เวทนาทิสภาวตฺตาภาวา กายเวทนาจิตฺตวิมุตฺตสฺส เตภูมกธมฺมสฺส วิสุํ วิปลฺลาสวตฺถุนฺตรภาเวน คหิตตฺตา จ เหฏฺฐา คหเณสุ วิปลฺลาสวตฺถูนํ อนิฏฺฐานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปญฺจมสฺส ปน วิปลฺลาสวตฺถุโน อภาเวน **“น อุทฺธ”**นฺติ อาหฯ อารมฺมณวิภาเคน เหตฺถ สติปฏฺฐานวิภาโคติฯ **ตโย สติปฏฺฐานา**ติ สติปฏฺฐานสทฺทสฺส อตฺถุทฺธารทสฺสนํ, น อิธ ปาฬิยํ วุตฺตสฺส สติปฏฺฐานสทฺทสฺส อตฺถทสฺสนํฯ **อาทีสุ หี**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน “ผสฺสสมุทยา เวทนานํ สมุทโย, นามรูปสมุทยา จิตฺตสฺส สมุทโย, มนสิการสมุทยา ธมฺมานํ สมุทโย”ติ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) สติปฏฺฐานาติ วุตฺตานํ สติโคจรานํ ปกาสเก สุตฺ

ตปเทเส สงฺคณฺหาติฯ เอวํ ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิยมฺปิ อวเสสปาฬิปเทสทสฺสนโตฺถ **อาทิ**-ส โทฺท ทฎฺฐโพฺพฯ **สติยา ปฎฺฐาน**นฺติ สติยา ปติฎฺฐาตพฺพฎฺฐานํฯ

อริโยติ อารกตฺตาทินา อริยํ สมฺมาสมฺพุทฺธมาหฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ **สฬายตนวิภงฺคสุเตฺต** (ม. นิ. ๓.๓๑๑)ฯ ตตฺถ หิ –

> ‘‘ตโย สติปฎฺฐานา ยทริโย…เป…. มรหตีติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิเญฺจตํ ปฎิจฺจ วุตฺตํฯ อิธ, ภิกฺขเว, สตฺถา สาวกานํ ธมฺมํ เทเสติ อนุกมฺปโก หิเตสี อนุกมฺปํ อุปาทาย – ‘อิทํ โว หิตาย อิทํ โว สุขายา’ติฯ ตสฺส สาวกา น สุสฺสูสนฺติ, น โสตํ โอทหนฺติ, น อญฺญา จิตฺตํ อุปฎฺฐเปนฺติ, โวกฺกมฺม จ สตฺถุสาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฎิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ปฐมํ สติปฎฺฐานํฯ ยทริโย เสวติ…เป... มรหติฯ ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สตฺถา …เป…. อิทํ โว สุขายาติฯ ตสฺส เอกเจฺจ สาวกา น สุสฺสูสนฺติ…เป…. เอกเจฺจ สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป…. น จ โวกฺกมฺม สตฺถุสาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฎิสํเวเทติ, น เจว อตฺตมโน โหติ, น จ อตฺตมนตํ ปฎิสํเวเทติฯ อนตฺตมนตญฺจ อตฺตมนตญฺจ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ทุติยํ สติปฎฺฐานํ…เป…. มรหติฯ ปุน จปรํ, ภิกฺขเว,…เป…. สุขายาติ, ตสฺส สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป…. วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต อตฺตมโน เจว โหติ, อตฺตมนตญฺจ ปฎิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ตติยํ สติปฎฺฐาน’’นฺติ –

เอวํ ปฎิฆานุนเยหิ อนวสฺสุตตา นิจฺจํ อุปฎฺฐิตสฺสติตาย ตทุภยวีติวตฺตตา ‘‘สติปฎฺฐาน’’นฺติ วุตฺตาฯ พุทฺธานํเยว หิ นิจฺจํ อุปฎฺฐิตสฺสติตา โหติ อาเวณิกธมฺมภาวโต, น ปเจฺจกพุทฺธาทีนํฯ ป-สโทฺท อารมฺภํ โชเตติ, อารโมฺภ จ ปวตฺตีติ กตฺวา อาห **‘‘ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถ’’**ติฯ **สติยา** กรณภูตาย **ปฎฺฐานํ** ปฎฺฐเปตพฺพํ สติปฎฺฐานํฯ อน-สโทฺท หิ พหุลวจเนน กมฺมโตฺถปิ โหตีติฯ

ตถาสฺส กตฺตุอโตฺถปิ ลพฺภตีติ **‘‘ปติฎฺฐาตีติ ปฎฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อุปฎฺฐาตี**ติ เอตฺถ **อุป**-สโทฺท ภุสตฺถวิสิฎฺฐํ ปกฺขนฺทนํ ทีเปตีติ **‘‘โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ ปุน ภาวตฺถํ สติสทฺทํ ปฎฺฐานสทฺทญฺจ วเณฺณโนฺต **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ เตน ปุริมวิกเปฺป สติ-สโทฺท ปฎฺฐาน-สโทฺท จ กตฺตุอโตฺถติ วิญฺญายติฯ **สรณเฎฺฐนา**ติ จิรกตสฺส จิรภาสิตสฺส จ อนุสฺสรณเฎฺฐนฯ **อิท**นฺติ ยํ ‘‘สติเยว สติปฎฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ, อิทํ **อิธ** อิมสฺมึ สุตฺตปเทเส **อธิเปฺปตํ**ฯ

ยทิ เอวนฺติ ยทิ สติ เอว สติปฎฺฐานํ, สติ นาม เอโก ธโมฺม, เอวํ สเนฺต กสฺมา สติปฎฺฐานาติ พหุวจนนฺติ อาห **‘‘สตีนํ พหุตฺตา’’**ติอาทิฯ ยทิ พหุกา ตา สติโย, อถ กสฺมา มโคฺคติ เอกวจนนฺติ โยชนาฯ **มคฺคนเฎฺฐนา**ติ นิยฺยานเฎฺฐนฯ นิยฺยานิโก หิ มคฺคธโมฺม, เตเนว นิยฺยานิกภาเวน เอกตฺตุปคโต เอกนฺตโต นิพฺพานํ คจฺฉติ, อตฺถิเกหิ จ ตทตฺถํ มคฺคียตีติ อาห **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **จตโสฺสปิ เจตา**ติ กายานุปสฺสนาทิวเสน จตุพฺพิธาปิ จ เอตา สติโยฯ **อปรภาเค**ติ อริยมคฺคกฺขเณฯ **กิจฺจํ สาธยมานา**ติ ปุพฺพภาเค กายาทีสุ อารมฺมเณสุ สุภสญฺญาทิวิธมนวเสน วิสุํ วิสุํ ปวตฺติตฺวา มคฺคกฺขเณ สกิํเยว ตตฺถ จตุพฺพิธสฺสปิ วิปลฺลาสสฺส สมุเจฺฉทวเสน ปหานกิจฺจํ สาธยมานา อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานํ คจฺฉนฺติ, ตเมวสฺส

จตุกิจฺจสาธนตํ อุปาทาย พหุวจนนิเทฺทโส, ตถาปิ อตฺถโต เภทาภาวโต มคฺโค เอกวจเนน วุจฺจติฯ เตนาห – **“ตสฺมา จตโสฺสปิ เอโก มคฺคติ วุตฺตา”**ติฯ

กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา อิตราสํ ปุจฺฉานํ อิธ อสมฺภวโต นิเทฺทสาทิวเสน เทเสตุกามตาย จ ตถา วุตฺตตฺตาฯ ‘‘อยเญฺจว กาโย พหิทฺธา จ นามรูป’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗, ๒๙๗; ปารา. ๑๑) ขนฺธปญฺจกํ, ‘‘สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี’’ติอาทีสุ เวทนาทโย ตโย อรูปกฺขนฺธา, ‘‘ยา ตสฺมิํ สมเย กายสฺส ปสฺสทฺธิ ปฏิปฺปสฺสทฺธี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๔๐) เวทนาทโย ตโย เจตสิกา ขนฺธา ‘‘กาโย’’ติ วุจฺจนฺติ, ตโต วิเสสนตฺถํ **“กาเยติ รูปกาเย”**ติ อาหฯ **กายานุปสฺสี**ติ เอตฺถ ตสฺสีลตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“กายํ อนุปสฺสนสีโล”**ติ อาหฯ **อนิจฺจโต อนุปสฺสตี**ติ จตุสมุฎฺฐานิกกายํ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ อนุปสฺสติ, เอวํ ปสฺสโนฺต เอว จสฺส อนิจฺจาการมฺปิ อนุปสฺสตีติ วุจฺจติ, ตถาภูตสฺส จสฺส นิจฺจคาหสฺส วิเสโสปิ น โหตีติ วุตฺตํ **“โน นิจฺจโต”**ติฯ ตถา เหส ‘‘นิจฺจสญฺญํ ปชหตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๘) วุโตฺตฯ เอตฺถ จ อนิจฺจโต เอว อนุปสฺสตีติ เอวกาโร ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐติ เตน นิวตฺติตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“โน นิจฺจโต”**ติ วุตฺตํฯ น เจตฺถ ทุกฺขานุปสฺสนาทินิวตฺตนมาสงฺกิตพฺพํ ปฏิโยคินิวตฺตนปรตฺตา เอว-การสฺส, อุปริ เทสนาอารุฬฺหตฺตา จ ตาสํฯ **ทุกฺขโต อนุปสฺสตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – อนิจฺจสฺส ทุกฺขตฺตา ตเมว กายํ ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, ทุกฺขสฺส อนตฺตตฺตา อนตฺตโต อนุปสฺสตีติฯ

ยสฺมา ปน ยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, น ตํ อภินนฺทิตพฺพํ, ยญฺจ น อภินนฺทิตพฺพํ, น ตตฺถ รชฺชิตพฺพํ, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต, อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต, นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ, วิรชฺชติ, โน รชฺชตี’’ติฯ โส เอวํ อรชฺชโนฺต ราคํ **นิโรเธติ, โน สมุเทติ,** สมุทยํ น กโรตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปฏิปโนฺน จ **ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ**ฯ อยญฺหิ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนา ตทงฺควเสน สทฺธิํ กายตนฺนิสฺสยขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลสานํ ปริจฺจชนโต สงฺขตโทสทสฺสเนน ตพฺพิปรีเต นิพฺพาเน ตนฺนินฺนตาย ปกฺขนฺทนโต ‘‘ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค เจว ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค จา’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา ตาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ วุตฺตนเยน กิเลเส จ ปริจฺจชติ, นิพฺพาเน จ ปกฺขนฺทติ, ตถาภูโต จ ปริจฺจชนวเสน กิเลเส น อาทิยติ, นาปิ อโทสทสฺสิตาวเสน สงฺขตารมฺมณํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยตี’’ติฯ อิทานิ นิสฺสิตาหิ อนุปสฺสนาหิ เยสํ ธมฺมานํ ปหานํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ สงฺขารา นิจฺจาติ เอวํ ปวตฺตํ วิปรีตสญฺญํฯ ทิฎฺฐิจิตฺตวิปลฺลาสปหานมุเขเนว สญฺญาวิปลฺลาสปฺปหานนฺติ สญฺญาคหณํ, สญฺญาสีเสน วา เตสมฺปิ คหณํ ทฎฺฐพฺพํฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

วิหรตีติ อิมินา กายานุปสฺสนาสมงฺคิโน อิริยาปถวิหาโร วุโตฺตติ อาห – **“อิริยตี”**ติ, อิริยาปถํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ อารมฺมณกรณวเสน อภิพฺยาปนโต **“ตีสุ ภเวสู”**ติ วุตฺตํ, อุปฺปชฺชนวเสน ปน กิเลสา ปริตฺตภูมกา เอวาติฯ ยทิปิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนนฺติ ตํ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนมฺปิ อเตฺถว, อาตปฺป-สโทฺทวิย ปน อาตาป-สโทฺทปิ วีริเย เอว นิรุโฬฺหติ วุตฺตํ **“วีริยเสฺสตํ นาม”**นฺติฯ อถ วา ปฏิปกฺขปฺปหาเน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อพฺภุสฺสหนวเสน ปวตฺตมานสฺส วีริยสฺส สาติสยํ ตทาตาปนนฺติ วีริยเมว ตถา วุจฺจติ, น อเญฺญ ธมฺมาฯ

อาตาปีติ จายมีกาโร ปสํสาย, อติสยสฺส วา ทีปโกติ อาตาปีคหเณน สมฺมปฺปธานสมงฺคิตํ ทเสฺสติฯ สมฺมา สมนฺตโต สามญฺจ ปชานโนฺต **สมฺปชาโน,** อสมฺมิสฺสโต ววตฺถาเน อญฺญธมฺมานุปสฺสิตาภาเวน สมฺมา อวิปรีตํ, สพฺพาการปชานเนน สมนฺตโต, อุปรูปริ วิเสสาว

หภาเวน ปวตฺติยา สามํ ปชานโนฺตติ อโตฺถฯ ยทิ ปญฺญาย อนุปสฺสติ, กถํ สติปฏฺฐานตาติ อาห “**น หี**”ติอาทิฯ ตสฺมา สติยา ลทฺธุปการาย เอว ปญฺญาย เอตฺถ ยถาวุเตฺต กาเย กมฺมฏฺฐานิโก ภิกฺขุ อนุปสฺสโก, ตสฺมา “**กายานุปสฺสี**”ติ วุจฺจติฯ **อโนฺตสเงฺขโป** อโนฺตลีนตา, โกสชฺชนฺติ อโตฺถฯ **อุปายปริคฺคโห**ติ เอตฺถ สีลวิโสธนาทิ คณนาทิ อุคฺคหโกสลฺลาทิ จ **อุปาโย,** ตพฺพิปริยายโต **อนุปาโย** เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา จ อุปฏฺฐิตสฺสติ ยถาวุตฺตํ อุปายํ น ปริจฺจชติ, อนุปายญฺจ น อุปาทิยติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**มุฏฺฐสฺสติ...เป.... อสมโตฺถ โหตี**”ติฯ **เตนา**ติ อุปายานุปายานํ ปริคฺคหปริวชฺชเนสุ อปริจฺจาคาปริคฺคเหสุ จ อสมตฺถภาเวนฯ **อสฺส** โยคิโนฯ

ยสฺมา สติเยเวตฺถ สติปฏฺฐานํ วุตฺตา, ตสฺมาสฺส สมฺปยุตฺตธมฺมา วีริยาทโย องฺคนฺติ อาห – “**สมฺปโยคงฺคญฺจสฺส ทเสฺสตุวา**”ติฯ **องฺค**-สโทฺท เจตฺถ การณปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **สติ**คฺคหเณเนวเตฺถ สมฺมาสมาธิสฺสปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสา สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหิตตฺตาฯ ยสฺมา วา สติสีเสนายํ เทสนาฯ น หิ เกวลาย สติยา กิเลสปฺปหานํ สมฺภวติ, นิพฺพานาธิคโม วา, นาปิ เกวลา สติ ปวตฺตติ, ตสฺมาสฺส ฌานเทสนายํ สวิตกฺกาทิวจนสฺส วิย สมฺปโยคงฺคทสฺสนตาติ องฺค-สทฺทสฺส อวยวปริยายตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปหานงฺค**นฺติ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทีสุ วิย ปหาตพฺพงฺคํ **ทเสฺสตุํ**ฯ ยสฺมา เอตฺถ ปุพฺพภาคมโคฺค อธิเปฺปโต, น โลกุตฺตรมโคฺค, ตสฺมา ปุพฺพภาคิยเมว วินยํ ทเสฺสโนฺต “**ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา**”ติ อาหฯ **อสฺสา**ติ โยคิโนฯ **เตสํ ธมฺมาน**นฺติ เวทนาทิธมฺมานํฯ เตสญฺหิ ตตฺถ อนธิเปฺปตตฺตา “**อตฺถุทฺธารนเยเนตํ วุตฺต**”นฺติ อาหฯ **ยํ ปนา**ติ วิภเงฺค, วิภงฺคปกรเณติ อธิปฺปาโยฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘โลเก’’ติ เอตสฺมิํ ปเท, ตา จ โลกิยา เอว อนุปสฺสนา นาม สมฺมสนนฺติ กตฺวาฯ

ทุกฺขโตติ วิปริณามสงฺขารทุกฺขตาหิ ทุกฺขสภาวโต, ทุกฺขาติ อนุปสฺสิตพฺพาติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺทา**ติ โย ภิกฺขุ สุขํ เวทนํ วิปริณามทุกฺขตาย ทุกฺขนฺติ ปญฺญาจกฺขุนา อทฺทกฺขิฯ **ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต**ติ ทุกฺขเวทนํ ปีฬาชนนโต อโนฺตตุทนโต ทุนฺนีหรณโต จ สลฺลนฺติ อทฺทกฺขิ ปสฺสิฯ **อทุกฺขมสุข**นฺติ อุเปกฺขาเวทนํฯ **สนฺต**นฺติ สุขทุกฺขานํ วิย อโนฬาริกตาย ปจฺจยวเสน วูปสนฺตสภาวตฺตา จ สนฺตํฯ **อนิจฺจโต**ติ หุตฺวา อภาวโต อุทยพฺพยวนฺตโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฏิเกฺขปโต จ อนิจฺจนฺติ โย อทฺทกฺขิฯ **ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขู**ติ โส ภิกฺขุ เอกํเสน, ปริพฺยตฺตํ วา เวทนาย สมฺมา ปสฺสนโกติ อโตฺถฯ

ทุกฺขาติปีติ สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขา อิติปิฯ **สพฺพํ ตํ** เวทยิตํ **ทุกฺขสฺมิํ** อโนฺตคธํ ปริยาปนฺนนฺติ **วทามิ** สงฺขารทุกฺขนฺติ วตฺตพฺพโตฯ **สุขทุกฺขโตปิ จา**ติ สุขาทีนํ ฐิติวิปริณามญาณสุขตาย จ วิปริณามฏฺฐิติอญฺญาณทุกฺขตาย จ วุตฺตตฺตา ติโสฺสปิ สุขโต ติโสฺสปิ จ ทุกฺขโต อนุปสฺสิตพฺพาติ อโตฺถฯ **สตฺต อนุปสฺสนา** เหฏฺฐา ปกาสิตา เอวฯ

อารมฺมณา...เป.... เภทานนฺติ รูปาทิอารมฺมณนานตฺตสฺส นีลาทิตเพฺภทสฺส, ฉนฺทาทิอธิปตินานตฺตสฺส หีนาทิตเพฺภทสฺส, ญาณฌานาทิสหชาตนานตฺตสฺส สสงฺขาริกาสงฺขาริก-สวิตกฺก-สวิจาราทิตเพฺภทสฺส, กามาวจราทิภูมินานตฺตสฺส, อุกฺกฏฺฐมชฺฌิมาทิตเพฺภทสฺส, กุสลาทิกมฺมนานตฺตสฺส, เทวคติสํวตฺตนิยตาทิตเพฺภทสฺส, กณฺหสุกฺกวิปากนานตฺตสฺส, ทิฏฺฐธมฺมเวทนียตาทิตเพฺภทสฺส, ปริตฺตภูมกาทิกิริยานานตฺตสฺส, ติเหตุกาทิตเพฺภทสฺส วเสน อนุปสฺสิตพฺพนฺติ โยชนาฯ **อาทิ**-สเทฺทน สวตฺถุกาวตฺถุกาทินานตฺตสฺส ปุคฺคลตฺตยสาธารณาทิตเพฺภทสฺส จ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สราคาทีน**นฺติ **มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต** (ที. นิ. ๒.๓๘๑; ม. นิ. ๑.๑๑๔) อาคตานํ สราควีตราคาทิเภทานํฯ **สลกฺขณ-สาม**

ญฺญลกฺขณานนฺติ ผุสนาทิตํตํสลกฺขณานเญฺจว อนิจฺจตาทิสามญฺญลกฺขณานญฺจ วเสนาติ โยชนาฯ

สุญฺญตธมฺมสฺสาติ อนตฺตตาสงฺขาตสุญฺญตสภาวสฺสฯ ‘‘สลกฺขณ-สามญฺญลกฺขณาน’’นฺติ หิ อิมินา โย อิโต พาหิรเกหิ สามินิวาสีการกเวทกอธิฏฺฐายกภาเวน ปริกปฺปิโต อตฺตา, ตสฺส สงฺขาเรสุ นิจฺจตา สุขตา วิย กตฺถจิปิ อภาโว วิภาวิโตฯ นตฺถิ เอเตสํ อตฺตาติ **อนตฺตา,** ยสฺมา ปน สงฺขาเรสุ เอกธมฺโมปิ อตฺตา น โหติ, ตสฺมา เต น อตฺตาติปิ อนตฺตาติ อยํ เตสํ สุญฺญตธมฺโมฯ ตสฺส สุญฺญตธมฺมสฺส, ยํ วิภาเวตุํ **อภิธมฺเม** (ธ. ส. ๑๒๑) ‘‘ตสฺมึ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺตี’’ติอาทินา สุญฺญตวารเทสนา วุตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อมฺพปาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สติสุตฺตวณฺณนา

๓๖๘. สรตีติ **สโต**ฯ อยํ ปน น ยาย กายจิ สติยา สโต, อถ โข เอทิสายาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กายาทิอนุปสฺสนาสติยา’’**ติ อาหฯ **จตุสมฺปชญฺญปญฺญายา**ติ จตุพฺพิธสมฺปชญฺญปญฺญาย, อภิกฺกมนํ อภิกฺกนฺตนฺติ อาห – **‘‘อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ คมน’’**นฺติฯ ตถา ปฏิกฺกมนํ ปฏิกฺกนฺตนฺติ วุตฺตํ – **‘‘ปฏิกฺกนฺตํ นิวตฺตน’’**นฺติฯ นิวตฺตนญฺจ นิวตฺติมตฺตํ, นิวตฺติตฺวา ปน คมนํ คมนเมวฯ **กายํ อภิหรโนฺต** อภิคมนวเสน กายํ นาเมโนฺตฯ ฐานนิสชฺชาสยเนสุ โย คมนาทิวิธินา กายสฺส ปุรโต อภิหาโร, โส อภิกฺกโม, ปจฺฉโต อปหรณํ ปฏิกฺกโมติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฐาเนปี’’**ติอาทิมาหฯ **อาสนสฺสา**ติ ปีฐกาทิอาสนสฺสฯ **ปุริมองฺคาภิมุโข**ติ อฏนิกาทิปุริมาวยวาภิมุโขฯ **สํสรโนฺต**ติ สํสปฺปโนฺตฯ **ปจฺจาสํสรโนฺต**ติ ปฏิอาสปฺปโนฺตฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา สรีรเสฺสว อภิมุขสํสปฺปนปฏิอาสปฺปนานิ นิทเสฺสติฯ

สมฺมา ปชานนํ **สมฺปชานํ**ฯ เตน อตฺตนา กาตพฺพกิจฺจสฺส กรณสีโล สมฺปชานการีติ อาห – **‘‘สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี’’**ติฯ สมฺปชานเมว หิ สมฺปชญฺญํฯ **สมฺปชญฺญเสฺสว วา การี**ติ สมฺปชญฺญเสฺสว กรณสีโลฯ **สมฺปชญฺญํ กโรเตวา**ติ อภิกฺกนฺตาทีสุ อสโมฺมหํ อุปฺปาเทติ เอว, สมฺปชานเสฺสว วา กาโร เอตสฺส อตฺถีติ **สมฺปชานการี**ฯ

ธมฺมโต วฑฺฒิตสงฺขาเตน สห อเตฺถน วตฺตตีติ สาตฺถกํ, อภิกฺกนฺตาทิ, สาตฺถกสฺส สมฺปชานนํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ**ฯ สปฺปายสฺส อตฺตโน อุปการาวหสฺส หิตสฺส สมฺปชานนํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ**ฯ อภิกฺกมาทีสุ ภิกฺขาจารโคจเร, อญฺญตฺถาปิ จ ปวเตฺตสุ อวิชหิเต กมฺมฏฺฐานสงฺขาเต โคจเร สมฺปชญฺญํ **โคจรสมฺปชญฺญํ**ฯ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนเมว สมฺปชญฺญํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ ปริคฺคณฺหิตฺวา**ติ ตุลยิตฺวา ตีเรตฺวา, ปฏิสงฺขายาติ อโตฺถฯ **สงฺฆทสฺสเนเนว** อุโปสถปวารณาทิอตฺถํ คมนํ สงฺคหิตํฯ **อสุภทสฺสนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน กสิณปริกมฺมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘เจติยํ ทิสฺวาปิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อรหตฺตํ ปาปุณาตี**ติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส เอโสฯ สมถวิปสฺสนุปฺปาทนมฺปิ หิ ภิกฺขุโน วุทฺธิ เอวฯ **ทกฺขิณทฺวาเร**ติ เจติยงฺคณสฺส ทกฺขิณทฺวาเร, ตถา **ปจฺฉิมทฺวาเร**ติอาทีสุฯ **อภยวาปิ ปาฬิย**นฺติ อภยวาปิยา ปุรตฺถิมตีเรฯ

พุทฺธวํส-อริยวํส-เจติยวํส-ทีปวํสาทิวํสกถโนฺต **มหาอริยวํสภาณโก** เถโรฯ **ปญฺญายนฏฺฐาเน**ติ เจติยสฺส ปญฺญายนฏฺฐาเนฯ **เอกปทฺทุทฺธาเร**ติ ปทฺทุธารปติฏฺฐานปริวตฺตนํ อกตฺวา เอกสฺมึเยว อวฏฺฐาเนฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ

ตสฺมึ ปนาติ สาตฺถกสมฺปชญฺญวเสน ปริคฺคหิตอเตฺถปิ คมเนฯ อโตฺถ นาม ธมฺมโต วฑฺฒีติ ยํ สาตฺถกนฺติ อธิเปฺปตํ คมนํ, ตํ สปฺปายเมวาติ สิยา กสฺสจิ อาสงฺกาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **"เจติยทสฺสนํ ตาวา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิยา**ติ จิตฺตกมฺมกตา ปฏิมาโย วิย, ยนฺตปโยเคน วา วิจิตฺตกมฺมา ปฏิมาย สทิสา ยนฺตรูปกา วิยฯ **อสมเปกฺขนํ** เคหสฺสิตอญฺญาณุเปกฺขาวเสน อารมฺมเณ อโยนิโส โอโลกนาทิฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ **"จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺสา"**ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๐๘)ฯ หตฺถิอาทิสมฺมเทฺทน **ชีวิตนฺตราโย**ฯ วิสภาครูปทสฺสนาทินา **พฺรหฺมจริยนฺตราโย**ฯ

ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขูนํ อนุวตฺตนกถา อาจิณฺณา, อนนุวตฺตนกถา ปน ตสฺสา อปรา ทุติยา นาม โหตีติ อาห – **"เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพา"**ติฯ **เอวน**ฺติ อิมินา ''สเจ ปนา''ติอาทิกํ สพฺพมฺปิ วุตฺตาการํ ปจฺจามสติ, น ''ปุริสสฺส มาตุคามาสุภ''นฺติอาทิกํ วุจฺจมานํฯ

โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย ภาวนาย อารมฺมณํ กมฺมฏฺฐานํ วุจฺจตีติ อาห **"กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจร"**นฺติฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุคฺคหโกสลฺลสฺส สมฺปาทนวเสน อุคฺคเหตฺวาฯ

หรตีติ กมฺมฏฺฐานํ ปวเตฺตติ, ยาว ปิณฺฑปาตปฏิกฺกมา อนุยุญฺชตีติ อโตฺถฯ **น ปจฺจาหรตี**ติ อาหารูปโภคโต ยาว ทิวาฏฺฐานุปสงฺกมนา กมฺมฏฺฐานํ น ปฏิเนติฯ **สมาทาย วตฺตติ** สมฺมา อาทิยิตฺวา เตสํ วตฺตานํ ปริปูรณวเสน วตฺตติฯ **สรีรปริกมฺม**นฺติ มุขโธวนาทิสรีรปฏิชคฺคนํฯ **เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก**ติ เทฺว ตโย นิสชฺชาวาเร เทฺว ตีณิ อุณฺหาสนานิฯ เตนาห – **"อุสฺมํ คาหาเปนฺโต"**ติฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ กมฺมฏฺฐานมุเขเนว กมฺมฏฺฐานํ อวิชหนฺโต เอวฯ เตน ''ปโตฺตปิ อเจตโน''ติอาทินา ปวเตฺตตพฺพกมฺมฏฺฐานํ, ยถาปริหริยมานํ วา กมฺมฏฺฐานํ อวิชหิตฺวาติ ทเสฺสติฯ **ตเถวา**ติ ติกฺขตฺตุเมวฯ ปริโภคเจติยโต สรีรเจติยํ ครุตรนฺติ กตฺวา **"เจติยํ วนฺทิตฺวา"**ติ เจติยวนฺทนาย ปฐมํ กรณียตา วุตฺตาฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ – ''เจติยํ พาธยมานา โพธิสาขา หริตพฺพา''ติ วุตฺตาฯ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเสเนว โพธิญฺจ ปณิปาตกรณนฺติ อาห – **"พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา"**ติฯ **คามสมีเป**ติ คามสฺส อุปจารฏฺฐาเนฯ

ชนสงฺคหณตฺถนฺติ ''มยิ อกเถเนฺต เอเตสํ โก กเถสฺสตี''ติ ธมฺมานุคฺคเหน ชนสงฺคหณตฺถํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ''ธมฺมกถา นาม กเถตพฺพา เอวา''ติ อฏฺฐกถาจริยา วทนฺติ, ยสฺมา จ ธมฺมกถา กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมาฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ อตฺตนา ปริหริยมานํ กมฺมฏฺฐานํ อวิชหนฺโต ตทนุคุณํเยว ธมฺมกถํ กเถตฺวาฯ **อนุโมทนํ กตฺวา**ติ เอตฺถาปิ ''กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา''ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนวา**ติ ปริจิโต อปริจิโตติอาทิวิภาคํ อกตฺวา สมฺปตฺตโกฏิยา เอว, สมาคมมเตฺตเนวาติ อโตฺถฯ **ภเย**ติ ปรจกฺกาทิภเยฯ

กมฺมชเตโชติ คหณึ สนฺธายาหฯ **กมฺมฏฺฐานวีถึ นาโรหติ** ขุทาปริสฺสเมน กิลนฺตกายตฺตา สมาธานาภาวโตฯ **อวเสสฏฺฐาเน**ติ ยาคุยา อคฺคหิตฏฺฐาเนฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ กมฺมฏฺฐานุปฏฺฐานสฺส อวิเจฺฉท-ทสฺสนเมตํ, ยถา โปงฺขานุโปงฺขํ ปวตฺตาย สรปฏิปาฏิยา อนวิเจฺฉโท, เอวเมตสฺสปิ กมฺมฏฺฐานุปฏฺฐานสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ

นิกฺขิตฺตธุโร ภาวนานุโยเคฯ วตฺตปฏิปตฺติยา อปูรเณน **สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา**ฯ กาเม อวีตราโค โหติฯ กาเย อวีตราโคฯ รูเป อวีตราโคฯ ยาวทตฺถํ อุทราวเทหํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรติฯ อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖) เอวํ วุตฺตํ **ปญฺจวิธเจโตวินิพนฺธจิตฺโตฯ จริตฺวา**ติ ปวตฺติตฺวาฯ

คตปจฺจาคติกวตฺตวเสนาติ ภาวนาสหิตํเยว ภิกฺขาย คตปจฺจาคตํ คมนปจฺจาคมนํ เอตสฺส อตฺถีติ คตปจฺจาคติกํ, ตเทว วตฺตํ, ตสฺส วเสนฯ อตฺตโน หิตสุขํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อตฺตกามา,** ธมฺมจฺฉนฺทวนฺโตฯ ''ธโมฺม''ติ หิ หิตํ ตํนิมิตฺตกญฺจ สุขนฺติฯ อถ วา วิญฺญูนํ ธมฺมานํ อตฺตนิยตฺตา อตฺตภาวปริจฺฉนฺนตฺตา จ อตฺตา นาม ธโมฺมฯ เตนาห ภควา – **''อตฺตทีปา, ภิกฺขเว, วิหรถ อตฺตสรณา''**ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๔๓)ฯ ตํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อตฺตกามาฯ อุสภํ** นาม วีสติ ยฏฺฐิโยฯ **ตาย สญฺญายา**ติ ตาย ปาสาณสญฺญาย, ''เอตฺตกํ ฐานมาคตา''ติ ชานนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **โส เอว นโย** อยํ ภิกฺขูติอาทิโก โย ฐาเน วุตฺโต, โส เอว นิสชฺชายปิ นโยฯ ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตานํ ฉินฺนภตฺตภาวภเยนปิ โยนิโสมนสิการํ ปริพฺรูเหติฯ

มหฺหนฺตาติ ธญฺญกรณฏฺฐาเน สาลิสีสานิ มทฺทนฺตาฯ **มหาปธานํ ปูเชสฺสามี**ติ อมฺหากํ อตฺถาย โลกนาเถน ฉ วสฺสานิ กตํ ทุกฺกรจริยํ เอวาหํ ยถาสตฺติ ปูเชสฺสามีติฯ ปฏิปตฺติปูชา หิ สตฺถุปูชา, น อามิสปูชาติฯ **ฐานจงฺกมเมวา**ติ อธิฏฺฐาตพฺพอิริยาปถกาลวเสน วุตฺตํ, น โภชนาทิกาเลสุ อวสฺสํ กาตพฺพนิสชฺชาย ปฏิเกฺขปวเสนฯ

วีถึ โอตริตฺวา อิโต จิโต อโนโลเกตฺวา ปฐมเมว วีถิโย สลฺลเกฺขตพฺพาติ อาห **''วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา''**ติฯ ยํ สนฺธาย วุจฺจติ – ''ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตนา''ติอาทิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคต**นฺติ ''ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๖.๕๘; ๘.๙) วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ กตฺวาฯ **เนว ทวายา**ติอาทิ ปน ปฏิเกฺขปทสฺสนํฯ

ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหตีติ สมฺพโนฺธฯ อิทญฺจ ยถา เหฏฺฐาตีสุ ฐาเนสุ, เอวํ อิโต ปเรสุ ฐาเนสุ อุปเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตตฺถ ปเจฺจกโพธิยา อุปนิสฺสยสมฺปทา กปฺปานํ เทฺว อสเงฺขยฺยยานิ สตสหสฺสญฺจ ตชฺชํ ปุญฺญญาณสมฺภารสมฺภรณํ, สาวกโพธิยํ อคฺคสาวกานํ เอกํ อสเงฺขยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มหาสาวกานํ กปฺปสตสหสฺสเมว ตชฺชํ สมฺภารสมฺภรณํ, อิตเรสํ อตีตาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยวเสน นิพฺพตฺติตํ นิเพฺพธภาคิยํ กุสลํฯ **พาหิโย ทารุจีริโย**ติ พาหิยวิสเย ชาตสํวทฺธตาย พาหิโย, ทารุจีรปริหรเณน ทารุจีริโยติ ลทฺธสมโญฺญฯ โส หิ อายสฺมา ''ตสฺมาติห เต, พาหิย, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ – ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี''ติอาทิวสปฺปวเตฺตน (อุทา. ๑๐) สํขิเตฺตเนว โอวาเทน ขิปฺปตรํ วิเสสํ อธิคจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ **''ขิปฺปาภิโญฺญ วา โหติ เสยฺยถาปิ เถโร พาหิโย ทารุจีริโย''**ติฯ เอวํ **มหาปโญฺญ วา**ติอาทีสุ ยถารหํ วตฺตพฺพนฺติฯ

ตนฺติ อสมฺมุยฺหนํฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการทสฺสนํฯ **อตฺตา อภิกฺกมตี**ติ อิมินา อนฺธปุถุชฺชนสฺส ทิฏฺฐิคฺคาหวเสน อภิกฺกเม สมฺมุยฺหนํ ทเสฺสติ, **อหํ อภิกฺกมามี**ติ ปน อิมินา มานคฺคาหวเสน, ตทุภยํ ปน ตณฺหาย วินา น โหตีติ ตณฺหาคฺคาหวเสนปิ สมฺมุยฺหนํ ทสฺสิตเมว โหติ, **''ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต''**ติ วตฺวา ตํ อสมฺมุยฺหนํ เยน ฆนวินิโพฺภเคน โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **''อภิกฺกมามีติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา วาโยธาตุยา อนุคตา

เตโชธาตุ อุทฺธรณสฺส ปจฺจโยฯ อุทฺธรณคติกา หิ เตโชธาตูติ อุทฺธรเณ วาโยธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ ธาตูนํ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต **“เอเกกปาทุทฺธรเณ...เป.... พลวติโย”**ติ อาหฯ ยสฺมา ปน เตโชธาตุยา อนุคตา วาโยธาตุ อติหรณวีติหรณานํ ปจฺจโยฯ ติริยคติกาย หิ วาโยธาตุยา อติหรณวีติหรเณสุ สาติสโย พฺยาปาโรติ เตโชธาตุยา ตสฺสานุคตภาโว, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต **“ตถา อติหรณวีติหรเณสู”**ติ อาหฯ สติปิ อนุคมนานุคนฺตพฺพตาวิเสเส เตโชธาตุวาโยธาตุภาวมตฺตํ สนฺธาย **ตถา**-สทฺทคฺคหณํฯ

ตตฺถ อกฺกนฺตฏฺฐานโต ปาทสฺส อุกฺขิปนํ **อุทฺธรณํ,** ฐิตฏฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา ปุรโต หรณํ **อติหรณํ**ฯ รุกฺขขาณุอาทิปริหรณตฺถํ, ปติฏฺฐิตปาทฆฏฺฏนปริหรณตฺถํ วา ปเสฺสน หรณํ **วีติหรณํ**ฯ ยาว ปติฏฺฐิตปาโท, ตาว อาหรณํ **อติหรณํ,** ตโต ปรํ หรณํ **วีติหรณ**นฺติ อยํ วา เอเตสํ วิเสโสฯ ยสฺมา ปถวีธาตุยา อนุคตา อาโปธาตุ โวสฺสชฺชนสฺส ปจฺจโยฯ ครุตรสภาวา หิ อาโปธาตูติ โวสฺสชฺชเน ปถวีธาตุยา ตสฺสานุคตภาโว, ตสฺมา ตาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต อาห **“โวสฺสชฺชเน...เป.... พลวติโย”**ติฯ ยสฺมา ปน อาโปธาตุยา อนุคตา ปถวีธาตุ สนฺนิเกฺขปนสฺส ปจฺจโยฯ ปติฏฺฐาภาเว วิย ปติฏฺฐาปเนปิ ตสฺสา สาติสยกิจฺจตฺตา อาโปธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตถา ฆฏฺฏนกิริยาย ปถวีธาตุยา วเสน สนฺนิรุมฺภนสฺส สิชฺฌนโต ตตฺถาปิ ปถวีธาตุยา อาโปธาตุอนุคตภาโว, ตสฺมา วุตฺตํ – **“ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุมฺภเนสู”**ติฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ อภิกฺกมเน, เตสุ วา วุเตฺตสุ อุทฺธรณาทีสุ ฉสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **อุทฺธรเณ**ติ อุทฺธรณกฺขเณฯ **รูปารูปธมฺมา**ติ อุทฺธรณากาเรน ปวตฺตา รูปธมฺมา ตํสมุฏฺฐาปกา อรูปธมฺมา จฯ **อติหรณํ น ปาปุณนฺติ** ขณมตฺตาวฏฺฐานโตฯ **ตตฺถ ตเตฺถวา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปนฺนา, ตตฺถ ตเตฺถวฯ น หิ ธมฺมานํ เทสนฺตรสงฺกมนํ อตฺถิฯ **ปพฺพํ ปพฺพน**ฺติอาทิ อุทฺธรณาทิโกฏฺฐาเส สนฺธาย สภาคสนฺตติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อติอิตฺตโร หิ รูปธมฺมานมฺปิ ปวตฺติกฺขโณ, คมนสฺสาทานํ เทวปุตฺตานํ เหฏฺฐุปริยาเยน ปฏิมุขํ ธาวนฺตานํ สิรสิ ปาเท จ พทฺธขุรธาราสมาคมโตปิ สีฆตโรฯ ยถา ติลานํ ภชฺชิยมานานํ ตฏตฏายเนน เภโท ลกฺขียติ, เอวํ สงฺขตธมฺมานํ อุปฺปาเทนาติ ทสฺสนตฺถํ **“ตฏตฏายนฺตา”**ติ วุตฺตํฯ อุปฺปนฺนา หิ เอกนฺตโต ภิชฺชนฺตีติฯ

สทฺธึ รูเปนาติ อิทํ ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส นิโรเธน สทฺธึ นิรุชฺฌนกรูปธมฺมวเสน วุตฺตํ, ยํ ตโต สตฺตรสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนํฯ อญฺญถา ยทิ รูปารูปธมฺมา สมานกฺขณา สิยุํ, ‘‘รูปํ ครุปริณามํ ทนฺธนิโรธ’’นฺติอาทิวจเนหิ วิโรโธ สิยาฯ ตถา – ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ลหุปริวตฺตํ, ยถยิทํ จิตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๘) เอวมาทิปาฬิยา จฯ จิตฺตเจตสิกา หิ สารมฺมณสภาวา ยถาพลํ อตฺตโน อารมฺมณปจฺจยภูตมตฺถํ วิภาเวนฺตาเยว อุปฺปชฺชนฺตีติ เตสํ ตํสภาวนิปฺผตฺติอนนฺตรํ นิโรโธ, รูปธมฺมา ปน อนารมฺมณา ปกาเสตพฺพาฯ เอวํ เตสํ ปกาเสตพฺพภาวนิปฺผตฺติ โสฬสหิ จิเตฺตหิ โหตีติ ตงฺขณายุกตา เตสํ อิจฺฉิตา, ลหุกวิญฺญาณสฺส วิสยสงฺคติมตฺตปจฺจยตาย ติณฺณํ ขนฺธานํ, วิสยสงฺคติมตฺตตาย จ วิญฺญาณสฺส ลหุปริวตฺติตา, ทนฺธมหาภูตปจฺจยตาย รูปธมฺมานํ ทนฺธปริวตฺติตาฯ นานาธาตุยา ยถาภูตญาณํ โข ปน ตถาคตเสฺสว, เตน จ ปุเรชาตปจฺจโย รูปธโมฺมว วุโตฺต, ปจฺฉาชาตปจฺจโย จ ตเสฺสวาติ รูปารูปธมฺมานํ สมานกฺขณตา น ยุชฺชเตว, ตสฺมา วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌตีติ ยํ ปุริมุปฺปนฺนํ จิตฺตํ, ตํ อญฺญํ, ตํ ปน นิรุชฺฌนฺตํ อปรสฺส อนนฺตราทิปจฺจโย หุตฺวา เอว นิรุชฺฌตีติ ตถาลทฺธปจฺจยํ อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํฯ ยทิ เอวํ เตสํ อนฺตโร ลเพฺภยฺยาติ, โนติ อาห **“อวีจิมนุปพโนฺธ”**ติฯ ยถา วีจิ อนฺตโร น ลพฺภติ, ‘‘ตเทเวต’’นฺติ อวิเสสวิทู มญฺญนฺติ, เอวํ อนุ อนุ ปพโนฺธ จิตฺตสนฺตาโน รูปสนฺตาโน จ **นทีโสโตว** นทิยํ อุทกปฺปวาโห วิย **วตฺตติ**ฯ

อภิมุขํ โลกิตํ **อาโลกิต**นฺติ อาห **“ปุรโตเปกฺขน”**นฺติฯ ยสฺมา ยํทิสาภิมุโข คจฺฉติ ติฏฺฐติ นิสีทติ วา, ตทภิมุขํ เปกฺขนํ อาโลกิตํ , ตสฺมา ตทนุคตํ วิทิสาโลกนํ วิโลกิตนฺติ อาห **“วิโลกิตํ นาม อนุทิสาเปกฺขน”**นฺติฯ สมฺมชฺชนปริภณฺฑาทิกรเณ โอโลกิตสฺส, อุลฺลกาหรณาทีสุ อุลฺโลกิตสฺส, ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตสฺส ปริสฺสยสฺส ปริวชฺชนาทิวเสน อปโลกิตสฺส จ สิยา สมฺภโวติ อาห – **“อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวา”**ติฯ

กายสกฺขินฺติ กาเยน สจฺฉิกตวนฺตํ, ปจฺจกฺขการินฺติ อโตฺถฯ โสหายสฺมา วิปสฺสนากาเล เอว ‘‘ยเมวาหํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตํ นิสฺสาย สาสเน อนภิรติอาทิวิปฺปการํ ปโตฺต, ตเมว สุฏฺฐุ นิคฺคเหสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตปฺโป, ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต, เตเนว นํ สตฺถา – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๓๐) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพา อาโลกิตวิโลกิตสฺสาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ตสฺมา**ติ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเสฺสว โคจรสมฺปชญฺญภาวโตติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ **อตฺตโน กมฺมฏฺฐานวเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํ,** ขนฺธาทิกมฺมฏฺฐานิเกหิ อโญฺญ อุปาโย น คเวสิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา อาโลกิตาทิสมญฺญาปิ ธมฺมมตฺตเสฺสว ปวตฺติวิเสโส, ตสฺมา ตสฺส ยาถาวโต ปชานนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ ทเสฺสตุํ **“อพฺภนฺตเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสนา**ติ กิริยมยจิตฺตสมุฏฺฐานวาโยธาตุยา จลนาการปวตฺติวเสนฯ **อโธ สีทตี**ติ โถกํ โอตรติฯ **อุทฺธํ ลเงฺฆตี**ติ ลงฺฆนฺตํ วิย อุปริ คจฺฉติฯ

องฺคกิจฺจํ สาธยมานนฺติ ปธานภูตํ องฺคกิจฺจํ นิปฺผาเทนฺตํ, อุปฺปตฺติภวสฺส สรีรํ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ปฐมชวเนปิ...เป.... สตฺตมชวเนปิ น โหตี**ติ อิทํ ปญฺจทฺวารวิญฺญาณวีถิยํ ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ รชฺชนาทีนํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ อาวชฺชนโวฏฺฐพฺพนานํ อโยนิโส อาวชฺชนโวฏฺฐพฺพนวเสน อิเฏฺฐ อิตฺถิรูปาทิมฺหิ โลภมตฺตํ, อนิเฏฺฐ ปฏิฆมตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ มโนทฺวาเร ปน ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ รชฺชนาทิ โหติ, ตสฺส ปญฺจทฺวารชวนํ มูลํ, ยถาวุตฺตํ วา สพฺพํ ภวงฺคาทิฯ เอวํ มโนทฺวารชวนสฺส มูลภูตธมฺมปริชานนวเสเนว มูลปริญฺญา วุตฺตา, อาคนฺตุกตาวกาลิกตา ปน ปญฺจทฺวารชวนเสฺสว อปุพฺพภาววเสน เจว อิตฺตรภาววเสน จ วุตฺตาฯ **เหฏฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสู**ติ เหฏฺฐิมสฺส อุปริมสฺส จ อปราปรํ ภงฺคปฺปตฺติมาหฯ

ตนฺติ ชวนํฯ ตสฺส ชวนสฺส น ยุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อาคนฺตุโก** อพฺภาคโตฯ อุทยพฺพยปริจฺฉิโนฺน ตาวตโก กาโล เอเตสนฺติ **ตาวกาลิกานิ**ฯ

เอตํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ **สมวาเย**ติ สามคฺคิยํฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺจกฺขนฺธวเสน อาโลกนวิโลกเน ปญฺญายมาเน ตพฺพินิมุโตฺต – **โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติฯ อุปนิสฺสยปจฺจโย**ติ อิทํ สุตฺตนฺตนเยน ปริยายโต วุตฺตํฯ **สหชาตปจฺจโย**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตาทิปจฺจยานมฺปิ ลพฺภนโตฯ

กาเลติ สมิญฺชิตุํ ยุตฺตกาเล **สมิญฺชนฺตสฺส,** ตถา ปสาเรตุํ ยุตฺตกาเล **ปสาเรนฺตสฺส**ฯ **“มณิสปฺโป** นาม เอกา สปฺปชาตี”ติ วทนฺติฯ **ลฬน**นฺติ กมฺปนํ, ลีฬากรณํ วาฯ

อุณฺหปกติโก ปริฬาหพหุลกาโยฯ สีลสฺส วิทูสเนน อหิตาวหตฺตา **มิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ อสปฺปายํ**ฯ **“จีวรมฺปิ อเจตน**”นฺติอาทินา จีวรสฺส วิย กาโยปิ อเจตโนติ กายสฺส อตฺตสุญฺญตาวิภาวเนน “**อพฺภนฺตเร**”ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปริทีเปนฺโต อิตรีตรสนฺโตสสฺส การณํ ทเสฺสติฯ เตนาห “**ตสฺมา**”ติอาทิฯ

จตุปญฺจคณฺฐิกาหโตติ อาหตจตุปญฺจคณฺฐิโก, จตุปญฺจคณฺฐิกาหิ วา หตโสโภฯ

อฏฺฐวิโธปิ อโตฺถติ อฏฺฐวิโธปิ ปโยชนวิเสโสฯ มหาสิวเตฺถรวาทวเสน ‘‘อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต ทฏฺฐโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข **“เนว ทวายาติอาทินา นเยน**”ติ ปน อิทํ ปฏิเกฺขปงฺคทสฺสนมุเขน ปาฬิํ อาคตาติ กตฺวา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปถวีสนฺธารกชลสฺส ตํสนฺธารกวายุนา วิย ปริภุตฺตสฺส อาหารสฺส วาโยธาตุยาว อาสเย อวฏฺฐานนฺติ อาห – **“วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐตี”**ติฯ **อติหรตี**ติ ยาว มุขา อภิหรติฯ **วีติหรตี**ติ ตโต กุจฺฉิยํ วิมิสฺสํ กโรโนฺต หรติฯ **อติหรตี**ติ วา มุขทฺวารํ อติกฺกาเมโนฺต หรติฯ **วีติหรตี**ติ กุจฺฉิคตํ ปสฺสโต หรติฯ **ปริวเตฺตตี**ติ อปราปรํ จาเรติฯ เอตฺถ จ อาหารสฺส ธารณปริวตฺตนสญฺจุณฺณนวิโสสนานิ ปถวีธาตุสหิตา เอว วาโยธาตุ กโรติ, น เกวลาติ ตานิ ปถวีธาตุยา กิจฺจภาเวน วุตฺตานิ, สา เอว ธารณาทีนิ กิจฺจานิ กโรนฺตสฺส สาธารณาติ วุตฺตานิฯ **อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลตี**ติ ยถา วาโยธาตุอาทีหิ อเณฺณหิ วิโสสนํ น โหติ, ตถา อนุปาเลติ อลฺลภาวํฯ **เตโชธาตู**ติ คหณีสงฺขาตา เตโชธาตุฯ สา หิ อโนฺตปวิฏฺฐํ อาหารํ ปริปาเจติฯ **อญฺชโส โหตี**ติ อาหารสฺส ปวิสนาทีนํ มโคฺค โหติฯ **อาภุชตี**ติ ปริเยสนวเสน, อโชฺฌหรณชิณฺณาชิณฺณตาทิปฏิสํเวทนวเสน จ อาวเชฺชติ, วิชานาตีติ อโตฺถฯ ตํตํวิชานนสฺส ปจฺจยภูโตเยว หิ ปโยโค ‘‘สมฺมาปโยโค’’ติ วุโตฺตฯ เยน หิ ปโยเคน ปริเยสนาทิ นิปฺผชฺชติ, โส ตพฺพิสยวิชานนมฺปิ นิปฺผาเทติ นาม ตทวินาภาวโตฯ อถ วา สมฺมาปโยคํ สมฺมาปฏิปตฺติํ **อนฺวาย** อาคมฺม **อาภุชติ** สมนฺนาหรติฯ อาโภคปุพฺพโก หิ สโพฺพปิ วิญฺญาณพฺยาปาโรติ ตถา วุตฺตํฯ

คมนโตติ ภิกฺขาจารวเสน โคจรคามํ อุทฺทิสฺส คมนโตฯ **ปริเยสนโต**ติ โคจรคาเม ภิกฺขตฺถํ อาหิณฺฑนโตฯ **ปริโภคโต**ติ อาหารสฺส ปริภุญฺชนโตฯ **อาสยโต**ติ ปิตฺตาทิอาสยโตฯ อาสยติ เอตฺถ เอกชฺฌํ ปวตฺตมาโนปิ กมฺมพลววตฺถิโต หุตฺวา มริยาทวเสน อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต สยติ ติฏฺฐติ ปวตฺตตีติ **อาสโย,** อามาสยสฺส อุปริ ติฏฺฐนโก ปิตฺตาทิโกฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมากาโรฯ นิเธติ ยถาภุโตฺต อาหาโร นิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ นิธานํ, อามาสโย, ตโต **นิธานโต**ฯ **อปริปกฺกโต**ติ คหณีสงฺขาเตน กมฺมชเตเชน อวิปกฺกโตฯ **ปริปกฺกโต**ติ ยถาภุตฺตสฺส อาหารสฺส วิปกฺกภาวโตฯ **ผลโต**ติ นิปฺผตฺติโตฯ **นิสฺสนฺทโต**ติ อิโต จิโต จ วิสฺสนฺทนโต ฯ **สมฺมกฺขนโต**ติ สพฺพโส มกฺขนโตฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๒๙๔) คเหตโพฺพฯ

สรีรโต เสทา มุจฺจนฺตีติ เวคสนฺธารเณน อุปฺปนฺนปริฬาหโต สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติฯ **อเญฺญ จ โรคา** กณฺณสูลภคนฺทราทโยฯ **อฏฺฐาเน**ติ มนุสฺสามนุสฺสปริคฺคเห อยุตฺตฏฺฐาเน เขตฺตเทวายตนาทิเกฯ กุทฺธา หิ มนุสฺสา อมนุสฺสาปิ วา ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺติฯ วิสฺสฏฺฐตฺตา

เนว ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตโน, กสฺสจิ อนิสฺสชฺชิตตฺตา ชิคุจฺฉนียตฺตา จ **น ปรสฺส, อุทกตุมฺพ โต**ติ เวฬุนาฬิอาทิอุทกภาชนโตฯ **ตนฺ**ติ ฉฑฺฑิตอุทกํฯ

เอตฺถ จ เอโก อิริยาปโถ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อาคโต, โส ปุเพฺพ อภิกฺกมปฏิกฺกมคหเณนฯ ‘‘คมเนปิ ปุรโต ปจฺฉโต จ กายสฺส อภิหรณํ วุตฺตนฺติ อิธ คมนเมว คหิต’’นฺติ อปเรฯ ยสฺมา อิธ สมฺปชญฺญกถายํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญเมว ธุรํ, ตสฺมา อนฺตรนฺตเร อิริยาปเถ ปวตฺตานํ รูปารูป ธมฺมานํ ตตฺถ ตเตฺถว นิโรธทสฺสนวเสน สมฺปชานการิตา คหิตาติฯ มชฺฌิมภาณกา ปน เอวํ ว ทนฺติ – เอโก หิ ภิกฺขุ คจฺฉโนฺต อญฺญํ จินฺเตโนฺต, อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต คจฺฉติ, เอโก กมฺมฏฺ ฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว คจฺฉติ, ตถา เอโก ติฏฺฐโนฺต, นิสีทโนฺต, สยโนฺต อญฺญํ จินฺเตโนฺต, อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต สยติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว สยติฯ เอตฺตเกน ปน น ปากฏํ โห ตีติ จงฺกมเนน ทีเปนฺติฯ โย ภิกฺขุ จงฺกมนํ โอตริตฺวา จงฺกมนโกฏิยํ ฐิโต ปริคฺคณฺหาติ – ‘‘ปา จีนจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ปจฺฉิม จงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตาปิ ปาจีนจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมนมเชฺฌ ปวตฺตา อุโภ โกฏิโย อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมเน ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ฐานํ อปฺปตฺวา เอ เตฺถว นิรุทฺธา, ฐาเน ปวตฺตา นิสชฺชํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, นิสชฺชาย ปวตฺตา สยนํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺต เอว จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตาเรติ, อุฏฺฐหโนฺต ปน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อุฏฺฐหติฯ อยํ ภิกฺขุ **คตาทีสุ สมฺปชานการี** นาม โหตี ติฯ

เอวมฺปิ สุเตฺต กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ น กาตพฺพํ, ตสฺมา โส ภิกฺขุ ยาว สโกฺกติ, ตาว จงฺกมิตฺวา ฐตฺวา นิสีทิตฺวา สยมาโน เอวํ ปริคฺคเหตฺวา สยติ – ‘‘กาโย อ เจตโน มโญฺจ อเจตโน, กาโย น ชานาติ ‘อหํ มเญฺจ สยิโต’ติ, มโญฺจปิ น ชานาติ ‘มยิ กาโย สยิโต’ติ, อเจตโน กาโย อเจตเน มเญฺจ สยิโต’’ติ, เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต เอว จิตฺตํ ภวงฺคํ โอ ตาเรติ, ปพุชฺฌโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌตีติ อยํ **สุเตฺต สมฺปชานการี** นาม โหติฯ กายิกาทิกิริยานิพฺพตฺตเนน ตมฺมยตฺตา อาวชฺชนกิริยานิพฺพตฺตกตฺตา อาวชฺชนกิริยาสมุฏฺฐิต ตฺตา จ ชวนํ, สพฺพมฺปิ วา ฉทฺวารปฺปวตฺตํ กิริยามยปวตฺตํ นาม, ตสฺมึ สติ ชาคริตํ นาม โหตีติ ปริคฺคณฺหโนฺต **ชาคริเต สมฺปชานการี** นามฯ อปิจ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปญฺจ โกฏฺฐาเส ชคฺคโนฺตปิ **ชาคริเต สมฺปชานการี** นาม โหตีติฯ

วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา ธมฺมํ เทเสโนฺตปิ พาตฺตึสติรจฺฉานกถํ ปหาย ทสกถาวตฺถุนิสฺสิต สปฺปายกถํ กเถโนฺตปิ **ภาสิเต สมฺปชานการี** นาม โหติฯ อฏฺฐตฺตึสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ อารมฺมณํ มนสิการํ ปวเตฺตโนฺตปิ ทุติยชฺฌานํ สมาปโนฺนปิ **ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี** นามฯ ทุติยญฺหิ ฌานํ วจีสงฺขารปฺปหานโต วิเสสโต ตุณฺหีภาโว นามาติฯ **โอเฏฺฐ จา**ติอาทีสุ **จ**-สเทฺทน กณฺฐสีสนาภิอาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ตทนุรูปํ ปโยค**นฺติ ตสฺส อุปฺปตฺติยา อนุ จฺฉวิกํ จิตฺตสฺส ปวตฺติอาการสญฺญิตํ ปโยคํ, ยโต สเพฺพ วิจาราทโย นิปฺผชฺชนฺติฯ **อุปาทา รูปปวตฺติยา**ติ วิญฺญตฺติวิการสหิตสทฺทายตนุปฺปตฺติยาฯ **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ สตฺตสุปิ ฐาเนสุ อสมฺมุยฺหนวเสน **‘‘มิสฺสก’’**นฺติ วุตฺตํฯ มคฺคสมฺมาสติยาปิ กายานุปสฺสนาทิอนุรูปตฺตา สมฺปชญฺญานุรูป**ปุพฺพภาคํ** สตฺตฏฺฐานิยสฺส เอกนฺตโลกิยตฺตาฯ

สติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๓๖๙. ยสฺมา โส ภิกฺขุ ''เทเสตุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺม''นฺติ สํขิเตฺตน ธมฺมเทสนํ ยาจิ, ตสฺส สํขิตฺตรุจิภาวโต, ตสฺมา สํขิเตฺตเนว ธมฺมํ เทเสตุกาโม ภควา ''ตสฺมาติหา''ติ อาทิมาหาติ วุตฺตํ – **''ยสฺมา สํขิเตฺตน เทสนํ ยาจสิ, ตสฺมา''**ติฯ กมฺมสฺสกตาทิฎฺฐิกเสฺสว โลกิยโลกุตฺตรคุณวิเสสา อิชฺฌนฺติ, น ทิฎฺฐิวิปนฺนสฺส, ตสฺมา วุตฺตํ **''ทิฎฺฐีติ กมฺมสฺสกตาทิฎฺฐี''**ติฯ

๔. สาลสุตฺตวณฺณนา

๓๗๐. ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชมาเน อปายทุเกฺข อปาตนวเสน ธารณเฏฺฐน **ธโมฺม,** สาสนพฺรหฺมจริยํ, ตเทว ตทงฺคาทิวเสน กิเลสานํ วินยนเฏฺฐน **วินโย**ติ อาห – **''ธโมฺมติ วา… เป…. นาม''**นฺติฯ ปฎิปกฺขธเมฺมหิ อนภิภูตตาย เอโก อุเทตีติ เอโกทีติ ลทฺธนาโม สมาธิ ภูโต ชาโต เอเตสนฺติ **เอโกทิภูตา**ฯ เอตฺถ จ **เอโกทิภูตา**ติ เอเตน อุปจารชฺฌานาวโห ปุพฺพภาคิโก สมาธิ วุโตฺตฯ **สมาหิตา**ติ เอเตน อุปจารปฺปนาสมาธิฯ **เอกคฺคจิตฺตา**ติ เอเตน สุภาวิโต วสิปฺปโตฺต อปฺปนาสมาธิ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **นวกภิกฺขูหิ ภาวิตสติปฎฺฐานา ปุพฺพภาคา**ฯ เต หิ ยถาภูตญาณาย ภาวิตาฯ ยถาภูตญาณนฺติ หิ โสตาปตฺติมคฺคญาณํ อิธาธิเปฺปตํฯ **ขีณาสเวหิ ภาวิตสติปฎฺฐานาปิ ปุพฺพภาคา**ฯ เตสญฺหิ กตกรณียานํ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหาราย สติปฎฺฐานภาวนา, เสกฺขานํ ปน สติปฎฺฐานภาวนา ปริญฺญตฺถาย ปวตฺตา โลกิยา, ปริชานนวเสน ปวตฺตา โลกุตฺตราติ **''มิสฺสกา''**ติ วุตฺตํฯ

๕. อกุสลราสิสุตฺตวณฺณนา

๓๗๑. ปญฺจเม **เกวโล**ติ กุสลธเมฺมหิ อสมฺมิโสฺส, ตโต เอว สกโล สุกฺกปโกฺข อนวชฺชโฎฺฐฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๖. สกุณคฺฆิสุตฺตวณฺณนา

๓๗๒. ปากติกสกุณกุเลสุ พลวภาวโต เตสํ หนนโต **สกุณคฺฆิ**ฯ เสโนติ วุตฺตํ **''เสนเสฺสตํ อธิวจน''**นฺติ, เสนวิเสโส ปน โส เวทิตโพฺพฯ อามิสตฺถาย ปตฺตตฺตา **''โลภสาหเสน ปตฺตา''**ติ วุตฺตํ, โลภนิมิเตฺตน สาหสากาเรน ปตฺตาติ อโตฺถฯ นงฺคเลน กฎฺฐํ กสิตํ นงฺคลกฎฺฐํ, ตํ กรียติ เอตฺถาติ **นงฺคลกฎฺฐกรณ**นฺติ อาห – **''อธุนา กฎฺฐํ เขตฺตฎฺฐาน''**นฺติฯ เลฑฺฑุโย ติฎฺฐนฺติ เอตฺถาติ **เลฑฺฑุฎฺฐานํ,** เลฑฺฑุนิมิตฺตํ กสิตฎฺฐานํฯ วชฺชตีติ วทํ, วจนํฯ กุจฺฉิตํ วทํ อวทํฯ ครหเน หิ อยํ อ-กาโร ยถา – ''อปุโตฺต อภริยา''ติฯ อวทํ มาเนตีติ **อวทมานา,** อตฺตโน พลมเทน ลาปํ อติมญฺญิตฺวา วทนฺตีติ อโตฺถฯ เตเนวาห ''คจฺฉ โข, ตฺวํ ลาป, ตตฺรปิ เม คนฺตฺวา น โมกฺขสี''ติฯ ยํ ปน อฎฺฐกถายํ วุตฺตํ ''อตฺตโน พลสฺส สุฎฺฐุ วณฺณํ วทมานา''ติ, ตตฺถ อตฺตโต อาปนฺนํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ ''วทมาโน''ติ วา ปาโฐ, สารมฺภวเสน อวฺหายโนฺตติ อโตฺถฯ เตนาห ''เอหิ โข ทานิ สกุณคฺฆี''ติฯ **สุฎฺฐุ ฐเปตฺวา**ติ ชิยามุตฺตสรสฺส วิย สีฆปาตโยคฺยตากรเณน อุโภ ปเกฺข สมฺมา ฐเปตฺวาฯ **อยนฺ**ติ สกุณคฺฆิฯ **ญตฺวา**ติ ยถาภูตทสฺสเนน อตฺตโน ญาเณน ชานิตฺวาฯ **ผาลียิตฺถา**ติ ผาลเจฺฉทติขิณสิขเร สุกฺขเลฑฺฑุสฺมิํ ภิชฺชิตฺถฯ

๗. มกฺกฎสุตฺตวณฺณนา

๓๗๓. **สญฺจาโร**ติ สญฺจรณํฯ **เลปนฺ**ติ สิเลสสทิสํ อาเลปนํฯ **กาชสิกฺกา วิยา**ติ กาชทณฺฑเก โอลเคฺคตพฺพา สิกฺกา วิยฯ อปิจ จตโสฺส รชฺชุโย อุปริ พนฺธนฎฺฐานญฺจาติ **ปญฺจฎฺฐานํฯ โอทฺทิโต**ติ โอลมฺพิโตฯ **ถุนโนฺต**ติ นิตฺถุนโนฺตฯ

๘. สูทสุตฺตวณฺณนา

๓๗๔. อาหารสมฺปาทเนน ตํตํอาหารวตฺถุคเต สูเทติ ปคฺฆเรตีติ **สูโท,** ภตฺตการโกฯ ทหเรหิ มนาปตรํ อเจฺจตพฺพโต อติกฺกมิตพฺพโต อจฺจยา, โภชเน รสวิเสสา, ตสฺมา **นานจฺจเยหี**ติ นานปฺปการรสวิเสเสหีติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นานจฺจเยหี’’ติอาทิฯ อคฺคียติ อสงฺกรโต วิภชียตีติ อโคฺค, อมฺพิลเมว อโคฺค **อมฺพิลโคฺค**ติ อาห – **‘‘อมฺพิลเคฺคหีติ อมฺพิลโกฎฺฐาเสหี’’**ติฯ ทาตุํ อภิหริตพฺพตาย **อภิหารา,** เทยฺยธมฺมาฯ เตนาห – **‘‘อภิหฎานํ ทายาน’’**นฺติฯ **อิทํ เม กมฺมฎฺฐานํ อนุโลมํวา**ติ อิทํ มม กมฺมฎฺฐานํ เอวํ ปวตฺตมานํ อนุโลมาวสานเมว หุตฺวา ติฎฺฐติฯ เอวํ ปุน ปวตฺตมานํ อุสฺสกฺกิตฺวา วิเสสนิพฺพตฺตนตฺถเมว โหตีติ เอวํ **นิมิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติ** พาโล อพฺยโตฺต, ปณฺฑิโต ปน สโกฺกติฯ **อตฺตโน จิตฺตสฺสา**ติ อตฺตโน ภาวนาจิตฺตสฺสฯ **ปุพฺพภาควิปสฺสนา สติปฎฺฐานาว กถิตา** ‘‘สกสฺส จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

๙. คิลานสุตฺตวณฺณนา

๓๗๕. **ปาทคาโม**ติ นครสฺส ปทสทิโส มหนฺตคาโมฯ เตเนวาห **‘‘เวสาลิยํ วิหรติ เวฬุวคามเก’’**ติฯ อหิตนิเสธน-หิตนิโยชน-พฺยสนปริจฺจชน-ลกฺขโณ มิตฺตภาโว เยสุ อตฺถิ, เต **มิตฺตา**ฯ เย ปน ทิฎฺฐมตฺตสหายา, เต **สนฺทิฎฺฐา**ฯ เย สวิเสสํ ภตฺติมโนฺต, เต **สมฺภตฺตา**ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘มิตฺตาติ มิตฺตาวา’’**ติอาทิมาหฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ ปญฺจมิยํ อฎฺฐมิยํ จาตุทฺทสิยํ ปญฺจทสิยนฺติ เอเกกสฺมิํ ปเกฺข จตฺตาโร วาเร กตฺวา มาสสฺส **อฎฺฐวาเร**ฯ

เวทนานํ พลวภาเวน **ขโร ผรุโส** กกฺขโฬฯ **อาพาโธ**ติ ปุพฺพกมฺมเหตุตาย กมฺมสมุฎฺฐาโน อาพาโธ สงฺขารทุกฺขตาสงฺขาโต สพฺพกาลิกตฺตา สรีรสฺส สภาคโรโค นามฯ นายมีทิโส อาพาโธ, อยํ ปน พหลตรพฺยาธิตาย **‘‘วิสภาคโรโค’’**ติ วุโตฺตฯ อนฺต-สโทฺท สมีปปวโตฺตติ อาห – **‘‘มรณนฺตํ มรณสนฺติก’’**นฺติฯ **เวทนา…เป…. อกโรโนฺต** อุกฺกํสคตภาวิตกายาทิตายฯ **อปีฬิยมาโน**ติ อปีฬิยมาโน วิยฯ โอวาทเมว ภิกฺขุสงฺฆสฺส อปโลกนนฺติ อาห – **‘‘โอวาทานุสาสนิํ อทตฺวาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ **ปุพฺพภาควีริยํ** นาม ผลสมาปตฺติยา ปริกมฺมภูตวิปสฺสนาวีริยํฯ **ชีวิตมฺปิ ชีวิตสงฺขาโร** ปติตุํ อทตฺวา อตฺตภาวสฺส อภิสงฺขรณโตฯ

‘‘เอตฺตกํ กาลํ อติกฺกมิตฺวา วุฎฺฐหิสฺสามี’’ติ ขณปริเจฺฉทวตี สมาปตฺติ **ขณิกสมาปตฺติฯ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฎํ กตฺวา**ติ รูปสตฺตการูปสตฺตกวเสน ปวตฺติยมานํ วิปสฺสนาภาวนํ สพฺพโส ขิลวิรเหน นิคฺคุมฺพํ, อพฺยากุลตาย นิชฺชฎํ กตฺวาฯ **มหาวิปสฺสนาวเสนา**ติ ปเจฺจกํ สวิเสสํ วิตฺถาริตานํ อฎฺฐารสาทีนํ มหาวิปสฺสนานํ วเสน วิปสฺสิตฺวา **สมาปนฺนา** ยา **สมาปตฺติ, สา สุฎฺฐุ วิกฺขมฺภติ** เวทนํ มหาพลวตาย ปุพฺพารมฺมณสฺส, มหานุภาวตาย ตถาปวตฺติตวิปสฺสนาวีริยสฺสฯ **ยถา นามา**ติอาทินา ตสฺส นิทสฺสนํ ทเสฺสติฯ **เวทนา**ติ ทุกฺขเวทนาฯ **จุทฺทสหากาเรหี**ติ ตเสฺสว สตฺตกทฺวยสฺส วเสน วทติฯ **สเนฺนตฺวา**ติ อนฺตรนฺตรา สมาปนฺนชฺฌานสมาปตฺติสมฺภูเตน วิปสฺสนาปีติสิเนเหน เตเมตฺวาฯ **สมาปตฺตี**ติ ผลสมาปตฺติฯ

คิลานา วุฏฺฐิโตติ คิลานภาวโต วุฏฺฐิโตฯ สรีรสฺส ครุถทฺธภาวปฺปตฺติ มธุรกตาติ อาห – **“สญฺชาตครุภาโว สญฺชาตถทฺธภาโว”**ติฯ **นานาการโต**ติ ปุรตฺถิมาทิเภทโตฯ **สติปฏฺฐานธมฺมา**ติ ปุพฺเพ อตฺตนา ภาวิยมานา สติปฏฺฐานธมฺมาฯ **ปากฏา น โหนฺติ** กายจิตฺตานํ อกมฺมญฺญตายฯ **ตนฺติ ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธมฺมา น ญายนฺติฯ

อนนฺตรํ อพาหิรนฺติ ธมฺมวเสน ปุคฺคลวเสน จ อนฺตรพาหิรํ อกตฺวาฯ **เอตฺตก**นฺติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ วิวรติฯ **ทหรกาเล**ติ อตฺตโน ทหรกาเลฯ **น เอวํ โหตี**ติ ‘‘อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’ติอาทิโก มานตณฺหามูลโก อิสฺสามจฺฉริยานํ ปวตฺติอากาโร ตถาคตสฺส น โหติ, น เตฺถว ปเคว เตสํ สมุจฺฉินฺนตฺตาติ อาห – **“โพธิปลฺลงฺกเยวา”**ติอาทิฯ ปฏิสงฺขรเณน เวเฐนมิสฺสเกนฯ **มเญฺญ**ติ ยถาวุตฺตํ ปฏิสงฺขรณสญฺญิเตน เวฐมิสฺสเกน วิย ชรสกฏํฯ **อรหตฺตผลเวเฐนา**ติ อรหตฺตผลสมาปตฺติสญฺญิเตน อตฺถภาวเวเฐนฯ

ผลสมาปตฺติยา อธิเปฺปตตฺตา **“เอกจฺจานํ เวทนานนฺติ โลกิยานํ เวทนาน”**นฺติ วุตฺตํฯ **อตฺตทีปา**ติ เอตฺถ **อตฺต**-สเทฺทน ธโมฺม เอว วุโตฺต, สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา วิภาวิโต เอวฯ **นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺม เวทิตโพฺพ**ฯ โส หิ จตูหิ โอเฆหิ อนโชฺฌตฺถรณียโต ‘‘ทีโป’’ติ วุโตฺตฯ **ตมอเคฺค**ติ ตมโยคาภาเวน สเทวกสฺส โลกสฺส อเคฺคฯ **สเพฺพส**นฺติ สเพฺพสํ สิกฺขากามานํฯ **เต** ‘‘ธมฺมทีปา วิหรถา’’ติ วุตฺตา **จตุสติปฏฺฐานโคจราว ภิกฺขู อเคฺคภวิสฺสนฺติ**ฯ

๑๐. ภิกฺขุนุปสฺสยสุตฺตวณฺณนา

๓๗๖. **กมฺมฏฺฐานกมฺมิกา**ติ กมฺมฏฺฐานมนุยุตฺตาฯ วิเสเสตีติ **วิเสโส,** อติสโย, สฺวายํ ปุพฺพาปรวิเสโส อุปาทายุปาทาย คเหตโพฺพติ ตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิมาหฯ

อุปฺปชฺชติ กิเลสปริฬาโหติ กาเย อสุภาทิวเสน มนสิการํ อทหนฺตสฺส มนสิการสฺส วีถิยํ อปฏิปนฺนตา สุภาทิวเสน กายารมฺมโณ กิเลสปริฬาโห จ อุปฺปชฺชติฯ วีริยารมฺภสฺส อภาเวน ตสฺมิํ อารมฺมเณ **เจตโส วา ลีนตฺตํ** โหติ, โคจรชฺฌตฺตโต **พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ วิกฺขิปติ**ฯ **เอวํ กิเลสปริฬาเห จา**ติอาทินา ติวิธมฺปิ ภาวนานุโยคสฺส กิเลสวตฺถุภาวํ อุปาทาย สมุจฺจยวเสน อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน เต ปริฬาหลีนตฺตวิเกฺขปา เอกชฺฌํ น ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา ปาฬิยํ ‘‘กายารมฺมโณ วา’’ติอาทินา อนิยมโตฺถ วา-สโทฺท คหิโตฯ **กิเลสานุรญฺชิเตนา**ติ กิเลสวิวณฺณิตจิเตฺตน หุตฺวา น วตฺติตพฺพํฯ กถํ ปน วตฺติตพฺพนฺติ อาห **“กิสฺมิญฺจิเทวา”**ติฯ **น จ วิตเกฺกติ น จ วิจาเรตี**ติ กิเลสสหคเต วิตกฺกวิจาเร น ปวเตฺตติฯ **สุขิโต**ติ ฌานสุเขน สุขิโตฯ

อิมสฺส ภิกฺขุโน ภาวนา ปวตฺตาติ สมฺพโนฺธฯ ยสฺมา หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน ตํ มูลกมฺมฏฺฐานํ ปริปเนฺถ สติ ฐเปตฺวา พุทฺธคุณาทิอนุสฺสรเณน จิตฺตํ ปสาเทตฺวา มูลกมฺมฏฺฐานภาวนา ปวตฺตา, ตสฺมา ปณิธาย ภาวนาติ วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อฏฺฐเปตฺวา**ติ จิตฺตํ อปฺปวเตฺตตฺวาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กมฺมฏฺฐานาทีนํ ติณฺณมฺปิ วเสน อตฺถโยชนา สมฺภวติฯ เตนาห **“ตตฺถา”**ติ อาทิฯ **สาเรโนฺต วิยา**ติ รถํ วาหยโนฺต วิยฯ สมปฺปมาณโต อฏฺฐกถาทิวเสน **สุตฺจฺฉิตํ ปกฺขิปโนฺต วิย**ฯ สุเขเนว กิเลสานํ โอกาสํ อเทโนฺต อนฺตรา อสชฺชโนฺต **อลคฺคโนฺต**ฯ วิปสฺสนาจารสฺส อารทฺธวุตฺติตํ อปริปนฺถตญฺจ ทเสฺสโนฺต โอปมฺมทฺวยมาหฯ **พฺยาภงฺคิยา**ติ กาชทเณฺฑนฯ **กิเลสปริฬาหาหีน**นฺติ กิเลสปริฬาหลีนตฺตวิเกฺขปานํฯ

คุฬ๎ขณฺฑาทีนีติ คุฬ๎ขณฺฑสกฺขรขณฺฑาทีนิ อุจฺฉุวิการภูตานิฯ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี วิหรามี’’ติอาทิวจนโต **‘‘ปุพฺพภาควิปสฺสนา กถิตา’’**ติ วุตฺตํฯ

อมฺพปาลิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นาลนฺทวโคฺค

๒. นาลนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๗๘. ทุติยวเคฺค ปฐมสุตฺตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยนฺติ ตํ ลงฺฆิตฺวา **‘‘ทุติเย’’**ติ วุตฺตํฯ

ภิยฺยตโร อภิญฺญาโตติ สโมฺพธิยา เสฏฺฐตโรติ อภิลกฺขิโตฯ ***ภิยฺยตราภิโญฺญ***ติ สพฺพสเตฺตสุ อธิกตรปโญฺญฯ เตนาห **‘‘อุตฺตริตรญาโณ’’**ติฯ สมฺมา อนวเสสโต พุชฺฌติ เอเตนาติ **สโมฺพธี**ติ อาห – **‘‘สโมฺพธิยนฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ’’**ติฯ **นิปฺปเทสา คหิตา**ติ อนวเสสา พุทฺธคุณา คหิตา อคฺคมคฺคสิทฺธิยาว ภควโต สพฺพคุณานํ สิทฺธตฺตาฯ น เกวลญฺจ พุทฺธานํ, อถ โข อคฺคสาวกปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ ตํตํคุณสมิชฺฌนํ อคฺคมคฺคาธิคเมเนวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เทฺวปิ อคฺคสาวกา’’**ติอาทิมาหฯ

อปโร นโย – **ปสโนฺน**ติ อิมินา ปสาทสฺส วตฺตมานตา ทีปิตาติ **อุปฺปนฺนสโทฺธ**ติ อิมินาปิ สทฺธาย ปจฺจุปฺปนฺนตา ปกาสิตาติ อาห – **‘‘เอวํ สทฺทหามีติ อโตฺถ’’**ติฯ อภิชานาติ อภิมุขภาเวน สพฺพเญฺญยฺยํ ชานาตีติ อภิโญฺญ, ภิโยฺย อธิโก อภิโญฺญติ ***ภิโยฺยภิโญฺญ***ฯ โส เอว อติสยวจนิจฺฉาวเสน ภิโยฺยภิญฺญตโรติ วุโตฺตติ อาห – ***‘‘ภิยฺยตโร อภิญฺญาโต’’***ติฯ ทุติยวิกเปฺป ปน อภิชานาตีติ อภิญฺญา, อภิวิสิฏฺฐา ปญฺญาฯ ภิโยฺย อภิญฺญา เอตสฺสาติ ภิโยฺยภิโญฺญ, โส เอว อติสยวจนิจฺฉาวเสน ***ภิโยฺยภิญฺญตโร***ฯ สฺวายํ อสฺส อติสโย อภิญฺญาย ภิโยฺยภาวกโตติ อาห – ***‘‘ภิยฺยตราภิโญฺญ วา’’***ติฯ สมฺพุชฺฌติ เอตายาติ **สโมฺพธิ,** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อคฺคมคฺคญาณญฺจฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ อคฺคมคฺคญาณํ, อคฺคมคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ **สโมฺพธิ นาม**ฯ ตตฺถ ปธานวเสน ตทตฺถทสฺสเน ปฐมวิกโปฺป, ปทฏฺฐานวเสน ทุติยวิกโปฺปฯ กสฺมา ปเนตฺถ อรหตฺตมคฺคญาณเสฺสว คหณํ, นนุ เหฏฺฐิมานิปิ ภควโต มคฺคญาณานิ สวาสนเมว ยถาสกํ ปฏิปกฺขวิธมนวเสน ปวตฺตานิฯ สวาสนปฺปหานญฺหิ เญยฺยาวรณปฺปหานนฺติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน อปริปุณฺณํ ปฏิปกฺขวิธมนสฺส วิปฺปกตภาวโตติ อาห **‘‘อรหตฺตมคฺคญาเณ วา’’**ติฯ **สพฺพ**นฺติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน อธิคนฺตพฺพํ สพฺพํฯ

ขาทนียานํ อุฬารตา สาตรสานุภาเวนาติ อาห **‘‘มธุเร อาคจฺฉตี’’**ติฯ ปสํสาย อุฬารตา วิสิฏฺฐภาเวนาติ อาห – **‘‘เสเฏฺฐ’’**ติฯ โอภาสสฺส อุฬารตา มหนฺตภาเวนาติ วุตฺตํ – **‘‘วิปุเล’’**ติฯ อุสภสฺส อยนฺติ อาสภี, อิธ ปน อาสภี วิยาติ **อาสภี**ฯ เตนาห – **‘‘อุสภสฺส วาจาสทิสี’’**ติฯ เยน คุเณน สา ตํสทิสา, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อจลา อสมฺปเวธี’’**ติ วุตฺตํฯ ยโต กุโตจิ อนุสฺสวนํ **อนุสฺสโว**ฯ วิชฺชาฏฺฐานาทีสุ กตปริจยานํ อาจริยานํ ตํ ตํ อตฺถํ ญาเปนฺตี ปเวณี **อาจริยปรมฺปรา**ฯ เกวลํ อตฺตโน มติยา ‘‘อิติ กิร เอวํ กิรา’’ติ ปริกปฺปนา **อิติกิรา**ฯ ปิฏกสฺส คนฺถสฺส สมฺปทานโต ภูตโต ตสฺส คหณํ **ปิฏกสมฺปทานํ**ฯ ยถาสุตานํ อตฺถานํ อาการสฺส ปริวิตกฺกนํ **อาการปริวิตโกฺก**ฯ ตเถวสฺส ‘‘เอวเมต’’นฺติ ทิฏฺฐิยา นิชฺฌานกฺขมนํ **ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติ**ฯ อาคมาธิคเมหิ วินา เกวลํ อนุสฺสุตโต ตกฺกมคฺคํ นิสฺสาย ตกฺกนํ **ตโกฺก**ฯ อนุมานวิธึ นิสฺสาย

คหณํ **นยคฺคาโห**ฯ ยสฺมา พุทฺธวิสเย ฐตฺวา ภควโต อยํ เถรสฺส โจทนา เถรสฺส จ โส อวิสโย, ตสฺมา **“ปจฺจกฺขโต ญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวา วิยา”**ติ วุตฺตํฯ สีหนาโท วิยาติ **สีหนาโท**ฯ ตํสทิสตา จสฺส เสฏฺฐภาเวน, โส เจตฺถ เอวํ เวทิตพฺโพติ ทเสฺสโนฺต **“สีหนาโท”**ติอาทิมาหฯ **อุนฺนาทยเนฺตนา**ติ อสนิสทิสํ กโรเนฺตนฯ

อนุโยคทาปนตฺถนฺติ อนุโยคํ โสธาเปตุํฯ วิมทฺททกฺขมญฺหิ สีหนาทํ นทโนฺต อตฺถโต อนุโยคํ **โสเธติ** นาม, อนุยุญฺชโนฺต จ นํ **โสธาเปติ** นามฯ **ทาตุ**นฺติ โสเธตุํฯ เกจิ ‘‘ทานตฺถ’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํฯ น หิ โย สีหทานํ นทติ, โส เอว ตตฺถ อนุโยคํ เทตีติ ยุชฺชติฯ **นิฆํสน**นฺติ วิมทฺทนํฯ **ธมมาน**นฺติ ตาปยมานํฯ ตาปนเณฺจตฺถ คคฺคริยา ธมฺมาปนสีเสน วทติฯ

สเพฺพ เตติ สเพฺพ เต อตีเต นิรุเทฺธ สมฺมาสมฺพุเทฺธฯ เตเนตํ ทเสฺสติ – เย เต อเหสุํ อตีตมทฺธานํ ตว อภินีหารโต โอรํ สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสํ ตาว สาวกญาณโคจเร ธเมฺม ปริจฺฉินฺทโนฺต มาราทโย วิย จ พุทฺธานํ โลกิยจิตฺตาจารํ ตฺวํ ชาเนยฺยาสิฯ เย ปน เต อพฺภตีตา, ตโต ปรโต ฉินฺนวฏุมา ฉินฺนปปญฺจา ปริยาทินฺนวฏฺฏา สพฺพทุกฺขวีติวตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสํ สเพฺพสมฺปิ ตว สาวกญาณสฺส อวิสยภูเต ธเมฺม กถํ ชานิสฺสสีติฯ **เตนา**ติ สโมฺพธิสงฺขาเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐาเนน อรหตฺตมคฺคญาเณนฯ **เอวํสีลา**ติ ตาทิสสีลาฯ **สมาธิปกฺขา**ติ สมาธิ จ สมาธิปกฺขา จ สมาธิปกฺขา เอกเทสสรูเปกเสสนเยนฯ ตตฺถ **สมาธิปกฺขา**ติ วีริยสติโย ตทนุคุณา จ ธมฺมา เวทิตพฺพา ฯ ฌานสมาปตฺตีสุ เยภุเยฺยน วิหารโวหาโร, ฌานสมาปตฺติโย สมาธิปฺปธานาติ วุตฺตํ **“สมาธิปกฺขานํ ธมฺมานํ คหิตตฺตา วิหาโร คหิโต”**ติฯ

ยถา ปน เหฏฺฐา คหิตาปิ สมาธิปญฺญา ปฏิปกฺขโต วิมุตฺตตฺตา วิมุจฺจน-สงฺขาต-กิจฺจวิเสส-ทสฺสนวเสน วิมุตฺติปริยาเยน ปุน คหิตา ‘‘เอวํวิมุตฺตา’’ติ, เอวํ ทิพฺพวิหาโร ทิพฺพวิหารวิเสสทสฺสนวเสน ปุน คหิโต ‘‘เอวํวิหารี’’ติ, ตสฺมา สเพฺพสํ สมาปตฺติวิหารานํ วเสเนตฺถ อโตฺถ ยุชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิมุตฺตีติ สงฺขํ คจฺฉนฺติ** วิมุจฺจิตฺถาติ กตฺวาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปฏิปฺปสฺสทฺธเนฺต**ติ ปฏิปฺปสฺสมฺภโนสาปเนนฯ สพฺพกิเลเสหิ นิสฺสฏตฺตา อสํสฏฺฐตฺตา วิมุตฺตตฺตา จ **นิสฺสรณวิมุตฺติ** นิพฺพานํฯ

อนาคตพุทฺธานํ ปนาติ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถโชตโนฯ เตน อตีเตสุ ตาว ขนฺธานํ ภูตปุพฺพตฺตา ตตฺถ สิยา ญาณสฺส สวิสเย คติ, อนาคเตสุ ปน สพฺพโส อสญฺชาเตสุ กถนฺติ อิมมตฺถํ โชเตติฯ เตนาห **“อนาคตาปี”**ติอาทิฯ **“อตฺตโน เจตสา ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตา”**ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ อตีตานาคเต สตฺตาเห เอว ปวตฺตํ จิตฺตํ เจโตปริยญาณสฺส วิสโย, นโต ปรนฺติ? นยิทํ เจโตปริยญาณกิจฺจวเสน วุตฺตํ, อถ โข ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสญาณานํ วเสน วุตฺตํ, ตสฺมา นายํ โทโสฯ **วิทิตฏฺฐาเน น กโรติ** สิกฺขาปเทเนว ตาทิสสฺส ปฏิเกฺขปสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา เสตุฆาตโต จฯ กถํ ปน เถโร ทฺวยสมฺภเว ปฏิเกฺขปเมว อกาสิ, น วิภชฺช พฺยากาสีติ อาห **“เถโร กิรา”**ติอาทิฯ ปารํ ปริยนฺตํ มิโนตีติ ปารมี, สา เอว ญาณนฺติ ปารมิญาณํ, สาวกานํ ปารมิญาณํ **สาวกปารมิญาณํ**ฯ ตสฺมึ สาวกานํ อุกฺกํสปริยนฺตคเต ชานเน นายมนุโยโค, อถ โข สพฺพญฺญุตญฺญาเณ สพฺพญฺญุตาย ชานเนฯ เกจิ ปน ‘‘สาวกปารมิญาเณติ สาวกปารมิญาณวิสเย’’ติ อตฺถํ วทนฺติ, ตถา เสสปเทสุปิฯ **สีล…เป…. สมตฺถ**นฺติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติญาณสงฺขาตานํ การณานํ ชานนสมตฺถํฯ พุทฺธสีลาทโย หิ พุทฺธานํ พุทฺธกิจฺจสฺส ปเรหิ เอเต พุทฺธาติ ชานนสฺส จ การณํฯ

อนุมานญาณํ วิย สํสยฏฺฐิตํ อหุตฺวา อิทมิทนฺติ ยถาสภาวโต เญยฺยํ ธาเรติ นิจฺฉิโนตีติ **ธมฺม,** ปจฺจกฺขญาณนฺติ อาห **“ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขโต ญาณสฺสา”**ติฯ อนุเอตีติ **อนฺวโย**ติ อาห **“อนุโยคํ อนุคนฺตฺวา”**ติฯ ปจฺจกฺขสิทฺธญฺหิ อตฺถํ อนุคนฺตฺวา อนุมานญาณสฺส ปวตฺติ ‘‘ทิเฏฺฐน อทิฏฺฐสฺส อนุมาน’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ วิทิเต เวทกมฺปิ ญาณํ อตฺถโต วิทิตเมว โหตีติ **“อนุมานญาณํ นยคฺคาโห วิทิโต”**ติ วุตฺตํฯ **วิทิโต**ติ วิโทฺธ ปฏิลโทฺธ, อธิคโตติ อโตฺถฯ **อปฺปมาโณ**ติ อปริมาโณ มหาวิสยตฺตาฯ เตนาห **“อปริยโนฺต”**ติฯ **เตนา**ติ อปริยนฺตตฺตาฯ **เตน** วา อปริยเนฺตน ญาเณนฯ เอเตน เถโร ยํ ยํ อนุเมยฺยมตฺถํ ญาตุกาโม โหติ, ตตฺถ ตตฺถ ตสฺส อสงฺคมปฺปฏิหตํ อนุมานญาณํ ปวเตฺตตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“โส อิมินา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อิมินา**ติ อิมินา การเณนฯ

ปาการสฺส ถิรภาวํ อุทฺธมุทฺธํ อาเปตีติ **อุทฺธาปํ,** ปาการมูลํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปาการทฺวา รพนฺธปริขาทีนํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ปจฺจเนฺต ภวํ **ปจฺจนฺติมํ**ฯ ปณฺฑิตโทวาริกฏฺฐานิยํ กตฺวา เถโร อตฺตานํ ทเสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต **“เอกทฺวารนฺติ กสฺมา อาหา”**ติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปสิฯ

ยสฺสา ปญฺญาย วเสน ปุริโส ปณฺฑิโตติ วุจฺจติ, ตํ ปณฺฑิจฺจนฺติ อาห – **“ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต”**ติฯ ตํตํอิติกตฺตพฺพตาสุ เฉกภาโว พฺยตฺตภาโว **เวยฺยตฺติยํ**ฯ เมธติ อญฺญาณํ หึสติ วิธมตีติ เมธา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **เมธาวี**ฯ ฐาเน ฐาเน อุปฺปตฺติ เอติสฺสา อตฺถีติ **ฐานุปฺปตฺติกา,** ฐานโส อุปฺปชฺชนปญฺญาฯ อนุปริยายนฺติ เอเตนาติ อนุปริยาโย, โส เอว ปโถติ **อนุปริยายปโถ,** ปริโต ปาการสฺส อนุยายนมโคฺคฯ ปาการภาคา สมฺพนฺธิตพฺพา เอตฺถาติ **ปาการสนฺธิ,** ปาการสฺส ผุลฺลิตปเทโสฯ โส ปน เหฏฺฐิมเนฺตน ทฺวินฺนมฺปิ อิฏฺฐกานํ วิคเมน เอวํ วุจฺจตีติ อาห – **“ทฺวินฺนํ อิฏฺฐกานํ อปคตฏฺฐาน”**นฺติฯ **ฉินฺนฏฺฐาน**นฺติ ฉินฺนภินฺนปเทสํ, ฉินฺนฏฺฐานํ วาฯ ตญฺหิ ‘‘วิวร’’นฺติ วุจฺจติฯ **กีลิฏฺฐ**นฺติ มลีนํฯ **อุปตาเปนฺตี**ติ กิเลสปริฬาเหน สนฺตาเปนฺติฯ **วิพาเธนฺตี**ติ ปีเฬนฺติฯ อุปฺปนฺนาย ปญฺญาย นีวรเณหิ น กิญฺจิ กาตุํ สกฺกาติ อาห **“อนุปฺปนฺนาย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺตี”**ติฯ **ตสฺมา**ติ ปจฺจยูปฆาเตน อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานโตฯ **จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุฏฺฐุ ฐปิตจิตฺตา**ติ จตุพฺพิธายปิ สติปฏฺฐานภาวนาย สมฺมเทว ฐปิตจิตฺตา อปฺปิตจิตฺตาฯ **ยถาสภาเวน ภาเวตฺวา**ติ ยาถาวโต สมฺมเทว ยถา ปฏิปกฺขา สมุจฺฉิชฺชนฺติ, เอวํ ภาเวตฺวาฯ

ปุริมนเย สติปฏฺฐานานิ โพชฺฌงฺคา จ มิสฺสกา อธิเปฺปตาติ ตโต อญฺญถา วตฺตุํ **“อปิเจตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มิสฺสกา**ติ สมถวิปสฺสนามคฺควเสน มิสฺสกาฯ ‘‘จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตาติ ปฐมํ วุตฺตตฺตา สติปฏฺฐาเนสุ วิปสฺสนํ คเหตฺวา สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูตํ ภาเวตฺวาติ วุตฺตตฺตา มคฺคปริยาปนฺนานํเยว จ เนสํ นิปฺปริยายโพชฺฌงฺคภาวโต เตสุ จ อธิคตเมว โหตีติ โพชฺฌเงฺค มโคฺค จ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจาติ คหิเต สุนฺทโร ปโญฺห ภเวยฺยา’’ติ **มหาสิวเตฺถโร อาหฯ น ปเนวํ คหิตํ** โปราเณหีติ อธิปฺปาโยฯ **อิตี**ติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ **เถโร**ติ สาริปุตฺตเตฺถโรฯ

ตตฺถาติ เตสุ ปจฺจนฺตนคราทีสุฯ **นครํ วิย นิพฺพานํ** ตทตฺถิเกหิ อุปคนฺตพฺพโต อุปคตานญฺจ ปริสฺสยรหิตสุขาธิคมฏฺฐานโตฯ **ปากาโร วิย สีลํ** ตทุปคตานํ ปริโต อารกฺขภาวโตฯ **อนุปริยายปโถ วิย หิรี** สีลปาการสฺส อธิฏฺฐานภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปริยายปโถติ โข ภิกฺขุ หิริยา เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ **ทฺวารํ วิย อริยมโคฺค** นิพฺพานนครปฺปเวสเน อญฺชสภาวโตฯ **ปณฺฑิตโทวาริโก วิย ธมฺมเสนาปติ** นิพฺพานนครํ ปวิฏฺฐปวิสนกานํ สตฺตานํ สลฺลกฺขณโตฯ **ทิโนฺน**ติ ทาปิโต, โสธิโตติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๓. จุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๗๙. ปุเพฺพ สาวตฺถิโต เวฬุวคามสฺส คตตฺตา วุตฺตํ “**อาคตมเคฺคเนว ปฏินิวตฺตนฺโต**”ติฯ **สตฺตนฺนนฺ**ติ อุปเสโน, เรวโต, ขทิรวนิโย, จุนฺโท, สมณุเทฺทโส อหนฺติ จตุนฺนํ, จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลาติ, ติสฺสนฺนนฺติ อิเมสํ สตฺตนฺนํ อรหนฺตานํฯ **นตฺถิ นุ โข**ติ เอตฺถาปิ ‘‘โอโลเกนฺโต’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธ สีหาวโลกนญาเยนฯ ภวิสฺสนฺติ เม วตฺตาโร หริตุํ นาสกฺขีติ สมฺพนฺโธฯ **อิทํ ทานิ ปจฺฉิมทสฺสนนฺ**ติ ภูตกถนมตฺตํ, น ตตฺถ สาลยตาทสฺสนํ ยถา ตถาคตสฺส เวสาลิยา นิกฺขมิตฺวา นาคาปโลกิตํฯ

ตสฺส ตสฺส วิเสสสฺส อธิฏฺฐานวเสเนว อิทฺธิเภททสฺสนํ **อิทฺธิวิกุพฺพนํ**ฯ สีหสฺส วิชมฺภนาทิวเสน กีฬิตฺวา นาทสทิสี อยํ ธมฺมกถาติ วุตฺตํ “**สีหวิกีฬิโต ธมฺมปริยาโย**”ติฯ **คมนกาโล มยฺหนฺตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปริสมาปเนฯ เตน เถเรน ยถารมฺภสฺส วจนปพนฺธสฺส สมาปิตภาวํ โชเตติฯ เอส นโย เสเสสุปิ เอทิเสสุ สพฺพฏฺฐาเนสุฯ ยุคนฺธราทโย **ปริภณฺฑปพฺพตา**ติ เวทิตพฺพาฯ **เอกปฺปหาเรนวา**ติ เอกปฺปหาเรน อิวฯ สฺวายํ **อิว**-สโทฺท น สโกฺกมีติ เอตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพฯ

ปฏิปาเทสฺสามีติ ฐิตกายํ ปฏิปาเทสฺสามิฯ ปตฺถนากาเล อโนมทสฺสิสฺส ภควโต วจนสุตานุสาเรน ญาเณน ทิฎฺฐมตฺตตํ สนฺธาย **“ตํ ปฐมทสฺสน”**นฺติ วุตฺตํฯ **ธาเรตุํ อสโกฺกนฺตี** คุณสารํฯ **เอส มโคฺค**ติ เอโส ชาตานํ สตฺตานํ มรณนิฏฺฐิโต ปโนฺถฯ ปุนปิ **เอวํภาวิโน นาม สงฺขารา**ติ สงฺขารา นาม เอวํภาวิโน, มรณปริโยสานาติ อโตฺถฯ **เอตฺตกนฺ**ติ เอตฺตกํ กาลํฯ **สงฺกฑฺฒิตฺวา** สํหริตฺวาฯ **มุขํ ปิธายา**ติ มุขํ ฉาเทตฺวาฯ **อคฺฆิกสตานี**ติ มกุฬํกุรเจติยสตานิฯ

ปุริมทิวเสติ อตีตทิวเสฯ ยสฺมา ธมฺมเสนาปติโน อรหตฺตปฺปตฺตทิวเสเยว สตฺถุ สาวกสนฺนิปาโต อโหสิ, ตสฺมา **“ปูริตสาวกสนฺนิปาโต เอส ภิกฺขู”**ติ วุตฺตํฯ **ปญฺจ ชาติสตานี**ติ ภุมฺมเตฺถ, อจฺจนฺตสํโยเค วา อุปโยควจนํฯ

กโฬปิหโตฺถติ วิลีวมยภาชนหโตฺถฯ ‘‘จมฺมมยภาชนหโตฺถ’’ติ จ วทนฺติฯ **ปุรนฺตเร**ติ นครมเชฺฌฯ **วเน**ติ อรเญฺญฯ

โอสกฺกนาการวิรหิโตติ ธมฺมเทสนาย สโงฺกจเหตุวิรหิโตฯ **วิสารโท**ติ สารทวิรหิโตฯ **ธโมฺมชนฺ**ติ ธมฺมรสํ, โอชวนฺตํ เทสนาธมฺมนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺมโภคนฺ**ติ ธมฺมปริโภคํ, ปเรหิ สทฺธึ สํวิภชนวเสน ปวตฺตํ ธมฺมสโมฺภคนฺติ เทสนาธมฺมเมว วทติฯ เตน วุตฺตํ “**อุภเยนปิ ธมฺมปริโภโคว กถิโต**”ติฯ

ปิยายิตพฺพโต **ปิเยหิ**ฯ มนสฺส วฑฺฒนโต **มนาเปหิฯ ชาติยา**ติ ขตฺติยาทิชาติยาฯ **นานาภาโว** อสหภาโว วิสุํภาโวฯ **อญฺญถาภาโว** อญฺญถตฺตํฯ **สรีรนฺ**ติ รูปธมฺมกายสงฺขาตํ สรีรํฯ รูปกาเย หิ ภิชฺชเนฺต ภิชฺชเนฺตวฯ **โส ภิเชฺชยฺยา**ติ โส มหนฺตตโร ขโนฺธ ภิเชฺชยฺยฯ

ทกฺขิณทิสํ คโตติ ทกฺขิณทิสามุเข ปวโตฺตฯ **มหาขโนฺธ วิยา**ติ มหโนฺต สารวโนฺต สาขาขโนฺธ วิยฯ สาขขนฺธา หิ ทิสาภิมุขปวตฺตาการา, มูลขโนฺธ ปน อุทฺธมุคฺคโตฯ **โสฬสนฺนํ ปญฺหานนฺ**ติ โสฬสนฺนํ อปราปริยปวตฺตนิยานํ อตฺถานํฯ ญาตุํ อิจฺฉิโต หิ อโตฺถ ปโญฺหฯ

๔-๕. อุกฺกเจลสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘๐-๓๘๑. **อมาวสุโปสเถ**ติ อมาวสิอุโปสเถ, กาลปกฺขอุโปสเถติ อโตฺถฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนเยเนวฯ

๖. อุตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๓๘๒. **มจฺจุเธยฺยสฺสา**ติ มจฺจุโน ปวตฺติฏฺฐานสฺสฯ

๘. พฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๓๘๔. **ตสฺมิํ กาเล**ติ ปฐมาภิสโมฺพธิยํฯ ***ภิกฺขุเยว นตฺถิ*** ธมฺมจกฺกสฺส อปฺปวตฺติตตฺตา, ***ภิกฺขุเยว*** ภิกฺขุลกฺขณโยคโตฯ เอกโก มโคฺค, น เทฺวธาปถภูโตติ เอกมโคฺค, ตํ **เอกมคฺคํ**ฯ ชาติยา ขโย วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตภูโตติ ชาติกฺขยโนฺต, นิพฺพานํ, ตํ ทิฏฺฐตฺตา **ชาติกฺขยนฺตทสฺสี**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๙. เสทกสุตฺตวณฺณนา

๓๘๕. **อยํ ตสฺส ลทฺธี**ติ อยํ อิทานิ วุจฺจมานา ตสฺส อาจริยสฺส ลทฺธิฯ **ตโต อนาเมโนฺต**ติ เยน วํโส นมติ, เตน กายํ อนาเมโนฺตฯ ตถา นมโนฺต หิ ปติตฺวา จุณฺณวิจุณฺณํ โหติฯ **ตนฺ**ติ กายํ, **ตํ** วํสํ วาฯ **อากเฑฺฒโนฺต วิยา**ติ นมิตฏฺฐานโต ปรภาเคน อากเฑฺฒโนฺต วิยฯ **เอกโตภาคิยํ กตฺวา**ติ ยถาวุตฺตํ สติํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา โอนตํ วิย กตฺวาฯ ตถา กรณํ ปน ตถา วาตูปตฺถมฺภคาหาปเนนาติ อาห – **"วาตูปตฺถมฺภํ คาหาเปตฺวา"**ติฯ ตญฺจ สติยา ตทตฺถํ อุปฏฺฐาเนนาติ วุตฺตํ **"สติํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา"**ติฯ **นิจฺจโลว นิสีทโนฺต** อเนฺตวาสี **อาจริยํ รกฺขติ,** เอตฺตกํ อาจริยสฺส ลทฺธิวเสน วุตฺตํฯ **"อาจริโย วํสํ สุคฺคหิตํ คณฺหโนฺต"**ติอาทิ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

"**อตฺตานเมว รกฺขตี**"ติ อิทํ อตฺตโน รกฺขณํ ปธานํ กตฺวา วุตฺตํ, **น อเนฺตวาสิกนฺ**ติ อวธารณผลํฯ อตฺตรกฺขาย ปเนตฺถ สิชฺฌมานาย อเนฺตวาสิกรกฺขาปิ สิทฺธา เอว โหตีติฯ ทุติยปเกฺขปิ เอเสว นโยฯ **โส ตตฺถ ญาโย**ติ ยา อตฺตโน เอว รกฺขา, สา อตฺถโต ปรรกฺขาปิ โหตีติ อยเมตฺถ ญาโย ยุตฺตปฺปโยโคฯ **อนุวฑฺฒิยา**ติ ยถาวฑฺฒิตสฺส อนุอนุวฑฺฒิยาฯ เอเตน ปฏิลทฺธสมฺปยุตฺตปโมทนากาโร ทสฺสิโตติ อาห – **"สปุพฺพภาคาย มุทิตายาติ อโตฺถ"**ติฯ **อาเสวนายา**ติอาทีนิ ปทานิ อนุทยตาปริโยสานานิ (ยสฺมา สติปฏฺฐานํ เสวนฺตสฺส สิทฺธํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ รกฺขณํ ปกาเสนฺติ, ตสฺมา) – ''อตฺตานํ, ภิกฺขเว, รกฺขิสฺสามีติ สติปฏฺฐานํ เสวิตพฺพ''นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๐. ชนปทกลฺยาณีสุตฺตวณฺณนา

๓๘๖. **ชนปทสฺมิํ กลฺยาณี**ติ สกลชนปเท ภทฺทา รูปสมฺปตฺติยา สิกฺขาสมฺปตฺติยา จ สุนฺทรา เสฏฺฐาฯ รูปสมฺปตฺติ จ นาม สพฺพโส รูปโทสาภาเวน รูปคุณปาริปูริยา โหตีติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **"ฉสรีรโทสรหิตา ปญฺจกลฺยาณสมนฺนาคตา"**ติ วุตฺตํฯ ตํ ทุวิธมฺปิ วิวรโนฺต **"สาหี"**ติอาทิมาหฯ **ปญฺจกลฺยาณสมนฺนาคตา**ติ ปญฺจวิธสรีรคุณสมฺปทาหิ สมนฺนาคตาฯ **นาติทีฆา นาติรสฺสา**ติ ปมาณมชฺฌิมา ทีฆตรปฺปมาณา น โหติ, น อติรสฺสา, ลกุณฺฑกรูปา น โหติฯ **นาติกิสา**ติ อติวิย กิสถทฺธมํสโลหิตา ทิสฺสมานา อฏฺฐิสรีรา ชาลสรีรา น โหติฯ **นาติถูลา**ติ ภาริยมํสา มโหทรา น โหติฯ **นาติกาฬา นาโจฺจทาตา**ติ อติวิย กาฬวณฺณา ฌามงฺคาโร วิย , ทธิตกฺกาทีหิ ปมชฺชิตมตฺตกํสโลหวณฺณา น โหติฯ มนุสฺสโลเก ตาทิสิยา รูป

สมฺปตฺติยา อภาวโต **อติกฺกนฺตา มนุสฺสวณฺณํ**ฯ ยถา ปมาณยุตฺตา, เอวํ อาโรหปริณาหโยคโต จ ปเรสํ ปสาทาวหา นาติทีฆตาทโยฯ เอวํ มนุสฺสานํ ทิพฺพรูปตาสมฺปตฺตีปีติ วุตฺตํ **“อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณ”**นฺติฯ เอตฺถ จ นาติทีฆนาติรสฺสตาวจเนน อาโรหสมฺปตฺติ วุตฺตา อุเพฺพเธน ปาสาทิกภาวโตฯ กิสถูลโทสาภาววจเนน ปริณาหสมฺปตฺติ วุตฺตาฯ อุภเยนปิ สณฺฐานสมฺปทา วิภาวิตา, นาติกาฬตาวจเนน วณฺณสมฺปตฺติ วุตฺตา วิวณฺณตาภาวโตฯ **ปิยงฺคุสามา**ติ ปริณตปิยงฺคุปุปฺผสทิสสรีรนิภาสาฯ **มุขปริโยสาน**นฺติ อธโรฏฺฐมาหฯ **อยํ** ยถาวุตฺตา สรีรวณฺณสมฺปตฺติฯ **อสฺสา**ติ ชนปทกลฺยาณิยาฯ **ฉวิกลฺยาณตา** ฉวิสมฺปตฺติเหตุกตฺตา ตสฺสาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ นขา เอว ปตฺตสทิสตาย **นขปตฺตานิ**ฯ

(**ปสาโว** สรีราวยเวน อิริยนฺติ อาห – **“ปวตฺตีติ อโตฺถ”**ติ, ปสาโว ยถาปริตเมว กนตนฺติ, น สภาวสนฺธานํฯ ยถาวิภาวเสน **อุตฺตมเมว นจฺจํ นจฺจติ**ฯ เต วา วีสติยาสูติรํธานปฺปตฺติยา ปวตฺติยา ปวตฺติมกตมนฺทตา วิภาวสฺฎตสฺส อุตฺตมเมว คีตญฺจ คายตีติ อโตฺถฯ) [เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อสุโทฺธ ทุโสฺสธนีโย จฯ สุทฺธปาโฐ คเวสิตโพฺพฯ] **สมติตฺติโกเตลปโตฺต**ติ มุขวตฺติสมํ เตลานํ ปูริตตฺตา สมติตฺติกมุขํ เตลภาชนํฯ **อนฺตเรน จ มหาสมชฺชํ อนฺตเรน จ ชนปทกลฺยาณิ**นฺติ ชนปทกลฺยาณิยา, ตสฺสา จ นจฺจคีตํ เปกฺขิตุํ สนฺนิปติตมหาชนสมูหสฺส มชฺฌโต **ปริหริตโพฺพ** เนตโพฺพฯ **น**นฺติ เตลํฯ **อาหเรยฺยา**ติ อาปเชฺชยฺยฯ ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – เตลปตฺตํ วิย กายคตาสติ, ตสฺส ปริหรณปุคฺคโล วิย วิปสฺสโก, ชนกายา วิย ปุถุตฺตารมฺมณานิ, อสิปุริโส วิย มโน, เตลสฺส จชนํ วิย กิเลสุปฺปาทนํ, สีสปาตนํ วิย อริยมคฺคญาณสีสานุปฺปตฺติฯ ‘‘กายคตา สติ โน ภาวิตา…เป…. สิกฺขิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตตฺตา **“ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตา”**ติ วุตฺตํฯ

นาลนฺทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สีลฏฺฐิติวโคฺค

๑-๒. สีลสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘๗-๓๘๘. **สีลานี**ติ พหุวจนํ อเนกวิธตฺตา สีลสฺสฯ ตญฺหิ สีลนเฏฺฐน เอกวิธมฺปิ จาริตฺตาทิวเสน อเนกวิธํฯ เตนาห – **“จตุปาริสุทฺธิสีลานี”**ติฯ **ปญฺหมโคฺค**ติ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส วีมํสนํฯ เตนาห – **“ปญฺหคเวสน”**นฺติฯ

๓-๕. ปริหานสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘๙-๓๙๑. **ปุคฺคลวเสน ปริหานํ โหติ** น ธมฺมวเสนฯ โย น ภาเวติ, ตเสฺสว ปริหายติฯ เตนาห **“โย หี”**ติอาทิฯ

๖. ปเทสสุตฺตวณฺณนา

๓๙๒. **ปเทสโต ภาวิตตฺตา**ติ เอกเทสโต ภาวิตตฺตา ภาวนาปาริปูริยา อนนุปฺปตฺตตฺตาฯ เตนาห – **“จตฺตาโร หิ มเคฺค”**ติอาทิฯ

๗. สมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๙๓. **สมตฺตา ภาวิตตฺตา**ติ ปริยตฺตา ภาวิตตฺตาฯ

๘-๑๐. โลกสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙๔-๓๙๖. มหาวิสยตฺตา มหติโย อภิญฺญา เอตสฺสาติ **มหาภิญฺโญ,** ตสฺส ภาโวติ สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ **"สตตวิหารวเสน วุตฺต"**นฺติ วตฺวา ตมตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **"เถโร กิรา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ เถรสฺสฯ **อาวชฺชนสฺส คติ**นฺติ เอกาวชฺชนเสฺสว คมนวีถึฯ **อนุพนฺธติ** จกฺกวาฬานํ สหสฺสํ เอกาวชฺชเนเนว สหสฺสโลกธาตุยา อิจฺฉิตมตฺถํ ชานิตุํ สมตฺถติ ทเสฺสติฯ

สีลฏฺฐิติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนนุสฺสุตวคฺควณฺณนา

๓๙๗-๔๐๗. **ยา เวทนา สมฺมสิตฺวา**ติ ยา เตภูมกเวทนา สมฺมสิตฺวาฯ **ตาวสฺสา**ติ ตา เตภูมกเวทนา เอว อสฺส ภิกฺขุโนฯ สทิสวเสน เจตํ วุตฺตํ, อนิจฺจาทิสมฺมสนวเสน **วิทิตา** ปุพฺพภาเค สมฺมสนกาเล **อุปฏฺฐหนฺติฯ ปริคฺคหิเตสู**ติ ปริชานนวเสน ปริจฺฉิชฺช คหิเตสุฯ **"เวทนา** ตณฺหาปปญฺจสฺส, **วิตกฺโก** มานปปญฺจสฺส, **สญฺญา** ทิฏฺฐิปปญฺจสฺส มูลวเสน สมฺมสนํ วุตฺตา''ติ วทนฺติฯ ''เวทนาวิตกฺกสญฺญา ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจานํ มูลทสฺสนวเสนา''ติ อปเรฯ

อนนุสฺสุตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อมตวโคฺค

๒. สมุทยสุตฺตวณฺณนา

๔๐๘. **สารมฺมณสติปฏฺฐานา**ติ อารมฺมณลกฺขิตา สติปฏฺฐานา กถิตา, น สติลกฺขณาฯ

๔. สติสุตฺตวณฺณนา

๔๑๐. **สุทฺธิกํ กตฺวา** วิสุํ วิสุํ กตฺวาฯ ตถา จ วุตฺตํ ปาฬิยํ ''กาเย วา ภิกฺขู''ติฯ

๖. ปาติโมกฺขสํวรสุตฺตวณฺณนา

๔๑๒. **เชฏฺฐกสีล**นฺติ ปธานกสีลํฯ สีลคฺคหณญฺหิ ปาฬิยํ ปาติโมกฺขสํวรวเสเนว อาคตํฯ เตนาห **"ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ปนา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปาติโมกฺขสํวโรว สีล**นฺติ อวธารณํ อิตเรสํ ติณฺณํ เอกเทเสน ปาติโมกฺขโนฺตคธภาวํ ทีเปติฯ ตถา หิ อโนโลกิโยโลกเน อาชีวเหตุ จ ฉสิกฺขาปทวีติกฺกมเน คิลานปจฺจยสฺส อปฺปจฺจเวกฺขิตปริโภเค จ อาปตฺติ วิหิตาติฯ **ตีณีติ** อินฺทฺริยสํวราทีนิฯ **สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม นตฺถี**ติ สีลปริยาเยน เตสํ กตฺถจิ สุเตฺต คหิตฏฺฐานํ นาม นตฺถีติ นิปฺปริยายสีลตํ เตสํ ปฏิกฺขิปติฯ **ฉทฺวารรกฺขณมตฺตเมวา**ติ ตสฺส สลฺลหุกตมาห จิตฺตาธิฏฺฐานมเตฺตน ปฏิปากติกภาวปฺปตฺติโตฯ อิตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตก**นฺติ ผเลน เหตุํ ทเสฺสติฯ อุปฺปาทนเหตุกา หิ ปจฺจยานํ อุปฺปตฺติฯ **อิทมตฺถ**นฺติ อิทํ ปโยชนํ อิมสฺส ปจฺจยสฺส ปริภุญฺชเนติ อธิปฺปาโยฯ **นิปฺปริยาเยนา**ติ อิมินา อินฺทฺริยสํวราทีนิ ตีณิ ปธานสีลสฺส ปริปาลนปริโสธนวเสน ปวตฺติยา ปริยายสีลานิ นามาติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ปาติโมกฺขสีลเสฺสว ปธานภาวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยสฺ**

สา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส**ติ ปาติโมกฺขสํวโรฯ **เสสานิ** อินฺทฺริยสํวราทีนิฯ ปาติโมกฺขสทฺทสฺส อโตฺถ ปน วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาทีสุ วิตฺถาริโต, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปโนฺนติ กายิกเจตสิกอวีติกฺกมสงฺขาเตน อาจาเรน จ น เวสิยาทิโคจรตาทิสงฺขาเตน โคจเรน จ สมฺปโนฺน, สมฺปนฺนอาจารโคจโรติ อโตฺถฯ **อปฺปมตฺตเกสู**ติ อติปริตฺตเกสุ อนาปตฺติคมนีเยสุฯ ‘‘ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมเตฺตสู’’ติ อปเรฯ **วเชฺชสู**ติ อกรณีเยสุ คารเยฺหสุฯ เต ปน เอกนฺตโต อกุสลา โหนฺตีติ อาห – **‘‘อกุสลธเมฺมสู’’**ติฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยโต ทสฺสนสีโล, ปรมาณุมตฺตมฺปิ วชฺชํ สิเนรุปฺปมาณํ วิย กตฺวา ทสฺสนสีโลฯ **สมฺมา อาทิยิตฺวา**ติ สมฺมเทว สกฺกจฺจํ สพฺพโส จ อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขาปเทสูติ นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺ**ติ สมุทายโต อวยวนิทฺธารณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สิกฺขาปเทสุ ตํ ตํ สิกฺขาปท’’**นฺติอาทิมาหฯ สิกฺขาปทํ สมาทาตพฺพํ สิกฺขิตพฺพญฺจาติ อธิปฺปาโยฯ **สิกฺขา**ติ อธิสีลสิกฺขาฯ ปุเพฺพ **ปท**-สโทฺท อธิฏฺฐานโฎฺฐ, อิธ ภาคโตฺถติ ทฎฺฐพฺพนฺติ อาห – **‘‘สิกฺขาโกฎฺฐาเสสู’’**ติฯ มูลปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติอาทิเภทํ ยํกิญฺจิ สิกฺขิตพฺพํ ปูเรตพฺพํ สีลํ, ตํ ปน ทฺวารวเสน ทุวิธเมวาติ อาห – **‘‘กายิกํ วา วาจสิกํ วา’’**ติฯ อิมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป **สิกฺขาปเทสู**ติ อาธาเร ภุมฺมํ สิกฺขาภาเคสุ กสฺสจิ วิสุํ อคฺคหณโตฯ เตนาห – **‘‘ตํ ตํ สพฺพ’’**นฺติฯ ‘‘ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสายา’’ติ วจนโต อนภิชฺฌา อพฺยาปาทสมฺมาทิฎฺฐิโยปิ สีลนฺติ วุตฺตา, ตสฺมา อิมสฺมิํ สุเตฺต **‘‘ปาติโมกฺขสํวรสีลเมว กถิต’’**นฺติ วุตฺตํฯ

๗. ทุจฺจริตสุตฺตวณฺณนา

๔๑๓. เอตฺถาปิ มโนสุจริตํ สีลํ นามาติ ทเสฺสตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ปจฺฉิมาปิ ตโย’’**ติฯ อนภิชฺฌาอพฺยาปาทสมฺมาทิฎฺฐิธมฺมา สีลํ โหตีติ เวทิตพฺพา กายวจีสุจริเตหิ สทฺธิํ มโนสุจริตมฺปิ วตฺวา ‘‘ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฎฺฐายา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **เสสํ** วุตฺตนยเมวฯ **ฉฎฺฐสตฺตเมสู**ติ ฉฎฺฐสตฺตมวเคฺคสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพ’’**ติฯ วคฺคเปยฺยาลโต ปน อิมสฺมิํ สติปฎฺฐานสํยุเตฺต กติปยวคฺคา สงฺคหํ อารูฬฺหา, ตถาปิ เตสํ อตฺถวิเสสาภาวโต เอกเจฺจสุ โปตฺถเกสุ มุขมตฺตํ ทเสฺสตฺวา สํขิตฺตา, เอกเจฺจสุ อติสํขิตฺตาว, เต สเงฺขปวเสน เทฺว กตฺวา **‘‘ฉฎฺฐสตฺตเมสู’’**ติ วุตฺตํฯ

อมตวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สติปฎฺฐานสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อินฺทฺริยสํยุตฺตํ

๑. สุทฺธิกวโคฺค

๑. สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา

๔๗๑. **จตุภูมก ...เป.... ลพฺภนฺติ** กุสลาพฺยากตภาวโต เตสํ ติณฺณํ อินฺทฺริยานํฯ **วีริยินฺทฺริยสมาธินฺทฺริยานิ...เป.... สพฺพตฺถ ลพฺภนฺติ** กุสลตฺติกสาธารณตฺตาฯ **จตุภูมก ...เป.... วเสนา**ติ จตุภูมกธมฺมปริเจฺฉทวเสน เจว กุสลาทีหิ สพฺพสงฺคาหกธมฺมปริเจฺฉทวเสน จ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๔๗๗. **ทุกฺขสจฺจวเสนา**ติ ทุกฺขสจฺจภาเวน น ปชานนฺติฯ ตณฺหิ ปริเญฺญยฺยตาย ทุกฺขสจฺจสงฺคหํฯ **สมุทยสจฺจวเสนา**ติ ตณฺหาวิชฺชาทึ สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทยสจฺจภาเวน น ปชานนฺติฯ **นิโรธ**นฺติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อนุปฺปาทาย นิโรธนิมิตฺตํ นิพฺพานํฯ **ปฏิปท**นฺติ สทฺธินฺทฺริยนิโรธคามินึ ปฏิปทํ อริยมคฺคํฯ **เสเสสู**ติ วีริยินฺทฺริยาทีสุฯ

สุกฺกปเกฺขติ ''สทฺธินฺทฺริยํ ปชานนฺตี''ติอาทินยปฺปวเตฺต อนวชฺชปเกฺขฯ **อธิโมกฺขวเสน อาวชฺชนสมุทยา**ติ ''อตฺถิ ทินฺน''นฺติอาทินยปฺปวตฺตปุพฺพภาคภูตสทฺธาธิโมกฺขวเสน อาวชฺชนุปฺปตฺติยาฯ ตสฺมา ปฐมุปฺปนฺนา สทฺธา เอว เหตุ ''อาวชฺชน''นฺติ วุตฺตา, น มโนทฺวาราวชฺชนํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ตสฺมา ปฐมุปฺปนฺนา อาวชฺชนา ปคฺคหุปฺปตฺติฏฺฐานานํ ติกฺขานํ วีริยินฺทฺริยาทีนํ ปฐมุปฺปตฺติยา อาวชฺชนปริยาเยน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ทุพฺพลา หิ ปฐมุปฺปนฺนา ปคฺคหาภาวโต วีริยินฺทฺริยาทีนํ สมุทโยติ พลวภาวปฺปตฺตวีริยินฺทฺริยาทิกสฺส อาวชฺชนฏฺฐานิยานิ โหนฺตีติ เตสํ สมุทโยติ วุตฺตา, ปุเพฺพ อธิมุจฺจนาทิวเสน ปวตฺตสฺส อาวชฺชนสฺส สมุทยาติ อโตฺถฯ ปุน **ฉนฺทวเสนา**ติ กตฺตุกามตากุสลจฺฉนฺทวเสน สทฺธาทีนํ อุปฺปาเทตุกามตาการปฺปวตฺตสฺส ฉนฺทสฺส วเสนฯ **มนสิการวเสน อาวชฺชนสมุทยา**ติ สทฺธินฺทฺริยาทิวเสน ปวตฺตสฺส ทุพฺพลสฺส ตสฺส นิพฺพตฺตกโยนิโสมนสิการวเสน อาวชฺชนสฺส อุปฺปตฺติยาฯ **เอวมฺปี**ติ ''อธิโมกฺขวเสนา''ติอาทินา วุตฺตากาเรนปิฯ **ฉสุ สุเตฺตสู**ติ ทุติยโต ปฏฺฐาย ฉสุ สุเตฺตสุฯ **จตุสจฺจเมว กถิตํ**ฯ อสฺสาทคฺคหเณน หิ สมุทยสจฺจํ, อาทีนวคฺคหเณน ทุกฺขสจฺจํ, นิสฺสรณคฺคหเณน นิโรธมคฺคสจฺจานิ คหิตานีติฯ ปฐมสุเตฺต ปน อินฺทฺริยานํ สรูปทสฺสนเมวาติฯ

๘. ทพฺพสุตฺตวณฺณนา

๔๗๘. โสโต อาปชฺชียติ เอเตนาติ **โสตาปตฺติ,** อนาคตํ ปติ ปฐมมโคฺคฯ **โสโต**ติ อริยมคฺคโสโต ทฏฺฐโพฺพฯ **อาปชฺชียตี**ติอาทิโต ปฏิปชฺชียติฯ ปฐมมคฺคปฏิลาภนิมิตฺตานิ โสตาปนฺนสฺส องฺคานิ อิธ **"โสตาปตฺติยงฺคานี"**ติ วุตฺตานิฯ ตานิ ปน ตีสุ ฐาเนสุ สทฺธา อริยกนฺตสีลญฺจาติ เวทิตพฺพานิฯ **สวิสเย**ติ สกวิสเยฯ **เชฏฺฐกภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ ปธานภาวทสฺสนตฺถํฯ ยตฺถ สทฺธาทิอินฺทฺริยานํ สาติสยกิจฺจํ, เตสํ กิจฺจาติเรกตํ ทเสฺสตุนฺติ อโตฺถฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาหิ วิภาเวตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปตฺวา**ติ อตฺตโน กิจฺจาติเรกฏฺฐานํ ปฏิลภิตฺวาฯ **ปุพฺพงฺคม**นฺติ สทฺทหนกิเจฺจสุ ปุเรจารํ โธรยฺหํฯ **เสสานิ** วีริยินฺทฺริยาทีนิฯ **ตทนฺวยานี**ติ ตทนุคตานิ ตสฺส สทฺธินฺทฺริยาทิกสฺส ปกฺขิกานิฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ฌานวิโมเกฺข**ติ ฌาน

สงฺขาเต วิโมเกฺข สมาธิปธานตาย ฌานานํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘โสตาปตฺติยงฺคานิ ปตฺวา’’ติ อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ สทฺธูปนิสญฺหิ สีลนฺติฯ **อริยสจฺจานิ ปตฺวา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ อภิสเมตพฺพานิ ปาปุณิตฺวาฯ

๙-๑๐. ปฐมวิภงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๗๙-๔๘๐. เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญาติ อาห – **‘‘ปญฺญาเยตํ นาม’’**นฺติฯ นิปายติ สํกิเลสธมฺเม วิโสเสติ นิกฺขาเมตีติ นิปโก, ถิรติกฺขสติปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **เนปกฺก**นฺติ สติยาปิ เนปกฺกภาโว ยุชฺชเตวฯ เอวญฺหิ ‘‘สติเนปเกฺกนา’’ติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ โหติ, สติยา จ เนปเกฺกนาติ เอวํ วุจฺจมาเนน สตินิเทฺทโส นาม กโต โหติเยวฯ **อสฺกํ นาม** สุตฺตํ วา กมฺมฏฺฐานํ วา **เม ภาสิต**นฺติฯ โวสฺสชฺชียติ สงฺขารคตํ เอตสฺมิํ อธิคเตติ **โวสฺสโคฺค,** นิพฺพานํฯ ตํ อารมฺมณํ กริตฺวาติ อาห – **‘‘นิพฺพานารมฺมณํ กตฺวา’’**ติฯ **คจฺฉนฺติยา**ติ สงฺขารานํ อุทยญฺจ วยญฺจ อุทยพฺพยํ คจฺฉนฺติยา พุชฺฌนฺติยาฯ เตนาห **‘‘อุทยพฺพยปริคฺคาหิกายา’’**ติฯ **สทฺธาสติปญฺญินฺทฺริยานิ ปุพฺพภาคานิ** ‘‘อิติปิ โส ภควา อรหํ, จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา อนุสฺสริตา, อุทยตฺถคามินิยา ปญฺญายา’’ติ จ วุตฺตตฺตาฯ ‘‘อารทฺธวีริโย วิหรติ, โส อนุปฺปนฺนาน’’นฺติอาทินา จ วุตฺตตฺตา **วีริยินฺทฺริยํ มิสฺสกํ**ฯ ‘‘โวสฺสคฺคารมฺมณํ กริตฺวา’’ติ วุตฺตตฺตา **สมาธินฺทฺริยํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมวฯ อยเมวา**ติ ยฺวายํ นวเม วุโตฺตฯ อยเมว ปุพฺพภาคมิสฺสกโลกุตฺตรตฺตธมฺมปริเจฺฉโทฯ

สุทฺธิกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มุทุตรวโคฺค

๑. ปฏิลาภสุตฺตวณฺณนา

๔๘๑. **สมฺมปฺปธาเน อารพฺภา**ติ สมฺมปฺปธาเน ภาวนาวเสน อารพฺภฯ เตนาห **‘‘ภาเวโนฺต’’**ติฯ ยถา วีริยินฺทฺริยนิเทฺทเส ‘‘จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเน อารพฺภ วีริยํ ปฏิลภตี’’ติ เทสนา อาคตา, เอวํ สตินฺทฺริยนิเทฺทเส ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน อารพฺภ สติํ ปฏิลภตี’’ติ, ตสฺมา **‘‘สตินฺทฺริเยปิ เอเสว นโย’’**ติ วุตฺตํฯ สทฺธินฺทฺริยาทินิเทฺทเสสุ ปน น ตถา เทเสติฯ

๒. ปฐมสํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๘๒. อินฺทฺริยานํ ติกฺขาทิภาโว วิปสฺสนาวเสน วา มคฺควเสน วา ผลวเสน วา คเหตโพฺพติ วุตฺตํ **‘‘ตโตติ…เป…. เวทิตพฺพ’’**นฺติฯ นนุ เจตฺถ มุทุภาโว เอว ปาฬิยํ คหิโตติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน ติกฺขภาเว อสติ น โหติ ติกฺขาทิภาโวติ วุตฺตํฯ ยโต หิ อยํ มุทุ, อิโต ตํ ติกฺขนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติ อเปกฺขาสิทฺธตฺตา ติกฺขมุทุภาวานํ ปาราปารํ วิยฯ อิทานิ ‘‘ตโต’’ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘สมตฺตานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สมตฺตานี**ติ สมฺปนฺนานิฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **สมตฺตานี**ติ วา ปริยตฺตานิ, สมตฺตานีติ อโตฺถฯ ‘‘ตโต มุทุตรานิ ธมฺมานุสารีมคฺคสฺสา’’ติ กสฺมา วุตฺตํ? ตโตติ หิ โสตาปตฺติมคฺควิปสฺสนินฺทฺริยานิ อธิเปฺปตานิเยว, ‘‘ตโต มุทุตรานี’’ติ วุตฺตปฐมมโคฺค ธมฺมานุสารี วา สิยา สทฺธานุสารี วาติ พฺยภิจรติ? นายํ โทโส, โสตาปตฺติมเคฺคกเทสวเสเนว ลทฺธพฺพปฐมมคฺคาเปกฺขาย วิปสฺสนาย วิภาคสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ โย หิ โสตาปโนฺน หุตฺวา อิริยาปถํ อโกเปตฺวา ยถานิสิโนฺนว สกทาคามิมคฺคํ ปาปุณาติ, ตสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ สนฺธาย อวิภาเคน วุตฺตํ – ‘‘ตโต มุทุตรานิ โสตาปตฺติ

มคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นามา’’ติฯ โย ปน โสตาปนฺโน หุตฺวา กาลนฺตเรน สกทาคามี โหติ, ตสฺส โสตาปตฺติมคฺคตฺถาย ปวตฺตานิ วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ โส เจ ธมฺมานุสารี โคโตฺต, ตสฺส ยถาวุตฺตวิปสฺสนินฺทฺริยโต มุทุตรานีติ **“ตโต มุทุตรานิ ธมฺมานุสารีมคฺคสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นามาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ ธมฺมานุสารีวิปสฺสนินฺทฺริยโต สทฺธานุสารีวิปสฺสนินฺทฺริยานํ มุทุภาวสฺส การณํ สยเมว วกฺขติฯ ธเมฺมน ปญฺญาย มคฺคโสตํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี,** ปญฺญุตฺตโร อริโยฯ สทฺธาย มคฺคโสตํ อนุสฺสรตีติ **สทฺธานุสารี,** สทฺธุตฺตโร อริโยฯ

เอวํ วิปสฺสนาวเสน ทเสฺสตฺวา มคฺควเสน ทเสฺสตุํ **“ตถา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ สมฺปโยคโต สภาวโต จ อรหตฺตมคฺคปริยาปนฺนานิ **อรหตฺตมคฺคินฺทฺริยานิฯ อรหตฺตผลินฺทฺริยานี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ ผลวเสน ทเสฺสตุํ **“สมตฺตานิ ปริปุณฺณานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐ ปุคฺคลวเสน นานตฺตํ ชาตํ, ตสฺมา เต เทฺวปิ อิธ ตติยวาเร น ลพฺภนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ธมฺมานุสารีสทฺธานุสารีนํ นานตฺตํ กถํ ชาตนฺติ อาห **“อาคมเนนปิ มเคฺคนปี”**ติฯ ตทุภยํ ทเสฺสโนฺต **“สทฺธานุสารีปุคฺคโล”**ติอาทิมาหฯ **อุทฺทิสาเปโนฺต**ติ อุเทฺทสํ คณฺหโนฺตฯ

มโคฺค ติโกฺข โหติ อุปนิสฺสยินฺทฺริยานํ ติกฺขวิสทภาวโตฯ เตนาห **“สูรํ ญาณํ วหตี”**ติฯ **อสงฺขาเรนา**ติ สรเสเนวฯ **อปฺปโยเคนา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ ธมฺมานุสารีปุคฺคโล หิ อาคมนมฺหิ กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต อปฺปทุเกฺขน อปฺปกสิเรน อกิลมโนฺตว วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติฯ สทฺธานุสารีปุคฺคโล ปน ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต หุตฺวา วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ธมฺมานุสาริสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกญาณํ อทนฺธํ ติขิณํ หุตฺวา วหติ, ยถา นาม ติขิเณน อสินา กทลึ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ โหติ, อสิ ขิปฺปํ วหติ, สโทฺท น สุยฺยติ, พลววายามกิจฺจํ น โหติ, เอวรูปา ธมฺมานุสาริโน ปุพฺพภาคภาวนา โหติ, สทฺธานุสาริโน ปน ปุพฺพภาคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกญาณํ ทนฺธํ น ติขิณํ อสูรํ หุตฺวา วหติ, ยถา นาม นาติติขิเณน อสินา กทลึ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ น มฏฺฐํ โหติ, อสิ สีฆํ น วหติ, สโทฺท สุยฺยติ, พลววายามกิจฺจํ อิจฺฉิตพฺพํ โหติ, เอวรูปา สทฺธานุสาริโน ปุพฺพภาคภาวนา โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ กิเลสกฺขเย นานตฺตํ นตฺถิฯ เตนาห **“กิเลสกฺขเย ปนา”**ติอาทิฯ **อวเสสา จ กิเลสา ขียนฺติ** สํโยชนกฺขยาย โยคตฺตาฯ

๓. ทุติยสํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๘๓. **ตโต**ติ ผลโต ผลเวมตฺตตาย จริยมานตฺตาฯ **อินฺทฺริยเวมตฺตตา** สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ นานเตฺตนฯ **ผลนานตฺต**นฺติ อรหตฺตผลาทินานตฺตํฯ **ปุคฺคลนานตฺต**นฺติ อนาคามิอาทิปุคฺคลนานตฺตํฯ

๔. ตติยสํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๘๔. สีลกฺขนฺธาทีหิ สทฺธินฺทฺริยาทีหิ จ ปริโต ปูรเณน ปริปูรํ อรหตฺตมคฺคํ กโรโนฺต นิปฺผตฺติโต **อรหตฺตผลํ อาราเธติ** นิปฺผาเทติฯ **ตโย ปเทสมเคฺค**ติ สีลกฺขนฺธาทีนํ อปาริปูริยา เอกเทสภูเต ตโย เหฏฺฐิมมเคฺคฯ **ปเทสํ** เหฏฺฐิมผลตฺตยํฯ **จตูสู**ติ อิมสฺมึ วเคฺค ปฐมาทีสุ จตูสุ สุเตฺตสุฯ กามเญฺจตฺถ ตติเย ‘‘ตโตติ ผลวเสน นิสฺสกฺก’’นฺติ วุตฺตํ, จตุเตฺถ ‘‘ปริปูรํ ปริปู

รการี อาราเธติ, ปเทสํ ปเทสการี’’ติ, ‘‘จตูสุปิ สุเตฺตสุ มิสฺสกาเนว อินฺทฺริยานิ กถิตานี’’ติ ปน วจนโต วิปสฺสนาวเสนปิ โยชนา ลพฺภเตวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๕-๗. ปฐมวิตฺถารสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๘๕-๔๘๗. **วิปสฺสนาวเสน นิสฺสกฺกํ เวทิตพฺพํ,** น มคฺคผลวเสน, อิมสฺมิํ สุเตฺต สพฺพโสว วิปสฺสนินฺทฺริยานํ เอว อธิเปฺปตตฺตาฯ อิทานิ ตมตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **‘‘ปริปุณฺณานิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อวิหาทีสุ ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ ตตฺถ ตตฺถ อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตรา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนโต **อนฺตราปรินิพฺพายี,** อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน สรสโตว ปรินิพฺพายนโต **อสงฺขารปรินิพฺพายี,** ตพฺพิปริยายโต **สสงฺขารปรินิพฺพายี,** อุทฺธํ วาหิภาเวน อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ วฎฺฎโสตํ วาติ **อุทฺธํโสโต,** อุทฺธํ วา คนฺตฺวา ปฏิลภิตพฺพโต อุทฺธมสฺส มคฺคโสตนฺติ **อุทฺธํโสโต,** อกนิฏฺฐภวํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามี**ติ เอวเมตฺถ สทฺทโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเนติ ‘‘วิปสฺสนาวเสน นิสฺสกฺก’’นฺติ วุตฺตฎฺฐาเนฯ **อรหตฺตมเคฺคเยว ฐตฺวา**ติ อิมสฺมิํเยว ภเว อรหตฺตมเคฺคเยว, น วิปสฺสนาย จ ฐตฺวาฯ **ปญฺจ นิสฺสกฺกานิ นีหริตพฺพานี**ติ ‘‘ตโต มุทุตเรหิ อนฺตราปรินิพฺพายี โหตี’’ติอาทีนิ ปญฺจ นิสฺสกฺกานิ นิทฺธาเรตฺวา กเถตพฺพานิฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘อรหตฺตมคฺคสฺส หี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อวิหาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา อุปฺปนฺนสมนนฺตราย ปรินิพฺพายนโต **ปฐมอนฺตราปรินิพฺพายี**ฯ ตตฺถ อายุปฺปมาณเวมชฺฌํ อปฺปตฺวาว ปรินิพฺพายนโต **ทุติยอนฺตราปรินิพฺพายี,** อายุเวมชฺฌํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนโต ตโต ปรํ **ตติยอนฺตราปรินิพฺพายี** เวทิตโพฺพฯ ‘‘ปญฺจ นิสฺสกฺกานี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายีติ วตฺตพฺพนฺติ? น วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส สสงฺขารปรินิพฺพายิโนปิ เอเตว ปญฺจ ชนา’’**ติฯ

ตีณิ นิสฺสกฺกานีติ ‘‘ตโต มุทุตเรหิ โสตาปโนฺน โหตี’’ติอาทีนิ ตีณิ นิสฺสกฺกปทานิฯ อิธ สกทาคามี น คหิโต, โส อนาคามิมเคฺค ฐตฺวา นีหริตโพฺพ, อนาคามิมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ มุทุตเรหิ สกทาคามี โหติฯ **สกทา…เป…. มุทุตรานี**ติ อิทํ สกทาคามิมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ เอกพีชิสงฺขาตโสตาปนฺนวิปสฺสนินฺทฺริยานิ มุทุตรานิ โหนฺตีติ ตีณิ กตฺวา วุตฺตํฯ **ธมฺมานุสารี**ติอาทิทฺวยํ โกลํโกลาทิทฺวเยน คหิตํ โหตีติฯ **สกทาคามิมคฺคสฺส หี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส วิวรณํฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **ฉฏฺฐสตฺตมานิ วุตฺตนยาเนวา**ติ ฉฏฺฐสตฺตมานิ สุตฺตานิ ทุติยตติเยสุ วุตฺตนยาเนวฯ ตตฺถ ปน มิสฺสกานิ อินฺทฺริยานิ กถิตานิ, อิธ ปุพฺพภาควิปสฺสนินฺทฺริยานิ กถิตานีติ อยเมว วิเสโสฯ

๘. ปฏิปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๔๘๘. **ต**นฺติ มคฺคผลวเสน นิสฺสกฺกํฯ **ปาฬิยํ วุตฺตเมว** ‘‘อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน โหตี’’ติอาทินาฯ **อฏฺฐหี**ติ จตูหิ ผเลหิ จตูหิ จ มเคฺคหีติ อฏฺฐหิฯ **พหิภูโต** น อโนฺตภาโวฯ **โลกุตฺตราเนว อินฺทฺริยานิ กถิตานิ** มคฺคผลจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตฺตาฯ

๙-๑๐. สมฺปนฺนสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๘๙-๔๙๐. **อินฺทฺริยสมฺปโนฺน**ติ เอตฺถ **สมฺปนฺน**สโทฺท ปริปูริอโตฺถติ อาห **‘‘ปริปุณฺณินฺทฺริโย’’**ติฯ **มิสฺสกานิ อินฺทฺริยานิ กถิตานิ** สามญฺญโตว เทสิตตฺตาฯ

๓. ฉฬินฺทฺริยวคฺค

๒. ชีวิตินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๔๙๒. **อิตฺถิภาเว**ติ อิตฺถิตายฯ **อินฺทฏฺฐํ กโรติ** ตถาสตฺตชนสามญฺญการณภาวโตฯ อิตฺถิยา เอว อินฺทฺริยํ **อิตฺถินฺทฺริยํ**ฯ เอส นโย ปุริสินฺทฺริเยฯ **ชีวิเต**ติ สหชาตธมฺมานํ ชีวเน ปาลเน ปวตฺตเนฯ **วฏฺฏินฺทฺริยานี**ติ วฏฺฏเหตุภูตานิ อินฺทฺริยานิฯ อิเมสุ หิ อุปาทินฺนอินฺทฺริเยสุ สติ วฏฺฏํ วตฺตติ ปญฺญายติฯ

๓. อญฺญินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๔๙๓. **อชานิตปุพฺพํ ธมฺมน**ฺติ จตุสจฺจธมฺมมาห, ตถา **เตสํเยว ญาตธมฺมานน**ฺติฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – อาชานาตีติ **อญฺญา,** ปฐมมเคฺคน ญาตมนติกฺกมิตฺวา ชานาตีติ อโตฺถฯ โสตาปนฺนาทีนํ ฉอริยานํ เอตํ นามํฯ อญฺญสฺส อินฺทฺริยานิ **อญฺญินฺทฺริยานิฯ อญฺญาตาวีสู**ติ อาชานิตวเนฺตสุฯ ยสฺมา อคฺคผลธเมฺมสุ ญาณกิจฺจํ สาติสยํ, ตสฺมา ตํ กิจฺจํ เสสธเมฺมสุปิ สมาโรเปตฺวา วุตฺตํ “**อญฺญาตาวีสุ อรหตฺตผลธเมฺมสู**”ติฯ **ตตฺถ ตตฺถ** เตสุ เตสุ มคฺคผเลสุฯ **เตน เตนากาเรนา**ติ อนญฺญาตชานนาทิอากาเรนฯ

๔. เอกพีชิสุตฺตวณฺณนา

๔๙๔. **วิปสฺสนโต นิสฺสกฺกน**ฺติ วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ นิสฺสกฺกํฯ อิทานิ ตเมว สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต “**สมตฺตานี**”ติอาทิมาหฯ **ตีณิ นิสฺสกฺกานิ เอวมิธ ปญฺจ นิสฺสกฺกานิ นีหริตพฺพานิ** เอกพีชิอาทิวิภาวนโตฯ เตนาห “**สกทาคามิมคฺคสฺส หี**”ติอาทิฯ **โสตาปตฺติมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ** นาม เตนตฺตภาเวน สกทาคามิมคฺคํ ปตฺตุํ คจฺฉนฺตสฺส โสตาปนฺนสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิฯ ปญฺจปิ เต โสตาปตฺติมคฺคสฺส เภทาเยวาติ “**สกทาคามิมเคฺคฐตฺวา นีหริตพฺพานี**”ติ วุตฺตํฯ

เอกพีชีติ เอตฺถ ขนฺธพีชํ นาม กถิตํฯ ยสฺส หิ โสตาปนฺนสฺส เอกํ ขนฺธพีชํ อตฺถิ, เอกํ อตฺตภาวคฺคหณํ, โส เอกพีชิ นามฯ เตนาห – “**โสตาปโนฺน หุตฺวา**”ติอาทิฯ **มานุสกํ ภวน**ฺติ อิทํ ปเนตฺถ เทสนามตฺตํ, เทวภวํ นิพฺพเตฺตตีติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ ภควตา คหิตนามาเนตานิฯ เอตฺตกญฺหิ ปมาณํ คโต สตฺตกฺขตฺตุปรโม นาม โหติ, เอตฺตกํ โกลํโกโล, เอตฺตกํ เอกพีชีติ ภควตา เอเตสํ นามํ คหิตํฯ

เทฺว ตโย ภเวติ เทวมนุเสฺสสุ เอว เทฺว ตโย ภเวฯ สโมฺพธิจตุสจฺจธโมฺม ปรํ อยนํ นิสฺสโย คติ เอตสฺสาติ **สโมฺพธิปรายโณ**ฯ กุลโต กุลํ คจฺฉตีติ **โกลํโกโล**ฯ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยโต ปฏฺฐาย หิ นีจกุเล อุปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, มหาโภเคสุ กุเลสุ เอว นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ เกวโลปิ หิ กุล-สโทฺท มหาโภคกุลเมว วทติฯ **เทฺว วา ตีณิ วา กุลานี**ติ เทวมนุสฺสวเสน เทฺว วา ตโย วา ภเวติ อยมฺปิ มิสฺสกภเวน กถิโตฯ ชาตสฺส กุมารสฺส วิย อริยาย ชาติยา ชาตสฺส นามเมตํ, ยทิทํ นิยโตติ สตฺตกฺขตฺตุปรมาทิโกติ จ สมญฺญาติ ทเสฺสโนฺต อาห “**ภควตา คหิตนามวเสเนวา**”ติอาทิฯ

ยทิ ปุพฺพเหตุนิยมโต โสตาปนฺโน จ นิยโตติ โสตาปตฺติมคฺคโต อุทฺธํ ติณฺณํ มคฺคานํ อุปนิสฺสยาภาวโต ปุพฺพเหตุกิจฺจํ นตฺถีติ โสตาปตฺติมคฺคสฺส อุปนิสฺสยภาโว อาปชฺชติฯ ยทิ ตสฺสปิ ปุพฺพเหตุอุปนิสฺสโย สิยา, ตาว นิยมโต โสตาปตฺติมคฺคุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ เอว นิยมิโต, ยาวญฺจ อกนิฏฺฐํ ตสฺส ปุพฺพเหตุ นาม , อเหตุกตา อาปนฺนา, อิจฺจสฺส อเหตุ อปฺปจฺจยา นิปฺผตฺติ ปาปุณาติฯ กิญฺจ เหตุ เจ? นิยมโต โสตาปนฺโน จ นิยโตติ ปฐมมคฺคาธิคเมเนว อนุกฺกเมน อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ กิจฺจานิ นิปฺผชฺชนฺติ, เอวํ สตฺตกฺขตฺตุปรมตาทินิยเม สติ สตฺตมภวาทิโต อุทฺธํ ปวตฺตตาย ทุกฺขสฺส มูลภูตา กิเลสา ปฐมมเคฺคเนว ขีณาติ อุปริ ตโย มคฺคา อกิจฺจา สิยุํฯ เตนาห **“ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสโย กโต นามา”**ติอาทิฯ

ยทิ อุปริ ตโย มคฺคา สตฺตกฺขตฺตุปรมาทิตํ นิยเมนฺติ, ตโต จ อโญฺญ โสตาปนฺโน นตฺถีติ โสตาปตฺติมคฺคสฺส อกิจฺจกตา นิปฺปโยชนตา อาปเชฺชยฺยฯ อถ สกฺกายทิฏฺฐิอาทิปฺปหานํ ตสฺส กิจฺจํ, เตสํ เตสํ ปหาเนน สตฺตกฺขตฺตุปรมาทินิยมตายฯ ภวิตพฺพํ, ยาว อุปริมคฺคา เอว โหนฺตีติ สตฺตภวาทิโต อุทฺธมปวตฺตนโต เตน วินาเนน สกฺกายทิฏฺฐิอาทิปฺปหาเนน จ เตน วินา ภวิตพฺพนฺติ อาห – **“ปฐมมเคฺค อนุปฺปเนฺนว อุปริ ตโย มคฺคา อุปฺปนฺนาติ อาปชฺชตี”**ติฯ **ติณฺณํ มคฺคาน**นฺติ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํฯ **วิปสฺสนา นิยเมตีติ ยุชฺชตี**ติ วุตฺตมตฺถํ วิวรนฺโต **“สเจ หี”**ติอาทิมาหฯ

โสตาปนฺโน วฏฺฏชฺฌาสโยฯ ตเตฺรกเจฺจ ปากเฏ ปญฺญาเต ทเสฺสนฺโต **“อนาถปิณฺฑิโก”**ติอาทิมาหฯ **อิธฏฺฐกโวกิณฺณสุกฺขวิปสฺสกสฺสา**ติ โย อิมสฺมึ กามภเว ฐิโต มนุสฺสเทววเสน โวกิณฺณภวูปปตฺติโก สุกฺขวิปสฺสโก จ, ตสฺส วเสนฯ **นามํ กถิต**นฺติ สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ นามํ กถิตํฯ เกจิ ปน ‘‘กามภเว สตฺตกฺขตฺตุํเยว อุปฺปชฺชติ, น ตโต’’ติ วทนฺติ, ตํ วีมํสิตพฺพํฯ

โสเธสฺสามีติ ชมฺพุทีเป เกนจิ เตปิฏเกน ภิกฺขุนา สทฺธึ ปิฏกตฺตยเมว มยฺหํ อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน โสเธยฺยามีติ **ปรตีรํ** ชมฺพุทีปํ คโตฯ โย ภิกฺขุ สโกฺกตีติ โยชนาฯ อนิจฺจานุปสฺสนาทีสุ เอกมุเขน อภินิวิเฏฺฐนปิ อภิธมฺมปริยาเยน ตีหิ เอว วิโมเกฺขหิ มคฺคํ ลภตีติ อภินิเวสเภเทน ตโย ปุคฺคลา สุญฺญตโต วุฏฺฐิตา, ตถา ตโย อปฺปณิหิตโต วุฏฺฐิตาติ ฉ โหนฺติ, เตว สทฺธาธุรปญฺญาธุรวเสน **ทฺวาทส สกทาคามิโน**ฯ ตถา **อรหนฺโต,** ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี เอโก อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจ, เต อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายิเภเทน ทสาติ อวิหาทีสุ จตูสุปิ จตฺตาลีส, อกนิเฏฺฐ ปน อุทฺธํโสโต นตฺถีติ **อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโน**ฯ **วิปสฺสนา กถิตา** สมฺมสนจารสฺส กถิตตฺตาฯ

๕-๑๐. สุทฺธกสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙๕-๕๐๐. ยถา จกฺขุสฺส สหชาตตทินฺทฺริยนิสฺสิตธเมฺมสุ อธิปเตยฺยํ อนุวตฺตนียตฺตา, เอวํ ตํทฺวาริกธเมฺมสุปิ อธิปเตยฺยํ เตหิ อนุวตฺตนียตฺตาติ วุตฺตํ – **“อธิปเตยฺยสงฺขาเตน อินฺทเฏฺฐนา”**ติฯ เอส นโย เสสินฺทฺริยาทีสุปิฯ **จตุสจฺจวเสน กถิตานิ** สภาวาทิวิภาวนสฺส กถิตตฺตาฯ

ฉฬินฺทฺริยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สุขินฺทฺริยวโคฺค

๑-๕. สุทฺธิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๐๑-๕๐๕. ยถา จกฺขุ ทสฺสเน อธิปเตยฺยเฏฺฐน จกฺขุนฺทฺริยํ, เอวํ สุขเวทนา สุขเน อธิปเตยฺยเฏฺฐน สุขินฺทฺริยํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เสสํ เตภูมกนฺ**ติ เสสํ ภูมิตฺตยวเสน เตภูมกํฯ

๖. ปฐมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๕๐๖. **กายิกนฺ**ติ อยมสฺส นิสฺสยวเสน นิเทฺทโสติ อาห – **“กายปสาทวตฺถุก**”นฺติฯ **สรูปนิเทฺทโส** สุขํ สุขินฺทฺริยสฺส สรูปนฺติฯ สาทนียเฏฺฐน ธมฺมปทานิ อตฺตนิ อสฺสาทยตีติ **สาตํ,** มธุรํฯ **เวทยิตนฺ**ติ เวทิยนํ, อนุภวนนฺติ อโตฺถฯ **อญฺญธมฺมวิสิโฎฺฐ**ติ ผสฺสาทีหิ อเญฺญหิ ธเมฺมหิ วิสทิโสฯ **กายิกนฺ**ติ ปสาทกายสนฺนิสฺสิตํฯ **เจตสิกนฺ**ติ เจโตสนฺนิสฺสิตํ, เตน วุตฺตํ **“เอตฺถ ปนา**”ติอาทิฯ **กายปสาท...เป.... นตฺถิ,** ตสฺมา **“จตฺตาโร ปสาทกาเย วตฺถุํ กตฺวา**”ติ วุตฺตํฯ

๙. กโฎฺฐปมสุตฺตวณฺณนา

๕๐๙. **ทุวินฺนํ อรณีนนฺ**ติ อธรุตฺตรารณีนํฯ กิญฺจิ ทฺวยํ สงฺฆฎฺฎิตมตฺตํ หุตฺวา น สโมธานคตํ โหตีติ ตํนิวตฺตนตฺถํ **“สงฺฆฎฺฎนสโมธานา**”ติ วุตฺตํฯ ปุนปฺปุนํ สงฺฆฎฺฎเนน หิ เตโชปาตุภาโวฯ **อธรารณี วิย วตฺถารมฺมณํ** อสติปิ วายาเม ตชฺชสมฺผสฺสปจฺจยโตฯ **อุตฺตรารณี วิย ผโสฺส** วตฺถารมฺมณาทิผเสฺสน ปวตฺตนโตฯ **สงฺฆโฎฺฎ วิย ผสฺสสงฺฆฎฺฎนํ** อรณิทฺวยสงฺฆฎฺฎนา วิย ผสฺสเสฺสว วตฺถารมฺมเณสุ สงฺฆฎฺฎนากาเรน ปวตฺติโตฯ **อคฺคิ วิย เวทนา** อนุทหนเฏฺฐน ขณิกาวายญฺจฯ **วตฺถารมฺมณํ วา อุตฺตรารณี วิย** อินฺธนาปาตคหณาทีสุ อุสฺสาหสฺส วิย ปวตฺติสมฺภวโตฯ **ผโสฺส อธรารณี วิย** นิรุสฺสาหนิรีหตาวเสน อตฺตสาธนโตฯ

๑๐. อุปฺปฏิปาฎิกสุตฺตวณฺณนา

๕๑๐. รสนํ ภญฺชนํ นิรุชฺฌนํ รโสฯ โย โย ธมฺมานํ รโส ยถาธมฺมรโส, เตน **ยถาธมฺมรเสนฯ ปฏิปาฎิยา**ติ กเมน, อุภเยนปิ ธมฺมานํ ปหานกฺกเมนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อิมสฺมิํ อินฺทฺริยวิภเงฺค**ติ อิมสฺมิํ อินฺทฺริยสํยุตฺตสญฺญิเต อินฺทฺริยวิภเงฺคฯ **อเทสิตตฺตา**ติ เสสสุตฺตานิ วิย ‘‘สุขินฺทฺริย’’นฺติอาทินา อเทสิตตฺตา อิทํ **อุปฺปฏิปาฎิกสุตฺตํ นามฯ วลิยา** ขรสมฺผสฺสาย **ผุฎฺฐสฺสฯ ตนฺ**ติ กณฺฎกเวทนาทิํฯ **เอตสฺส** ทุกฺขินฺทฺริยสฺสฯ

เตสํ เตสนฺติ โทมนสฺสินฺทฺริยาทีนํฯ **การณวเสเนวา**ติ ตํตํอสาธารณการณวเสนฯ เตสญฺหิ วิเสสการณํ ทเสฺสโนฺต **“ปตฺตจีวราทีนํ วา**”ติ อาหฯ

เอกโตวาติ ปุนปฺปุนํ ปทุทฺธารณํ อกตฺวา เอกชฺฌเมวฯ ทุติยชฺฌานาทีนํ อุปจารกฺขเณ เอว นิรุชฺฌนฺตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **เตสํ** ทุกฺขินฺทฺริยโทมนสฺสาทีนํฯ **อติสยนิโรโธ**ติ สุฎฺฐุ ปหานํ อุชุปฺปฏิปเกฺขน วูปสโมฯ **นิโรโธเยวา**ติ นิโรธมตฺตเมวฯ **นานาวชฺชเน**ติ เยน อาวชฺชเนน อปฺปนาวีถิ โหติ, ตโต ภิชฺชาวชฺชเน, อเนกาวชฺชเน วาฯ อปฺปนาวีถิยญฺหิ อุปจาโร เอกาวชฺชโน, อิตโร อเนกาวชฺชโน อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตนโตฯ วิสมนิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิลมโถ **วิสมาสนุปตาโป** ฯ **ปีติผรเณนา**ติ ปีติยา ผรณรสตฺตาฯ ปีติสมุฎฺฐานานํ วา ปณีตรูปานํ กายสฺส พฺยาปนโต วุตฺตํฯ เตนาห **“สโพฺพ กาโย สุโขกฺกโนฺต โหตี**”ติฯ **วิตกฺกวิจารปจฺจเยปี**ติ **ปิ**-สโทฺท อฏฺฐานปยุโตฺต, โส ‘‘ปหีนสฺสา’’ติ เอตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพ ‘‘ปหีนสฺสปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺสา’’ติฯ เอตํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ตสฺส มยฺหํ อติจิรํ วิตกฺกยโต วิจารยโต กาโยปิ กิลมิ, จิตฺตมฺปิ วิหญฺญี’’ติ จ วจนโต กายจิตฺตเขทานํ วิ

ตกฺกวิจารปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ วิตกฺกวิจารภาเว อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตี**ติ ตตฺถ ทุติยชฺฌานุปจาเร อสฺส โทมนสฺสสฺส อุปฺปตฺติ ภเวยฺยฯ ''ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตี''ติ อิทํ ปริกปฺปวจนํ อุปจารกฺขเณ โทมนสฺสสฺส สุปฺปหีนภาวทสฺสนตฺถํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **"น เตฺวว ทุติยชฺฌาเน ปหีนปจฺจยตฺตา"**ติฯ ปหีนมฺปิ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ปีติ วิย น ทูเรติ กตฺวา **"อาสนฺนตฺตา"**ติ วุตฺตํฯ นานาวชฺชนุปจาเร ปหีนมฺปิ ปหานงฺคํ ปฏิปกฺเขน อวิหตตฺตา อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺเชยฺยาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อปฺปนาปฺปตฺตายา"**ติอาทิมาหฯ ''ตาทิสาย อาเสวนาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา ยถา มคฺควีถิโต ปุเพฺพ เทฺว ตโย ชวนวารา สทิสานุปสฺสนาว ปวตฺตนฺติ, เอวมิธาปิ อปฺปนาวารโต ปุเพฺพ เทฺว ตโย ชวนวารา อุเปกฺขาสหคตาว ปวตฺตนฺตี''ติ วทนฺติฯ **อปริเสส**นฺติ สุวิกฺขมฺภิตนฺติ กตฺวา วิกฺขมฺภเนน อนวเสสํฯ

ตถตฺตายาติ ตถภาวาย ปฐมชฺฌานสมงฺคิตายฯ สา ปนสฺส อุปฺปาทเนน วา อุปฺปนฺนสฺส สมาปชฺชเนน วา โหตีติ วุตฺตํ **"อุปฺปาทนตฺถาย สมาปชฺชนตฺถายา"**ติฯ **ทฺวีสู**ติ นวมทสเมสุ สุตฺตเนฺตสุฯ

สุขินฺทฺริยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ชราวโคฺค

๑. ชราธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๕๑๑. ปมุเข , ปาสาทสฺส จ ปจฺฉิมภาเค อาตโป ปจฺฉาตโป, ตสฺมิํ **ปจฺฉาตเป**ฯ โส หิ ปาสาทสฺส ปมุขภาเวน กโตฯ กิํ ปน ภควโต วชิรสารํ สรีรํ โอตาเปตพฺพํ โหตีติ อาห – **"สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา"**ติอาทิ ฯ **อยญฺจ** อิมํ สุตฺตํ เทสิตสมเยฯ **น สโกฺกติ** พฺยามปฺปภาย กายจิปภาย อนภิภวนียตฺตาฯ กิญฺจาปิ พุทฺธาภา สูริยาภาย อนภิภวนียา, ฆมฺมสภาวตาย ปน รสฺมีนํ ปริโต ผรนฺตี สูริยาภา ติขิณา อุณฺหาติ อาห **"รสฺมิเตช"**นฺติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยเถว หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สุวณฺณาวฏฺฏํ วิยาติ อเจฺฉ สุวณฺณปเฏฺฏ วินิวตฺตอาวฏฺฏํ วิยฯ **ครหณจฺฉริยํ นาม กิเรตํ** ''อจฺฉริยเมตํ อวิสิเจฺฉผลวท''นฺติอาทีสุ วิยฯ **น เอวเมตรหี**ติ อตฺตโน ปากฏภาวเสน วทติ, น อิตเรสมฺปีติฯ **สิราชาลา**ติ สิราสนฺตานาฯ **เอวรูปํ น โหตี**ติ อเญฺญสํ ปากติกสตฺตานํ วุตฺตาการํ วิย น โหติ ปุญฺญสมฺภารสฺส อุฬารตมตฺตา วิปจฺจนสฺส ปริยนฺตคตตฺตาฯ เตนาห **"อเญฺญสํ อปากฏ"**นฺติฯ **วลิยาวฏฺฏก**นฺติ อปฺปกํ วลิยาวฏฺฏํฯ เตนาห **"เกสคฺคปฺปมาณ"**นฺติฯ **สพฺพานี**ติ สิราชาลานิฯ **ปุรโต วโงฺก**ติ โถกํ ปุรโต นตมตฺตํ สนฺธายาหฯ เตน วุตฺตํ **"สฺวายํ อเญฺญสํ อปากโฏ"**ติฯ **นยคฺคาหโต**ติ อนุมานโตฯ **ธี ตนฺ**ติ **ธี**-สทฺทโยเค อุปโยควจนํฯ **ธี**ติ ชิคุจฺฉนเตฺถ นิปาโตฯ **ธิกฺกาโร**ติ ชิคุจฺฉาปโยโคฯ **ตํ ผุสตู**ติ ตุยฺหํ ปาปุณาตุฯ

๒. อุณฺณาภพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๑๒. **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ อโญฺญ อญฺญสฺสฯ **น ปจฺจนุโภ**ติ อตฺตโน อวิสยภาวโตฯ อิทานิ ตํ อญฺญวิสยตํ อนฺวยโต พฺยติเรกโต วิภาเวตุํ **"สเจ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วิสยานิ ปฏิสรนฺติ เอตฺถาติ **ปฏิสรณํ**ฯ อินฺทฺริยวิญฺญาณานิ หิ อสติปิ ตาทิเส อธิปฺปาเย อตฺตโน อารมฺมณสฺส ยาถาวโต สมฺปชานนโต ปเวทนวิชานนานิ กโรนฺตานิ วิย ปวตฺตนฺติ, ตถา โลกสฺส อญฺญตฺถ สิทฺธิโตฯ เตนาห ภควา – ''มโน ปฏิสรณํ, มโนว เนสํ โคจรวิสยํ ปจฺจนุโภตี''ติ มโนทฺวาริกชวนมโน หิ สวิเสสํ มโนวิสยํ ปจฺจนุโภติ, ปญฺจทฺวาริกชวนมโน มนนมตฺตเมว ปจฺจนุภวติฯ **รชฺชนาทิ**คฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ, ตสฺมา สทฺทหนาทิปิ คหิตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ, ปญฺจทฺวารปฺปวตฺติวเสน ตถา วุตฺตํฯ **เอกสฺมิํ ปน ทฺวาเร**ติ จกฺขุทฺวาเรฯ

ทุพฺพลโภชกาติ อปฺปานุภาวา ราชโภคฺคาฯ **อายนฺ**ติ โภคุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ โยตฺตพนฺธาทินิมิตฺตํ ลทฺธพฺพกหาปโณ **โยตฺตกหาปโณ**ฯ อทฺทุพนฺธาทินิมิตฺตํ คเหตพฺพกหาปโณ **อทฺทุกหาปโณ**ฯ มาฆาตโฆสนาย กตาย หิํสานิมิตฺตํ คเหตพฺพกหาปโณ **มาปหารกหาปโณ**ฯ ตสฺส ปริมาณํ ทเสฺสตุํ **''อฏฺฐกหาปโณ''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สตวตฺถุกนฺ**ติ สตกรีสวตฺถุกํฯ

มคฺคสตีติ อริยมคฺคสติฯ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส หิ ชวนมโน อุสฺสกฺกิตฺวาว **มคฺคสติํ ปฏิสรติ** ตปฺปริโยสานตฺตาฯ **ตนฺ**ติ นิพฺพานํฯ **สา**ติ ผลวิมุตฺติฯ **ปฏิสรติ** อคฺคมคฺคสติยาฯ ผลวิมุตฺติ นิพฺพานนฺติ อุภยํ มคฺคสฺส สิทฺธาเยวาติฯ อารมฺมณวเสน นตฺถิ เอตสฺส ปฏิสรณนฺติ **อปฺปฏิสรณํ** อสงฺขตามตสฺส สนฺตินิจฺจสภาวตฺตาฯ สยํ ปน สเพฺพสํเยว อริยานํ ปฏิสรณํฯ เตนาห ''นิพฺพานํ อรหโต คตี''ติ (ปริ. ๓๓๙)ฯ **นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐํ** นิพฺพานนิสฺสยตฺตาฯ **นตโต ปรํ คจฺฉติ** คตสฺส อญฺญสฺส ตาทิสสฺส อภาวาฯ นิพฺพานํ ปริ สพฺพโส โอสานนฺติ **นิพฺพานปริโยสานํ**ฯ

มูลชาตา ชาตมูลาฯ ตโต เอว **ปติฏฺฐิตา**ฯ กา ปนสฺสาติ อาห **''มเคฺคน อาคตสทฺธา''**ติฯ มโคฺค ทฬฺหาย อสํหาริยสทฺธาย มูลํ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตานิ เจว วิจิกิจฺฉาจิตฺตญฺจาติ **ปญฺจ อกุสลจิตฺตานิ** สมุเจฺฉทวเสน **ปหีนานิฯ ปญฺจ นีวรณานี**ติ เอตฺถ อปายคมนียานิ ปฐมมเคฺคเนว ปหีนานิ, อิตรานิ วิกฺขมฺภนวเสน ฌาเนน ปหีนานีติ ปญฺจสุ โอรมฺภาคิยกิเลสสํโยชเนสุ เอกเทสวิคเมเนว พหิทฺธาสํโยชโน วิย ชาโตติ วุตฺตํ **''ฌานอนาคามิฏฺฐาเน ฐิโต''**ติฯ เตนาห **''โส อปริหีน...เป.... นิพฺพาเยยฺยา''**ติฯ

๕. ปฐมปุพฺพารามสุตฺตวณฺณนา

๕๑๕. ปุพฺพโกฏฺฐเก เอวํ อาคตสุตฺตํ อาทิํ กตฺวา **ผลินฺทฺริยาเนว กถิตานิ** อคฺคผลวเสน เทสนาย อาคตตฺตาฯ

๑๐. อาปณสุตฺตวณฺณนา

๕๒๐. อุปริ สห วิปสฺสนาย ตโย มคฺคาติ วิปสฺสนาย สห โสตาปตฺติผลโต อุปริ ตโย มคฺคาฯ มคฺคาธิคเมน อิทานิ ปจฺจกฺขภูตตฺตา ''อิเม โข เต ธมฺมา''ติ วุตฺตาฯ ตตฺถ ยํ อคฺคภูตํ, ตสฺส วเสน ทเสฺสตุํ **''อรหตฺตผลินฺทฺริยํ นามา''**ติ วุตฺตํ อินฺทฺริยภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ กตฺวาฯ **อติวิชฺฌิตฺวา ปสฺสามี**ติ สจฺฉิกตฺวา ยาถาวโต ปสฺสามิฯ **จตูหิ อินฺทฺริเยหี**ติ วีริยินฺทฺริยาทีหิ จตูหิ อินฺทฺริเยหิฯ สา วิปสฺสนามคฺคผลสหคตา สิยาติ มิสฺสกา วุตฺตาฯ

ชราวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สูกรขตวโคฺค

๑. สาลสุตฺตวณฺณนา

๕๒๑. **สูรภาเวนา**ติ อติสูรภาเวนฯ **พุชฺฌนตฺถายา**ติ สจฺจปฏิเวธายฯ

๒. มลฺลิกสุตฺตวณฺณนา

๕๒๒. **จตฺตาริ อินฺทฺริยานี**ติ ปญฺญินฺทฺริยํ ฐเปตฺวา เสสานิ จตฺตาริฯ **“อริยญาณํ โลกุตฺตร”**นฺติ วุตฺตํ มคฺคญาณํ กตฺวาฯ อริย-สโทฺท ปน ยถา ตถา วิสุเทฺธปิ โหตีติ ตาทิสํ สนฺธาย วุตฺตํ **“ตมฺปิ ปนา”**ติอาทิฯ ยถา หิ จตฺตารินฺทฺริยานิ มิสฺสกานิ, เอวํ ปญฺญินฺทฺริยมฺปิ มิสฺสกนฺติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธติ อธิปฺปาเยนาห **“ตมฺปิ ปน…เป…. วฏฺฏตี”**ติฯ

๓. เสขสุตฺตวณฺณนา

๕๒๓. **น สโกฺกติ** อินฺทฺริยานํ อปริปกฺกตฺตาฯ **อตฺถีติ ปชานาติ** นยคฺคาเหน, น ปจฺจกฺขโตฯ น หิ อริยาปิ อนธิคตํ มคฺคผลํ ปจฺจเวกฺขิตุํ สโกฺกนฺติฯ

๖. ปติฏฺฐิตสุตฺตวณฺณนา

๕๒๖. **สาสเวสู**ติ จตฺราสววินิมุเตฺตสุ เสสธเมฺมสุ อารมฺมเณสุฯ เตสุปิ อุปฺปชฺชน กอนตฺถโต **จิตฺตํ รกฺขติ นาม**ฯ

๘. สูกรขตสุตฺตวณฺณนา

๕๒๘. **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ สูกรขตเลณํ สนฺธายฯ **เอตํ** ‘‘สูกรขตาย’’นฺติ วจนํ วุตฺตํฯ **ภาวนปุํสก**นฺติ ภาวโชตกํ นปุํสกวจนํ ยถา ‘‘วิสมํ วาตา วายนฺติ, เอกมนฺตํ นิสีที’’ติฯ กิจฺจปฏิปตฺติเตสํ สํกาสนเฏฺฐน สปติโส, สปติโส เอว **สปฺปติโสฺส,** สเชฏฺฐโกติ อาห **“สปฺปติโสฺสติ สเชฏฺฐโก”**ติฯ

สูกรขตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โพธิปกฺขิยวคฺควณฺณนา

๕๓๑-๖๕๐. สตฺตานํ ผลานํ เหตุภูตานิ ‘‘อิเมสํ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวิตตฺตา’’ติอาทินา วุตฺตานิ, ปญฺจินฺทฺริยานิเยว ผลูปจาเรน **“สตฺต ผลานี”**ติ วุตฺตานิฯ ตานิ จ **ปุพฺพภาคานิ** ‘‘อิเมสํ, ภิกฺขเว, ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวิตตฺตา…เป…. สตฺตานิสํสา ปาฏิกงฺขา’’ติ วจนโตฯ **เตสน**ฺติ สตฺตานํ ผลานํฯ ‘‘ทฺวินฺนํ ผลานํ อญฺญตรํ ผล’’นฺติ เอวํ อตีตสุเตฺต วุตฺตานิ เหฏฺฐา เทฺว ผลานิ นามาติ วทนฺติฯ เยหิ ปน อินฺทฺริเยหิ อญฺญตฺร ปน อนฺตราปรินิพฺพายิํ เสสานิ ผลานิ โหนฺติ, ตานิ จตฺตาริ สปุพฺพภาคานิ โลกุตฺตรานีติ วุตฺตํ สิยาฯ

อินฺทฺริยสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สมฺมปฺปธานสํยุตฺตวณฺณนา

๖๕๑-๗๐๔. สมฺมปฺปธานสํยุเตฺต ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตา ‘‘อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานายา’’ติอาทิวจนโตฯ

สมฺมปฺปธานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. พลสํยุตฺตวณฺณนา

๗๐๕-๘๑๒. **พลสํยุเตฺต พลานิ มิสฺสกาเนว กถิตานิ** ‘‘วิเวกนิสฺสิต’’นฺติ วจนโตฯ

พลสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อิทฺธิปาทสํยุตฺตํ

๑. จาปาลวโคฺค

๑. อปารสุตฺตวณฺณนา

๘๑๓. **ฉนฺทํ นิสฺสาย ปวตฺโต สมาธี**ติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ อธิปตึ กตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ **ฉนฺทสมาธิฯ ปธานสงฺขารา**ติ จตุกิจฺจสาธกสฺส สมฺมปฺปธานวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ **เตหี**ติ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาเรหิฯ **อิทฺธิยา ปาท**นฺติ นิปฺผตฺติปริยาเยน อิชฺฌนเฏฺฐน, อิชฺฌนฺติ เอตาย สทฺธา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิมินา วา ปริยาเยน **"อิทฺธี"**ติ สงฺขาตานํ อุปจารชฺฌานาทิกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน ปาทภูตํ, เสสจิตฺตเจตสิกราสินฺติ อโตฺถฯ สา เอว จ ยถาวุตฺตอิทฺธิ ยสฺมา เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา อุปริมาย อุปริมาย ปาทภูตา, ตสฺมา วุตฺตํ **"อิทฺธิภูตํ วา ปาทนฺติ อิทฺธิปาท"**นฺติฯ **เสเสสู**ติ วีริยสมาธิอาทีสุฯ ตตฺถ หิ วีริยํ จิตฺตํ วีมํสํ อธิปตึ กตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ วีมํสาสมาธีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ อิทฺธิปาทสํยุเตฺตฯ **เอกปริเจฺฉโทว** อตฺถนิเทฺทโสฯ

๕. อิทฺธิปเทสสุตฺตวณฺณนา

๘๑๗. **อิทฺธิปเทส**นฺติ อิทฺธิยา เอกเทสํฯ โก ปน โสติ อาห – **"ตโย จ มเคฺค ตีณิ จ ผลานี"**ติฯ

๖. สมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๑๘. **สมตฺต**นฺติ สามญฺญสฺส สมํ อตฺตนํ อิชฺฌนํ สมตฺตํ ปริปุณฺณํฯ **วิวฏฺฏปาทกา เอว อิทฺธิปาทา กถิตา** ''อปารา ปารํ คมนาย สํวตฺตนฺตี''ติอาทิวจนโตฯ

๑๐. เจติยสุตฺตวณฺณนา

๘๒๒. **อุเทนยกฺขสฺส เจติยฏฺฐาเน**ติ อุเทนสฺส นาม ยกฺขสฺส เทวายตนสเงฺขเปน อิฏฺฐกาหิ กเต มหาชนสฺส จิตฺตีกตฏฺฐาเนฯ **กตวิหาโร**ติ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ตตฺถ กตวิหาโรฯ **วุจฺจตี**ติ ปุริมโวหาเรน ''อุเทนเจติย''นฺติ วุจฺจติฯ **โคตมกาทีสุปี**ติ โคตมกเจติยนฺติ เอวมาทีสุปิฯ **เอเสว นโย**ติ เจติยฏฺฐาเน กตวิหารภาวํ อติทิสติฯ **วฑฺฒิตา**ติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริพฺรูหิตาฯ **ปุนปฺปุนํ กตา**ติ ภาวนาย พหุลีกรณวเสน อปราปรํ ปวตฺติตา อานีตาฯ **ยุตฺตยานํ วิย กตา**ติ ยถา ยุตฺตมาชญฺญยานํ เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺติมรหติ, เอวํ ยถารุจิ ปวตฺตนารหตํ คมิตาฯ **ปติฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ อธิฏฺฐานเฏฺฐนฯ **วตฺถุ วิย กตา**ติ สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิโสธเนน อิทฺธิวิเสสานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สุวิโสธิตปริสฺสยวตฺถุ วิย กตาฯ **อธิฏฺฐิตา**ติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน ตํตํอธิฏฺฐานโยคฺยตาย ฐปิตาฯ **สมนฺตโต จิตา**ติ สพฺพภาเคน ภาวนุปจยํ คมิตาฯ เตนาห **"สุวฑฺฒิตา"**ติฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธา**ติ อิทฺธิภาวนาย สิขปฺปตฺติยา สมฺมเทว สํเสวิตาฯ

อนิยเมนาติ ''ยสฺส กสฺสจี''ติ อนิยตวจเนนฯ **นิยเมตฺวา**ติ ''ตถาคตสฺสา''ติ สรูปคฺคหเณน นิยเมตฺวาฯ **อายุปฺปมาณ**นฺติ ปรมายุปฺปมาณํ วทติฯ ตเสฺสว คหเณ การณํ พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **มหาสีวเตฺถโร** ปน มหาโพธิสตฺตานํ จริมภเว ปฏิสนฺธิ

ทายิโน กมฺมสฺส อสเงฺขยฺยายุกตาสํวตฺตนสมตฺถตํ หทเย ฐเปตฺวา พุทฺธานํ อายุสงฺขารสฺส ปริสฺสยวิกฺขมฺภนสมตฺถตา ปาฬิยํ อาคตา เอวาติ อิมํ ภทฺทกปฺปเมว ติเฏฺฐยฺยาติ อโวจฯ

ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิสุยฺยตีติ เอเตน ยถา อิทฺธิพเลน ชราย น ปฏิฆาโต, เอวํ เตน มรณสฺสปิ น ปฏิฆาโตติ อตฺถโต อาปนฺนเมวาติฯ ''กฺว สโร ขิตฺโต, กฺวจนิ ปติโต''ติ อญฺญถา วุฏฺฐิเตนปิ เถรวาเทน อฏฺฐกถาวจนเมว สมตฺถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **''โส ปน น รุจฺจติ…เป. … นิยมิต''**นฺติฯ

ปริยุฏฺฐิตจิตฺโตติ ยถา กิญฺจิ อตฺถานตฺถํ สลฺลเกฺขตุํ น สกฺกา, เอวํ อภิภูตจิตฺโตฯ โส ปน อภิภโว มหตา อุทโกเฆน อปฺปกสฺส อุทกสฺส อโชฺฌตฺถรณํ วิย อโหสีติ วุตฺตํ **''อโชฺฌตฺถฏจิตฺโต''**ติฯ **อโญฺญ**ติ เถรโต, อริเยหิ วา อโญฺญ โย โกจิ ปโร ปุถุชฺชโนฯ ปุถุชฺชนคฺคหณเญฺจตฺถ ยถา สเพฺพน สพฺพํ อปฺปหีนวิปลฺลาโส มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺโต กิญฺจิ อตฺถานตฺถํ สลฺลเกฺขตุํ น สโกฺกติ, เอวํ เถโร ภควตา กตํ นิมิโตฺตภาสํ สพฺพโส น สลฺลเกฺขสีติ ทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **''มาโร หี''**ติอาทิฯ **จตฺตาโร วิปลฺลาสา**ติ อสุเภ ''สุภ''นฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาโส, ทุเกฺข ''สุข''นฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาโสติ อิเม จตฺตาโร วิปลฺลาสาฯ **เตนา**ติ ยทิปิ อิตเร อฏฺฐ วิปลฺลาสา ปหีนา, ยถาวุตฺตานํ จตุนฺนํ วิปลฺลาสานํ อปฺปหีนภาเวนฯ **อสฺสา**ติ เถรสฺสฯ

มทฺทตีติ ผุสนมเตฺตน มทฺทโนฺต วิย โหติ, อญฺญถา เตน มทฺทิเต สตฺตานํ มรณเมว สิยา, กึ สกฺขิสฺสติ น สกฺขิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ กสฺมา น สกฺขิสฺสติ? นนุ เอส อคฺคสาวกสฺส มหิทฺธิกสฺส มหานุภาวสฺส กุจฺฉึ ปวิโฏฺฐติ? สจฺจํ ปวิโฏฺฐ, ตญฺจ โข อตฺตโน มหานุภาวสฺส ทสฺสนตฺถํ, น วิพาธนาธิปฺปาเยนฯ วิพาธนาธิปฺปาเยน ปน อิธ **''กึ สกฺขิสฺสตี''**ติ วุตฺตํ หทยมทฺทนสฺส อธิกตตฺตาฯ **นิมิโตฺตภาส**นฺติ เอตฺถ ''ติฏฺฐตุ ภควา กปฺป''นฺติ สกลกปฺปํ อวฏฺฐานยาจนาย ''ยสฺส กสฺสจิ, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา''ติอาทินา อญฺญาปเทเสน อตฺตโน จตุริทฺธิปาทภาวนานุภาเวน กปฺปํ อวฏฺฐานสมตฺถตาวเสน สญฺญุปฺปาทนํ นิมิตฺตํฯ ตถา ปน ปริยายคฺคหณํ มุญฺจิตฺวา อุชุกํเยว อตฺตโน อธิปฺปายวิภาวนํ โอภาโสฯ **ชานโนฺตเยวา**ติ มาเรน ปริยุฏฺฐิตภาวํ ชานโนฺต เอวฯ อตฺตโน อปราธเหตุโก สตฺตานํ โสโก ตนุโก โหติ, น พลวาติ อาห – **''โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถ''**นฺติฯ กึ ปน เถโร มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺตกาเล ปวตฺตึ ปจฺฉา ชานาตีติ? น ชานาติ สภาเวน, พุทฺธานุภาเวน ปน ชานาติฯ

อนเตฺถ นิโยเชโนฺต คุณมารเณน **มาเรติ,** วิราควิพนฺธเนน วา ชาตินิมิตฺตตาย ตตฺถ ตตฺถ ชาตํ มาเรโนฺต วิย โหตีติ **''มาเรตีติ มาโร''**ติ วุตฺตํฯ อติปาปตฺตา **ปาปิมา**ฯ กณฺหธมฺมสมนฺนาคโต **กโณฺห**ฯ วิราคาทิคุณานํ อนฺตกรณโต **อนฺตโก**ฯ สตฺตานํ อนตฺถาวหํ ปฏิปตฺตึ น มุญฺจตีติ **นมุจิ**ฯ อตฺตโน มารปาเสน ปมเตฺต พนฺธติ, ปมตฺตา วา พนฺธู เอตสฺสาติ **ปมตฺตพนฺธุ**ฯ สตฺตมสตฺตาหโต ปรํ สตฺต อหานิ สนฺธายาห **''อฏฺฐเม สตฺตาเห''**ติ, น ปน ปลฺลงฺกสตฺตาหาทิ วิย นิยตกิจฺจสฺส อฏฺฐมสตฺตาหสฺส นาม ลพฺภนโตฯ สตฺตมสตฺตาหสฺส หิ ปรโต อชปาลนิโคฺรธมูเล พฺรหฺมุโน สกฺกสฺส จ ปฏิญฺญาตธมฺมเทสนํ ภควนฺตํ ญตฺวา ''อิทานิ สเตฺต ธมฺมเทสนาย มม วิสยํ อติกฺกาเมสฺสตี''ติ สญฺชาตโทมนโสฺส หุตฺวา ฐิโต จิเนฺตสิ, ''หนฺทาหํ ทานิ นํ อุปาเยน ปรินิพฺพาเปสฺสามิ, เอวมสฺส มโนรโถ อญฺญถตฺตํ คมิสฺสติ, มม มโนรโถ อิชฺฌิสฺสตี''ติ จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต – ''ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต, ภควา''ติอาทินา ปรินิพฺพานํ ยาจิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''อฏฺฐเม สตฺตาเห''ติอาทิฯ ตตฺถ **อชฺชา**ติ อายุสงฺขารโวสฺสชฺชนทิวสํ สนฺธายาหฯ ภควา จสฺส อติพนฺธนาธิปฺปายํ ชานโนฺตปิ

ตํ อนาวิกตฺวา ปรินิพฺพานสฺส อกาลภาวเมว ปกาเสนฺโต ยาจนํ ปฏิกฺขิปิฯ เตนาห **“น ตาวาห”**นฺติอาทิฯ

มคฺควเสน พุยตฺตาติ สจฺจปฏิเวธเวยฺยตฺติเยน พฺยตฺตาฯ **ตเถว วินีตา**ติ มคฺควเสน กิเลสานํ สมฺเจฺฉทวินเยน วินีตาฯ **ตถา วิสารทา**ติ อริยมคฺคาธิคเมเนว สตฺถุสาสเน เวสารชฺชปฺปตฺติยา วิสารทา, สารชฺชกรานํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิปาปธมฺมานํ วิคเมน วิสารทภาวํ ปตฺตาติ อโตฺถฯ ยสฺส สุตสฺส วเสน วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณํ สมฺภวติ, ตํ อิธ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ‘‘สุต’’นฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“เตปิฏกวเสนา”**ติฯ ติณฺณํ ปิฏกานํ สมูโห **เตปิฏกํ,** ตีณิ วา ปิฏกานิ ติปิฏกํ, ติปิฏกเมว **เตปิฏกํ,** ตสฺส วเสนฯ **ตเทวา**ติ ยํ ตํ เตปิฏกํ โสตพฺพภาเวน สุตนฺติ วุตฺตํ, ตเมวฯ **ธมฺมนฺ**ติ ปริยตฺติธมฺมํฯ **ธาเรนฺตี**ติ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสํ วิย อวินสฺสนฺตํ กตฺวา สุปฺปคุณสุปฺปวตฺติภาเวน ธาเรนฺติ หทเย ฐเปนฺติฯ อิติ ปริยตฺติธมฺมวเสน พหุสฺสุตธมฺมธรภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฏิเวธวเสนปิ ตํ ทเสฺสนฺโต **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อริยธมฺมสฺสา**ติ มคฺคผลธมฺมสฺส, นววิธสฺส วา โลกุตฺตรธมฺมสฺสฯ **อนุธมฺมภูตนฺ**ติ อธิคมายานุรูปํ ธมฺมภูตํฯ **อนุจฺฉวิกปฏิปทนฺ**ติ ตเมว วิปสฺสนาธมฺมมาห, ฉพฺพิธา วิสุทฺธิโย วาฯ **อนุธมฺมนฺ**ติ นิพฺพานธมฺมสฺส อนุธโมฺม, ยถาวุตฺตปฏิปทา, ตสฺสานุรูปํ อภิสเลฺลขิตํ อปฺปิจฺฉตาทิธมฺมํฯ **จรณสีลา**ติ สมาทาย วตฺตนสีลาฯ อนุมคฺคผลธโมฺม เอติสฺสาติ วา **อนุธมฺมา,** วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา, ตสฺส จรณสีลาฯ **อตฺตโน อาจริยวาทนฺ**ติ อตฺตโน อาจริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วาทํฯ สเทวกสฺส โลกสฺส อาจารสิกฺขาปเนน **อาจริโย,** ภควา, ตสฺส วาโท, จตุสจฺจเทสนาฯ

อาจิกฺขิสฺสนฺตีติ อาทิโต กเถสฺสนฺติ, อตฺตนา อุคฺคหิตนิยาเมน ปเร อุคฺคณฺหาเปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เทเสสฺสนฺตี**ติ วาเจสฺสนฺติ, ปาฬิํ สมฺมา ปโพเธสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปญฺญเปสฺสนฺตี**ติ ปชานาเปสฺสนฺติ, สงฺกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปฏฺฐเปสฺสนฺตี**ติ ปกาเรหิ ฐเปสฺสนฺติ, ปกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **วิวริสฺสนฺตี**ติ วิวฏํ กริสฺสนฺติฯ **วิภชิสฺสนฺตี**ติ วิภตฺตํ กริสฺสนฺติฯ **อุตฺตานีกริสฺสนฺตี**ติ อนุตฺตานํ คมฺภีรํ อุตฺตานํ ปากฏํ กริสฺสนฺติฯ **สหธเมฺมนา**ติ เอตฺถ **ธมฺม**-สโทฺท การณปริยาโย ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๐) วิยาติ อาห **“สเหตุเกน สการเณน วจเนนา”**ติฯ

สปฺปาฏิหาริยนฺติ สนิสฺสรณํฯ ยถา ปรวาทํ ภญฺชิตฺวา สกวาโท ปติฏฺฐหติ, เอวํ เหตุทาหรเณหิ ยถาธิคตมตฺถํ สมฺปาเทตฺวา ธมฺมํ กเถสฺสนฺติฯ เตนาห **“นิยฺยานิกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี”**ติ , นววิธํ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ปโพเธสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ‘‘ปญฺญเปสฺสนฺตี’’ติอาทีหิ ฉหิ ปเทหิ ฉ อตฺถปทานิ ทสฺสิตานิ, อาทิโต ปน ทฺวีหิ ปเทหิ ฉ พฺยญฺชนปทานิฯ เอตฺตาวตา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สํวณฺณนานเยน สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ **เนตฺติยํ** (เนตฺติ. สงฺคหวาร) ‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺตํ, ตํ สพฺพํ พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จา’’ติฯ

สิกฺขตฺตยสงฺคหิตนฺติ อธิสีลสิกฺขาทิสิกฺขตฺตยสงฺคหํฯ **สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยนฺ**ติ อนวเสสํ สตฺถุสาสนภูตํ เสฏฺฐจริยํฯ **สมิทฺธนฺ**ติ สมฺมเทว วฑฺฒิตํฯ **ฌานสฺสาทวเสนา**ติ เตหิ เตหิ ภิกฺขูหิ สมธิคตฌานสุขวเสนฯ **วุทฺธิปฺปตฺตนฺ**ติ อุฬารปณีตภาวูปคมเนน สพฺพโส ปริวุทฺธิมุปคตํฯ **สพฺพปาลิผุลฺลํ วิย** อภิญฺญาสมฺปทาหิ สาสนาภิวุฑฺฒิยา มตฺถกปฺปตฺติโตฯ **ปติฏฺฐิตวเสนา**ติ ปติฏฺฐานวเสน, ปติฏฺฐปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ ปฏิเวธวเสน พหุโน ชนสฺส หิตํ **พาหุชญฺญํ**ฯ เตนาห **“มหาชนาภิสมยวเสนา”**ติฯ ปุถุ ปุถุลํ ภูตํ ชาตํ, ปุถุตฺตํ ภูตํ ปตฺตนฺติ วา **ปุถุภูตํ**ฯ เตนาห **“สพฺพากาเรน ปุถุลภาวปฺปตฺต”**นฺติฯ **สุฏฺฐุ ปกาสิตนฺ**ติ สมฺมเทว อาทิกลฺยาณาทิภาเวน ปเวทิตํฯ

สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวาติ อยํ กายาทิวิภาโค อตฺตภาวสญฺญิโต ทุกฺขภาโร มยา เอตฺตกํ กาลํ วหิโต, อิทานิ ปน น วหิตโพฺพ, เอตสฺส อวหนตฺถํ จิรตรํ กาลํ อริยมคฺคสมฺภาโร สมฺภโต, สฺวายํ อริยมโคฺค ปฏิวิโทฺธ, ยโต อิเม กายาทโย อสุภาทิโต สภาวาทิโต สมฺมเทว ปริญฺญาตาติ จตุพฺพิธมฺปิ สตึ ยถาตถํ วิสเย สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตํ กตฺวาฯ **ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ยสฺมา อิมสฺส อตฺตภาวสญฺญิตสฺส ทุกฺขภารสฺส วหเน ปโยชนภูตํ อตฺตหิตํ โพธิมูเล เอว ปริสมาปิตํ, ปรหิตํ ปน พุทฺธเวเนยฺยวินยนํ ปริสมาปิตํ มตฺถกปฺปตฺตํ, ตํ ทานิ มาสตฺตเยเนว ปริสมาปนํ ปาปุณิสฺสติ, ตสฺมา อาห ‘‘วิสาขปุณฺณมายํ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ, เอวํ พุทฺธญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา สจฺจภาเคน วินิจฺฉยํ กตฺวาฯ **อายุสงฺขารํ วิสฺสชี**ติ อายุโน ชีวิตสฺส อภิสงฺขรณํ ผลสมาปตฺติธมฺมํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ วิสฺสชิ, ตํ วิสฺสชฺชเนเนว เตน อภิสงฺขรียมานํ ชีวิตสงฺขารํ น ปวตฺตยิสฺสามีติ วิสฺสชิฯ เตนาห **‘‘ตตฺถา**’’ติอาทิฯ

ฐานมหนฺตตายปิ ปวตฺติอาการมหนฺตตายปิ **มหโนฺต ปถวีกโมฺป**ฯ ตตฺถ ฐานมหนฺตตาย ภูมิจาลสฺส มหนฺตตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตทา…เป…. อกมฺปิตฺถา**’’ติ วุตฺตํ, สา ปน ชาติเขตฺตภูตา ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอว, น ยา กาจิฯ ยา มหาภินีหารมหาชาติอาทีสุปิ อกมฺปิตฺถ, ตทาปิ ตตฺตกาย เอว กมฺปเน กึ การณํ? ชาติเขตฺตภาเวน ตเสฺสว อาทิโต ปริคฺคหสฺส กตตฺตา, ปริคฺคหณญฺจสฺส ธมฺมตาวเสน เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ปุริมพุทฺธานมฺปิ ตตฺตกเมว ชาติเขตฺตํ อโหสิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ทสสหสฺสี โลกธาตุ นิสฺสทฺทา โหติ นิรากุลา…เป…. มหาสมฺโทฺท อาภุชติ, ทสสหสฺสี ปกมฺปตี’’ติ จ อาทิฯ อุทกปริยนฺตํ กตฺวา ฉปฺปการปฺปเวธเนนฯ อวีตราเค ภึเสตีติ ภึสโน, โส เอว **ภึสนโก**ติ อาห **‘‘ภยชนโก**’’ติฯ **เทวเภริโย**ติ เทวทุนฺทุภิสทฺทสฺส ปริยายวจนมตฺตํ, น เจตฺถ กาจิ เภรี เทวทุนฺทุภีติ อธิเปฺปตา, อถ โข อุปฺปาตภาเวน ลพฺภมาโน อากาสโต นิโคฺฆสสโทฺทฯ เตนาห **‘‘เทโว**’’ติอาทิฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ ตสฺส หิ ตทา อจฺฉภาเวน อากาสสฺส วสฺสาภาเวน สุกฺขคชฺชิตสญฺญิเต สเทฺท นิจฺฉรเนฺต เทวทุนฺทุภิสมญฺญาฯ เตนาห **‘‘เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชี**’’ติฯ

ปีติเวควิสฺสฏฺฐนฺติ ‘‘เอวํ จิรตรกาลํ วหิโต อยํ อตฺตภาวสญฺญิโต ทุกฺขภาโร, ทานิ น จิรเสฺสว นิกฺขิปิสฺสามี’’ติ สญฺชาตโสมนโสฺส ภควา สภาเวเนว ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนติ, เอวํ อุทาเนเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ สาธิโต โหตีติ ทสฺสนตฺถํ อฏฺฐกถายํ **‘‘กสฺมา**’’ติอาทิวุตฺตํฯ

ตุลียตีติ **ตุลนฺ**ติ ตุล-สโทฺท กมฺมสาธโนติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตุลิต**’’นฺติ วุตฺตํฯ อปฺปานุภาวตาย **ปริจฺฉินฺนํ**ฯ ตถา หิ ตํ ปฏิปเกฺขน ปริโต ขณฺฑิตภาเวน ปริตฺตนฺติ วุจฺจติฯ ปฏิปกฺขวิกฺขมฺภนโต ทีฆสนฺตานตาย วิปุลผลตาย จ **น ตุลํ น ปริจฺฉินฺนํ**ฯ เยหิ การเณหิ ปุเพฺพ อวิเสสโต ‘‘มหคฺคตํ อตุล’’นฺติ วุตฺตํ, ตานิ การณานิ รูปาวจรโต อารุปฺปสฺส สาติสยํ วิชฺชนฺตีติ **อรูปาวจรํ อตุล**นฺติ วุตฺตํ, อิตรญฺจ ตุลนฺติฯ **อปฺปวิปาก**นฺติ ตีสุปิ กเมฺมสุ ยํ อปฺปวิปากํ หีนํ, ตํ ตุลํฯ **พหุวิปาก**นฺติ ยํ มหาวิปากํ ปณีตํ, ตํ อตุลํฯ ยํ ปเนตฺถ มชฺฌิมํ, ตํ หีนํ อุกฺกฏฺฐนฺติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ทฺวีสุ ภาเคสุ ปกฺขิปิตพฺพํฯ หีนตฺติกวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว อปฺปพหุวิปากตํ นิทฺธาเรตฺวา ตสฺส วเสน ตุลาตุลภาโว เวทิตโพฺพฯ สมฺภวติ เอตสฺมาติ **สมฺภโว**ติ อาห **‘‘สมฺภว^ เหตุภูต**’’นฺติฯ **นิยกชฺฌตฺตรโต**ติ สสนฺตานธเมฺมสุ วิปสฺสนาวเสน โคจราเสวนาย จ รโตฯ สวิปากํ สมานํ ปวตฺติวิปากมตฺตทายิกมฺมํ สวิปากเฏฺฐน สมฺภวํ, น จ ตํ กามาทิ^ ภวาภิสงฺขารกนฺติ ตโต วิเสสนตฺถํ สมฺภวนฺติ วตฺวา **‘‘ภวสงฺขาร**’’นฺติ วุตฺตํฯ **โอสฺสชี**ติ อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ **กวจํ วิย** อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ อตฺตนิ สมฺภูตตฺตา **อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ** อภินฺทีติ

กิเลสเภทสหภาวิกโมฺมสฺสชฺชนํ ทเสฺสโนฺต ตทุภยสฺส การณมาห **“อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต”**ติฯ

ปฐมวิกปฺเป อวสชฺชนเมว วุตฺตํฯ เอตฺถ อวสชฺชนากาโรติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตีเรโนฺต**ติ ‘‘อุปฺปาโท ภยํ, อนุปฺปาโท เขม’’นฺติอาทินา วีมํสโนฺตฯ **ตุเลโนฺต ตีเรโนฺต**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ปญฺจกฺขนฺธา”**ติอาทิํ วตฺวา ภวสงฺขารสฺส อวสชฺชนาการํ สรูปโต ทเสฺสติฯ **เอวนฺ**ติอาทินา ปน อุทานคาถาวณฺณนายํ อาทิโต วุตฺตมตฺถํ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ **อภีตภาวญาปนตฺถญฺจา**ติ อยมฺปิ อโตฺถ สงฺคหิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

จาปาลวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปาสาทกมฺปนวโคฺค

๑-๒. ปุพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๒๓-๘๒๔. **ปรโต** อิมสฺมิํ ปาสาทกมฺปนวเคฺค ทสมสุเตฺต **อาวิ ภวิสฺสนฺติฯ ฉอภิญฺญาปาทกา**ติ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ ปาทกภูตา ปธานภูตาฯ ยถา ปฐมสุเตฺต, ตถา ทุติยตติยสุเตฺตสุปิ จ ฉอภิญฺญาปาทกา อิทฺธิปาทา กถิตาติ อโตฺถฯ

๓. ฉนฺทสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๘๒๕. โย สมาธิสฺส นิสฺสยภูโต ฉโนฺท, โส อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“ฉนฺทนฺติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺท”**นฺติฯ ตสฺส จ อธิปเตยฺยโฎฺฐ นิสฺสยโฎฺฐ, น วินา ตํ ฉนฺทํ นิสฺสายาติ อาห – **“นิสฺสายาติ นิสฺสยํ กตฺวา, อธิปติํ กตฺวาติ อโตฺถ”**ติฯ **ปธานภูตา**ติ เสฎฺฐภูตา, เสฎฺฐภาโว จ เอกสฺสปิ จตุกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺติยา, ตโต เอว พหุวจนนิเทฺทโส, ปธานสงฺขารเฎฺฐน ปธานสงฺขรณโตฯ ‘‘ฉนฺทํ เจ นิสฺสาย…เป.… อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธี’’ติ อิมาย ปาฬิยา ฉนฺทาธิปติ สมาธิ **ฉนฺทสมาธี**ติ อธิปติสทฺทโลปํ กตฺวา สมาโส วุโตฺตติ วิญฺญายติ, อธิปติสทฺทตฺถทสฺสนวเสน วา ฉนฺทเหตุโก, ฉนฺทาธิโก วา สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ**ฯ เตน ‘‘ฉนฺทสมาธินา เจว ปธานสงฺขาเรหิ ปธานภูตสงฺขาเรหิ จ สมนฺนาคตา’’ติ วกฺขติ, ตํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ปธานภูตา**ติ วีริยภูตาฯ เกจิ วทนฺติ – ‘‘สงฺขตสงฺขาราทินิวตฺตนตฺถํ ปธานคฺคหณ’’นฺติฯ อถ วา ตํ ตํ วิเสสํ สงฺขโรตีติ **สงฺขาโร,** สพฺพมฺปิ วีริยํฯ ตตฺถ จตุกิจฺจสาธกโต ตทญฺญสฺส นิวตฺตนตฺถํ **ปธาน**คฺคหณนฺติฯ ยถา ฉโนฺท ฉนฺทสมาธินา เจว ปธานสงฺขาเรหิ จ สมนฺนาคโต, เอวํ ฉนฺทสมาธิ ฉเนฺทน เจว ปธานสงฺขาเรหิ จ สมนฺนาคโตฯ ปธานสงฺขาราปิ ฉเนฺทน เจว ฉนฺทสมาธินา จ สมนฺนาคตาติ ตีสุปิ ปเทสุ สมนฺนาคตสโทฺท โยเชตโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตโยปิ ฉนฺทาทโย เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา, ตสฺมา สเพฺพ เต ธมฺมา เอกโต กตฺวา ‘‘อยํ วุจฺจติ…เป.… อิทฺธิปาโท’’ติ วุตฺตนฺติฯ เอวํ ฉนฺทาทีนํเยว เจตฺถ อิทฺธิปาทภาโว วุโตฺต, วิภเงฺค ปน เตสํ อิทฺธิภาโว สมฺปยุตฺตานํ อิทฺธิปาทภาโว วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **“อิทฺธิปาทวิภเงฺค ปนา”**ติอาทิมาหฯ

อิทานิ เนสํ อิทฺธิปาทตาปิ สมฺภวตีติ ทเสฺสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ฉนฺทญฺหิ ภาวยโต ปธานํ กตฺวา ภาเวนฺตสฺส ตถา ปวตฺตปุพฺพาภิสงฺขารวเสน อิชฺฌมาโน ฉโนฺท **อิทฺธิ** นาม, ตสฺส นิสฺสยภูตา ปธานสงฺขารา **อิทฺธิปาโท** นามฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตถา ภาว

ยนฺตสฺส มุขฺยตามตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อิชฺฌนโตฺถ ปน สเพฺพสํ สมานนฺติ ทเสฺสโนฺต **“สมฺปยุตฺต…เป…. อิชฺฌนฺติเยวา”**ติ อาหฯ

อิทฺธิปาเท อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ฉนฺทาทโย**ติ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาราฯ **เสสิทฺธิปาเทสู**ติ วีริยิทฺธิปาทาทีสุฯ ตตฺถ วีริยสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโตติ ทฺวิกฺขตฺตุํ วีริยํ อาคตํ, ตตฺถ ปุริมํ สมาธิวิเสสํ, วีริยาธิปติสมาธิ เอว วีริยสมาธีติ ทุติยํ สมนฺนาคมงฺคทสฺสนํฯ เทฺวเยว หิ สพฺพตฺถ สมนฺนาคมงฺคานิ สมาธิ ปธานสงฺขาโร จ, ฉนฺทาทโย สมาธิวิเสสนานิ, ปธานสงฺขาโร ปน ปธานวจเนเนว วิเสสิโต, น ฉนฺทาทีหีติ น อิธ วีริยาธิปติตา ปธานสงฺขารสฺส วุตฺตา โหติฯ วีริยญฺจ สมาธึ วิเสเสตฺวา ฐิตเมว สมนฺนาคมงฺควเสน ปธานสงฺขารวจเนน วุตฺตนฺติ นาปิ ทฺวีหิ วีริเยหิ สมนฺนาคโม วุโตฺต โหติฯ ยสฺมา ปน ฉนฺทาทีหิ วิสิโฎฺฐ สมาธิ, ตถาปิ วิสิเฎฺฐเนว จ เตน สมฺปยุโตฺต ปธานสงฺขาโร เสสธมฺมา จ, ตสฺมา สมาธิวิเสสนานํ วเสน จตฺตาโร อิทฺธิปาทา วุตฺตา, วิเสสนภาโว จ ฉนฺทาทีนํ ตํตํอวสฺสยทสฺสนวเสน โหตีติ ‘‘ฉนฺทสมาธิ…เป…. อิทฺธิปาโท’’ติ เอตฺถ นิสฺสยเตฺถปิ ปาท-สเทฺท อุปาทายเฎฺฐน ฉนฺทาทีนํ อิทฺธิปาทตา วุตฺตา โหติ, เตเนว **อภิธเมฺม อุตฺตรจูฬภาชนิเย** ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ฉนฺทิทฺธิปาโท’’ติอาทินา (วิภ. ๔๕๗) ฉนฺทาทีนํเยว อิทฺธิปาทตา วุตฺตา, ปญฺหปุจฺฉเก จ – ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธี’’ติอาทินาว (วิภ. ๔๓๑) อุเทฺทสํ กตฺวาปิ ปุน ฉนฺทาทีนํเยว กุสลาทิภาโว วิภโตฺตฯ อุปายิทฺธิปาททสฺสนตฺถเมว หิ นิสฺสยิทฺธิปาททสฺสนํ กตํ, อญฺญถา จตุพฺพิธตา น โหตีติ อยเมตฺถ ปาฬิวเสน อตฺถวินิจฺฉโยฯ ตตฺถ **อุปายิทฺธิปาททสฺสนตฺถเมวา**ติ ฉนฺทาทิเก ธุเร เชเฎฺฐเก ปุพฺพงฺคเม กตฺวา นิพฺพตฺติตสมาธิ ฉนฺทาธิปติสมาธีติ ฉนฺทาทีนํ อิทฺธิยา อธิคมูปายทสฺสนํ อุปายิทฺธิปาทสฺสนํ, ตทตฺถเมว ‘‘ตถาภูตสฺส เวทนากฺขโนฺธ…เป…. วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิยํ นิสฺสยิทฺธิปาททสฺสนํ กตํ ฉนฺทาทิวิสิฎฺฐานํเยว เวทนากฺขนฺธาทีนํ อธิเปฺปตตฺตาฯ เอวเญฺจตํ สมฺปฎิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา เกวลํ อิทฺธิสมฺปยุตฺตานํเยว ขนฺธานํ วเสน อิทฺธิปาทภาเว คยฺหมาเน เตสํ จตุพฺพิธตา น โหติ วิเสสการณภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

เกจีติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ **อนิปฺผโนฺน**ติ เหตุปจฺจเยหิ น นิพฺพโตฺต, น สภาวธโมฺม, ปญฺญตฺติมตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ วาทมทฺทนตฺถาย โหติ, อภิธเมฺม จ อาคโต อุตฺตรจูฬวาโรติ โยชนาฯ **จตฺตาโร อิทฺธิปาทา**ติอาทิ อุตฺตรจูฬวารทสฺสนํฯ อิเม ปน อุตฺตรจูฬวาเร อาคตา อิทฺธิปาทาฯ

รฎฺฐปาลเตฺถโร ฉเนฺท สติ กถํ นานุชานิสฺสนฺตีติ สตฺตาหานิ ภตฺตานิ อภุญฺชิตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชิตฺวา ฉนฺทเมว นิสฺสาย อรหตฺตํ ปาปุณีติ อาห – **“รฎฺฐปาลเตฺถโร ฉนฺทํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสี”**ติฯ **โสณเตฺถโร**ติ สุขุมาลโสณเตฺถโรฯ โส หิ อายสฺมา อตฺตโน สุขุมาลภาวํ อจิเนฺตตฺวา อติเวลํ จงฺกมเนน ปาเทสุ อุฎฺฐิเตสุปิ อุสฺสาหํ อวิสฺสเชฺชโนฺต วีริยํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ **สมฺภุตเตฺถโร** ‘‘จิตฺตวโต เจ อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อิเชฺฌยฺย, มยฺหํ อิเชฺฌยฺยาติ จิตฺตํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ โมฆราชา ‘‘ปญฺญวโต เจ มคฺคภาวนา อิเชฺฌยฺย, มยฺหํ อิเชฺฌยฺยา’’ติ ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ ปญฺญาธุรํ ปญฺญาเชฎฺฐกํ กตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณีติ อาห **“โมฆราชา วีมํสํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสี”**ติฯ อิทานิ เนสํ อริยานํ อุปฎฺฐานุสฺสาหมนฺตชาติสมฺปทํ นิสฺสาย รโญฺญ สนฺติเก ลทฺธวิเสเส อมจฺจปุเตฺต นิทสฺสนภาเวน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ยถา”**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ ปุนปฺปุนํ ฉนฺทุปฺปาทนํ โตสนํ วิย โหตีติ ฉนฺทสฺส อุปฎฺฐานสทิสตา วุตฺตา, ถาม

ภาวโต จ วีริยสฺส สูรตฺตสทิสตา, จินฺตนปฺปธานตฺตา จิตฺตสฺส มนฺตสํวิธานสทิสตา, โยนิโส มนสิการ-สมฺภูเตสุ กุสลธมฺเมสุ ปญฺญา เสฏฺฐาติ วีมํสาย ชาติสมฺปตฺติสทิสตา วุตฺตาฯ

๔. โมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๘๒๖. **อุทฺธจฺจปกติกา**ติ วิกฺขิตฺตสภาวา, วิพฺภนฺตจิตฺตาติ อตฺโถฯ อนวฏฺฐิตตาย วิปฺผนฺทิตจิตฺตตาย **วิปฺผนฺทมานจิตฺตา**ฯ ตุจฺฉตาย นโฬ วิยาติ นโฬ, มาโน, อุคฺคโต นโฬ เอเตสนฺติ **อุนฺนฬา**ติ อาห – **“อุนฺนฬาติ...เป.... วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **จปลา**ติ จาปลฺยตา นาม โลลภาโวฯ **มุขรา**ติ ขรวจนา, ผรุสวจนาติ อตฺโถฯ **วิกิณฺณวาจา** นาม สมฺผปฺปลาปิโนติ วุตฺตํ **“อสํยตวจนา”**ติอาทิฯ ปฏิปตฺติธมฺม ปมุฏฺฐา วินฏฺฐา ปฏิวินฏฺฐา สติ เอเตสนฺติ **มุฏฺฐสฺสตี**ติ อาห – **“นฏฺฐสฺสติโน”**ติฯ **อุพฺภนฺตจิตฺตา**ติ สมาธิโน อภาเวน อุทฺธเจฺจเนว อุปรูปริ ภนฺต จิตฺตาฯ **ปากตินฺทฺริยา** อภาวิตกายตาย คามทารกา วิย ปกติภูตอินฺทฺริยาฯ เนโม วุจฺจติ ภูมิยา พทฺธภาวนิมิตฺตปเทโส, คมฺภีโร เนโม เอตสฺสาติ **คมฺภีรเนโมฯ สุฏฺฐุ นิขาโต**ติอาทิ ตสฺส ปาทสฺส สุปฺปติฏฺฐิตภาวทสฺสนํฯ

๕. อุณฺณาภพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๘๒๗. **ปหานตฺถ**นฺติ อนุปฺปาทปหานตฺถํฯ

๙. อิทฺธาทิเทสนาสุตฺตวณฺณนา

๘๓๑. **อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ อธิเปฺปตํ** ‘‘อิทฺธิลาภาย ปวตฺตตี’’ติ วจนโตฯ

๑๐. วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๘๓๒. **ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา**ติ ภาวนาฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวาฯ **ลีนากาโร**ติ ภาวนาจิตฺตสฺส ลยาปตฺติฯ **โกสชฺชน** โวกิณฺณาปชฺชนํ วุตฺตํฯ

เอวํ ปสาทาภาเวน จิตฺตสฺส วิเกฺขปาปตฺติ, ตตฺถ ปสาทุปฺปาทเนน ยํ สมฺปหํสนํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตสฺส อุปฺปาทนาการํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **“โส พุทฺธธมฺมสงฺฆคุเณ อาวเชฺชตฺวา”**ติ อาทิฯ วตฺถุกาเม อารพฺภ วิกฺขิโตฺต ปุนปฺปุนํ วิกฺขิโตฺต โหติเยวาติ วุตฺตํ **“อนุวิกฺขิโตฺต”**ติฯ อุปฺปถํ ปฏิปนฺนสฺส จิตฺตสฺส ทณฺฑนเฏฺฐน นิคฺคณฺหนเฏฺฐน สุตฺตานิ เอว ทโณฺฑติ **สุตฺตทโณฺฑ,** เตน สุตฺตทเณฺฑน จิตฺตํ ตเชฺชตฺวาฯ ปญฺจกามคุเณ อารพฺภ ปวโตฺต จิตฺตวิเกฺขโป ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชเตวาติ วุตฺตํ **“อนุวิกฺขิโตฺต อนุวิสโฏ”**ติฯ

ปุเรปจฺฉาภาโว กมฺมฏฺฐานสฺส มนสิการวเสน อุคฺคหวเสน วาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **“กถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อติลีนาทีสุ จตูสุ ฐาเนสู**ติ อติลีนาติปคฺคหิตสํขิตฺตอนุวิกฺขิตฺตสญฺญิเตสุ จตูสุ ฐาเนสุฯ ตตฺถ ภาวนํ อนโชฺฌคาเหตฺวาว สโงฺกโจ **อติลีนตา,** อโชฺฌคาเหตฺวา อโนฺต สโงฺกโจ **สํขิตฺตตา,** อโนฺตสเงฺขโป **อติปคฺคหิตตา,** อจฺจารทฺธวีริยตา **อนุวิกฺขิตฺตตา**ฯ พหิทฺธา วิสมวิตกฺกานุภาวนํ อาปชฺชโนฺต ทฺวตฺติํสาการวเสน อฏฺฐิกสญฺญาวเสน วา คเหตพฺพนฺติ อาห – **“สรีรวเสน เวทิตพฺพ”**นฺติฯ เตนาห **“อุทฺธํ ปาทตลา”**ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐)ฯ

อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต อากิรียนฺติ ปการโต ฐปียนฺตีติ **อาการา,** ภาคาติ อาห – **“เยหิ อากาเรหีติ เยหิ โกฏฺฐาเสหี”**ติฯ ลิงฺคียติ สลฺลกฺขียตีติ **ลิงฺคํ,** สณฺฐานํฯ นิมียติ นิทฺธาเรตฺวา ปริจฺฉินฺทียตีติ **นิมิตฺตํ,** อุปฏฺฐานํฯ **โย ภิกฺขู**ติอาทิ อาโลกสญฺญํ โย อุคฺคณฺหาติ, ตํ ทสฺสนํฯ **องฺคเณ**ติ วิวฏงฺคเณฯ **อาโลกสญฺญํ มนสิกโรติ** รตฺติยํฯ **วีริยาทีสุปี**ติ ยถา ‘‘อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา’’ติ ฉนฺท วิตฺถารนโย วุตฺโต, วีริยาทีสุปิ เอโส เอว วิตฺถารนโย โยเชตโพฺพฯ

ปาสาทกมฺปนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อโยคุฬวโคฺค

๒. อโยคุฬสุตฺตวณฺณนา

๘๓๔. **อิมินา จตุมหาภูตมเยนา**ติ อิมินา สพฺพโลกปจฺจเกฺขน จตูหิ มหาภูเตหิ นิพฺพตฺเตน จตุมหาภูตมเยนฯ มโนมโย ปน นิมฺมิตกาโย ภควโต รุจิวเสน ปเรสํ ปจฺจโกฺข โหติฯ **โอมาตี**ติ อวมาติฯ อว-ปุโพฺพ หิ มา-สโทฺท สตฺติอโตฺถปิ โหตีติ **“ปโหติ สโกฺกตี”**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **อสมฺภินฺนปทนฺ**ติ อสาธารณปทํ อญฺญตฺถ อนาคตตฺตาฯ กายสฺส จิเตฺต สโมทหนํ อาโรปนํ ตนฺนิสฺสิตตากรณญฺจ อตฺถโต จิตฺตคติยา ปวตฺตนเมวาติ อาห **“จิตฺตคติยา เปเสตี”**ติฯ

ตตฺถ **จิตฺตคติคมนํ** นาม จิตฺตวเสน กายสฺส ปริณามเนน ‘‘อยํ กาโย อิมํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ กายสฺส จิเตฺตน สมานคติกตาฐปนํฯ กถํ ปน กาโย ทนฺธปวตฺติโก ลหุปวตฺตินา จิเตฺตน สมานคติโก โหตีติ? น สพฺพถา สมานคติโกฯ ยเถว หิ กายวเสน จิตฺตปริณามเน จิตฺตํ สพฺพถา กาเยน สมานคติกํ น โหติฯ น หิ กทาจิ ตํ สภาวสิเทฺธน อตฺตโน ขเณน อวตฺติตฺวา ทนฺธวุตฺติกสฺส รูปธมฺมสฺส วเสน ปวตฺติตุํ สโกฺกติ, ‘‘อิทํ จิตฺตํ อยํ กาโย วิย โหตู’’ติ ปน อธิฏฺฐาเนน ทนฺธคติกสฺส กายสฺส อนุวตฺตนโต ยาว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติ, ตาว กายคติอนุโลเมเนว หุตฺวา สนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ จิตฺตํ กายคติยา ปริณามิตํ นาม โหติฯ เอวํ ‘‘อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ อธิฏฺฐาเนน ปเคว สุขลหุสญฺญาย สมฺปาทิตตฺตา อภาวิติทฺธิปาทานํ วิย ทนฺธํ อวตฺติตฺวา ยถา ลหุกํ กติปยจิตฺตวาเรเนว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติ โหติ, เอวํ ปวตฺตมาโน กาโย จิตฺตคติยา ปริณามิโต นาม โหติ, น เอกจิตฺตกฺขเณเนว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติยา, เอวญฺจ กตฺวา พาหาสมิญฺชนปสารณูปมาปิ อุปจาเรน วินา สุฏฺฐุตรํ ยุตฺตา โหตีติฯ อญฺญถา ธมฺมตาวิโลมตา สิยา, นาปิ ธมฺมานํ ลกฺขณญฺญถตฺตํ อิทฺธิพเลน กาตุํ สกฺกา, ภาวญฺญถตฺตเมว ปน กาตุํ สกฺกาติฯ

๓-๑๐. ภิกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๓๕-๘๔๒. ‘‘ทฺวินฺนํ ผลาน’’นฺติ อาคตสุตฺตํ สนฺธาย **“เทฺว ผลานิ อาทิํ กตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อโยคุฬวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิทฺธิปาทสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อนุรุทฺธสํยุตฺตํ

๑. รโหคตวโคฺค

๑-๒. ปฐมรโหคตสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๙๙-๙๐๐. **ฉตฺตึสาย ฐาเนสู**ติ อชฺฌตฺตํ กาเย สมุทยธมฺมานุปสฺสี, วโย, สมุทยวโย, พหิทฺธา สมุทโย, วโย, สมุทยวโย, อชฺฌตฺตพหิทฺธา สมุทโย, วโย, สมุทยวยธมฺมานุปสฺสีติ นว อนุปสฺสนา, ตถา เวทนาย จิตฺต ธเมฺมสูติ เอวํ ฉตฺตึสาย ฐาเนสุฯ **ทุติเย ทฺวาทสสุ ฐาเนสู**ติ กาเย อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา อชฺฌตฺตพหิทฺธา, เวทนาย จิตฺต ธเมฺมสูติ เอวํ ทฺวาทสสุ ฐาเนสุฯ

๓. สุตนุสุตฺตวณฺณนา

๙๐๑. **อิมาย ปาฬิยา**ติ อิมาย หีนตฺติกปาฬิยาฯ **อิเม ธมฺมา หีนา** ลามกเฏฺฐนฯ **อิเม ธมฺมา มชฺฌิมา** หีนปณีตานํ มเชฺฌ ภวาติฯ อุตฺตมเฏฺฐน อตปฺปกเฏฺฐน ปธานภาวํ นีตาติ **ปณีตา**ฯ

๔-๗. ปฐมกณฺฑกีสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๐๒-๙๐๕. กณฺฑกา เอติสฺสา อตฺถีติ **กณฺฑกี,** กรมนฺทคโจฺฉฯ โอสธิภาวาเปกฺขาย อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส, ตพฺพหุลตาย ตํ วนํ ‘‘กณฺฑกีวน’’เนฺตว ปญฺญายิตฺถฯ **สหสฺสโลก**นฺติ สหสฺสจกฺกวาฬโลกํฯ **ทสจกฺกวาฬสหสฺสํ เอกาวชฺชนสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ** ตถา อาโลกวฑฺฒนสฺส กตตฺตาฯ

๙. อมฺพปาลิวนสุตฺตวณฺณนา

๙๐๗. **อรหตฺตภาวทีปก**นฺติ อรหตฺตสฺส อตฺถิภาวทีปกํฯ ‘‘อรหตฺตภาวทีปิก’’นฺติ วา ปาโฐฯ

รโหคตวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวคฺควณฺณนา

๙๐๙-๙๒๒. **ทสพลญาณ**นฺติ ทสวิธพลญาณํฯ **เอกเทเสนา**ติ ปเทสวเสนฯ สาวกานมฺปิ อตฺตโน อภินีหารานุรูปํ ญาณํ ปวตฺตตีติ เต กาลปเทสวเสน เจว ยถาปริจยสตฺตปเทสวเสน จ ฐานานีติ ชานนฺติ, สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปน อนนฺตญาณตาย สพฺพเตฺถว อปฺปฏิหตเมว ญาณนฺติ อาห – **‘‘สพฺพญฺญุพุทฺธานํ ปนา’’**ติอาทิฯ **เอตํ** ทสพลญาณํ อนนฺตวิสยตฺตา **นิปฺปเทสํ** อนูนตาย **สพฺพาการปริปูรํ**ฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อนุรุทฺธสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ฌานสํยุตฺตวณฺณนา

๙๒๓. ฌานสํยุตฺตํ สุวิเญฺญยฺยเมว, มิสฺสกนฺติ วทนฺติฯ

ฌานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อานาปานสํยุตฺตํ

๑. เอกธมฺมวโคฺค

๑. เอกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๙๗๗. **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ปฐมสุเตฺตฯ **วุตฺตเมว,** ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๖. อริฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๙๘๒. **โน**-สโทฺท ปุจฺฉายํ, ตสฺมา นูติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห **''ภาเวถ นู''**ติฯ **กามจฺฉโนฺท**ติ วตฺถุกาเมสุ อิจฺฉาติ อาห **''ปญฺจกามคุณิกราโค''**ติฯ **ทฺวาทสสุ อายตนธเมฺมสุ** สปรสนฺตติปริยาปเนฺนสุฯ **อิมินา** กามจฺฉนฺทปฺปหานกิตฺตเนน ปฎิฆสญฺญาปฎิวินยกิตฺตเนน จ **อนาคามิมคฺคํ กเถติ** ปโญฺจรมฺภาคิยสโญฺญชนสมุเจฺฉทสฺส พฺยากตตฺตาฯ **วิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต**ติ ''วิปสฺสนํ อนุยุญฺชถา''ติ ทเสฺสโนฺตฯ

๘. ปทีโปปมสุตฺตวณฺณนา

๙๘๔. ''เนว กาโยปิ กิลมติ น จกฺขูนี''ติ อฎฺฐกถายํ ปทุทฺธาโร กโตฯ **''กาโยปิ กิลมติ, จกฺขูนิปิ วิหญฺญนฺตี''**ติ วตฺวา ยตฺถ ยถา โหติ, ตานิ ทเสฺสตุํ **''ธาตุกมฺมฎฺฐานสฺมึ หี''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **จกฺขูนิ ผนฺทนฺติ กิลมนฺตี**ติอาทิ อติเวลํ อุปนิชฺฌายเน โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **อิมสฺมึ ปน กมฺมฎฺฐาเน**ติ อานาปานกมฺมฎฺฐาเนฯ **เอวมาหา**ติ ''ภิกฺขุ เจปิ อากเงฺขยฺย, เนว กาโย กิลเมยฺยา''ติ เอวมาหฯ

ลพฺภตีติ อฎฺฐกถาธิปฺปาเย ฐตฺวา วุตฺตํ, ปรโต อาคเตน เถรวาเทน โส อนิจฺฉิโตฯ น หิ ตารกรูปมุตฺตาวฬิกาทิสทิสํ นิมิตฺตูปฎฺฐานาการมตฺตํ ขณมตฺตฎฺฐายินํ กสิณนิมิเตฺตสุ วิย อุคฺฆาฎนํ กาตุํ สโกฺกติฯ เตนาห **''น ลพฺภเตวา''**ติฯ **อานิสํสทสฺสนตฺถํ คหิโต,** อานาปานสฺสติสมาธิสฺมึ สิเทฺธ อยํ คุโณ สุเขเนว อิชฺฌตีติฯ **ยสฺมา ภิกฺขูติ อิมสฺมึ วาเร นาคต**นฺติ ยถา ปุริมวาเร ''ภิกฺขุ เจปิ อากเงฺขยฺยา''ติ อาคตํ, เอวํ อิธ ''ภาวิเต โข, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสติสมาธิมฺหี''ติ อาคตวาเร ภิกฺขุคฺคหณมกตํ, ตสฺมา ''โส''ติ น วุตฺตํฯ

๙. เวสาลีสุตฺตวณฺณนา

๙๘๕. **ปาการปริเกฺขปวฑฺฒเนนา**ติ ปาการปริเกฺขเปน ภูมิยา วฑฺฒเนนฯ ราชคหสาวตฺถิโย วิย **อิทมฺปิ จ นครํ...เป.... สพฺพาการเวปุลฺลตํ ปตฺตํฯ อเนกปริยาเยนา**ติ เอตฺถ **ปริยาย**สโทฺท การณวจโนติ อาห **''อเนเกหิ การเณหี''**ติ, อยํ กาโย อวิญฺญาณโกปิ สวิญฺญาณโกปิ เอวมฺปิ อสุโภ เอวมฺปิ อสุโภติ นานาวิเธหิ การเณหีติ อโตฺถฯ **อสุภาการสนฺทสฺสนปฺปวตฺต**นฺติ เกสาทิวเสน ตตฺถาปิ วณฺณาทิโต อสุภาการสฺส สพฺพโส ทสฺสนวเสน ปวตฺตํฯ **กายวิจฺฉนฺทนียกถ**นฺติ อตฺตโน ปรสฺส จ กรชกาเย วิจฺฉนฺทนุปฺปาทนกถํฯ **มุตฺตํ วา**ติอาทินา พฺยติเรกมุเขน กายสฺส อมนุญฺญตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ อาทิโต ตีหิ ปเทหิ อทสฺสนียตาย อสารกตาย จ, มเชฺฌ จตูหิ ทุคฺคนฺธตาย, อเนฺต เอเกน เลสมเตฺตนปิ มนุญฺญตา

ภาวมสฺส ทเสฺสติฯ **อถ โข**ติอาทินา อนฺวยโต สรูเปเนว อมนุญฺญตาย ทสฺสนํฯ **“เกสโลมาที”**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“เยปิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วเณฺณโนฺตติ วิตฺถาเรโนฺตฯ **อสุภายา**ติ อสุภมาติกายฯ **ผาติกมฺมนฺ**ติ พหุลีกาโรฯ กิเลสโจเรหิ อนภิภวนียตฺตา ฌานํ **“จิตฺตมญฺชูส”**นฺติ วุตฺตํฯ **นิสฺสายา**ติ ปาทกํ กตฺวาฯ

อปเร ปน ‘‘ตสฺมิํ กิร อทฺธมาเส น โกจิ พุทฺธเวเนยฺโย อโหสิ, ตสฺมา ภควา เอวมาห – ‘อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเว’ติอาที’’ติ วทนฺติฯ **ปเร กิรา**ติ **กิร**-สโทฺท อรุจิสํสูจนโตฺถฯ เตนาห **“อิทํ ปน อิจฺฉามตฺต”**นฺติฯ

อเนกการณสมฺมิโสฺสติ เอตฺถ การณํ นาม กายสฺส อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกูลตาวฯ **สพฺพมกํสู**ติ ปุถุชฺชนา นาม สาวเชฺชปิ ตตฺถ อนวชฺชสญฺญิโน หุตฺวา กรณการาปนสมนุญฺญตาเภทํ สพฺพํ ปาปํ อกํสุ ฯ กามํ ทสานุสฺสติคฺคหเณเนว อานาปานสฺสติ คหิตา, สา ปน ตตฺถ สนฺนิปติตภิกฺขูสุ พหูนํ สปฺปายา สาตฺถิกา จ, ตสฺมา ปุน คหิตาฯ ตถา หิ ภควา ตเมว กมฺมฏฺฐานํ อิมสฺมิํ สุเตฺต กเถสิฯ อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา อสุภกมฺมฏฺฐานสทิสา, จตฺตาโร ปน อารุปฺปา อาทิกมฺมิกานํ อโยคฺยาติ เตสํ อิธ อคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

เวสาลิํ อุปนิสฺสายาติ เวสาลีนครํ โคจรคามํ กตฺวาฯ **มุหุเตฺตเนวา**ติ สตฺถริ สทฺธเมฺม จ คารเวน อุปคตภิกฺขูนํ วจนสมนนฺตรเมว อุฎฺฐหิํสูติ กตฺวา วุตฺตํฯ พุทฺธกาเล กิร ภิกฺขู ภควโต สเนฺทสํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตุํ โอหิตโสตา วิหรนฺติฯ

อานาปานปริคฺคาหิกายาติ อสฺสาสปสฺสาเส ปริคฺคณฺหนวเสน ปวตฺตาย สติยาฯ **สมฺปยุโตฺต สมาธี**ติ ตาย สมฺปยุตฺตอญฺญมญฺญปจฺจยภูตาย อุปฺปโนฺน สมาธิฯ **อานาปานสฺสติยํ วา สมาธี**ติ อิมินา อุปนิสฺสยปจฺจยสภาวมฺปิ ทเสฺสติ, อุภยตฺถาปิ สหชาตาทีนํ สตฺตนฺนมฺปิ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจยภาวํ ทเสฺสติฯ ‘‘ยถาปฏิปนฺนา เม สาวกา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวนฺตี’’ติอาทีสุ อุปฺปาทนวฑฺฒนเฏฺฐน ภาวนาติ วุจฺจตีติ ตทุภยวเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ภาวิโตติ อุปฺปาทิโต วฑฺฒิโต วา”**ติ อาหฯ ตตฺถ ภาวํ วิชฺชมานตํ อิโต คโตติ **ภาวิโต,** อุปฺปาทิโต ปฏิลทฺธมโตฺตติ อโตฺถฯ อุปฺปโนฺน ปน ลทฺธาเสวโน **ภาวิโต,** ปคุณภาวํ อาปาทิโต วฑฺฒิโตติ อโตฺถฯ **พหุลีกโต**ติ พหุลํ ปวตฺติโตฯ เตน อาวชฺชนาทิวสีภาวปฺปตฺติมาหฯ โย หิ วสีภาวมาปาทิโต, โส อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตพฺพโต ปุนปฺปุนํ ปวตฺติสฺสติฯ เตน วุตฺตํ **“ปุนปฺปุนํ กโต”**ติฯ ยถา ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑), วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๒๖; ม. นิ. ๑.๒๗๑; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) จ เอวมาทีสุ ปฐมปเท วุโตฺต เอว-สโทฺท ทุติยาทีสุปิ วุโตฺตเยว โหติ, เอวมิธาปีติ อาห **“อุภยตฺถ เอวสเทฺทน นิยโม เวทิตโพฺพ”**ติฯ อุภยตฺถ นิยเมน ลทฺธคุณํ ทเสฺสตุํ **“อยํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนฺติ อสุภารมฺมณํ ฌานมาหฯ ตญฺหิ อสุเภสุ โยคกมฺมภาวโต โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต จ **“อสุภกมฺมฏฺฐาน”**นฺติ วุจฺจติฯ **เกวลนฺ**ติ อิมินา อารมฺมณํ นิวเตฺตติฯ **ปฏิเวธวเสนา**ติ ฌานปฏิเวธวเสนฯ ฌานญฺหิ ภาวนาวิเสเสน อิชฺฌนฺตํ อตฺตโน วิสยํ ปฏิวิชฺฌนฺตเมว ปวตฺตติ ยถาสภาวโต ปฏิวิชฺฌิยติ จาติ ปฏิเวโธติ วุจฺจติฯ **โอฬาริการมฺมณตฺตา**ติ พีภจฺฉารมฺมณตฺตาฯ **ปฏิกูลารมฺมณตฺตา**ติ ชิคุจฺฉิตพฺพารมฺมณตฺตาฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณน, เลสนฺตเรน วาฯ **อารมฺมณสนฺตตายา**ติ อนุกฺกเมน วิจิตพฺพตํ ปตฺตารมฺมณสฺส ปรมสุขุมตํ สนฺธายาหฯ สเนฺตหิ สนฺนิสิเนฺน อารมฺมเณ ปวตฺตมาโน ธโมฺม สยมฺปิ สนฺนิสิโนฺนว โหติฯ เตนาห **“สโนฺต วูปสโนฺต นิพฺพุโต”**ติ, นิพฺพุตสพฺพปริฬาโหติ อโตฺถฯ

อารมฺมณสนฺตตาย ตทารมฺมณานํ ธมฺมานํ **สนฺตตา** โลกุตฺตรธมฺมารมฺมณาหิ ปจฺจเวกฺขณาหิ เวทิตพฺพาฯ

นาสฺส สนฺตปณีตภาวาวหํ กิญฺจิ เสจนนฺติ **อเสจนโก**ฯ อเสจนกตฺตา **อนาสิตฺตโก,** อนาสิตฺตกตฺตา เอว **อโพฺพกิโณฺณ,** อสมฺมิโสฺส ปริกมฺมาทินาฯ ตโต เอว **ปาฏิเยโกฺก** วิสุํเยเวโกฯ **อาเวณิโก** อสาธารโณฯ สพฺพเมตํ สรสโต เอว สนฺตภาวํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ, ปริกมฺมํ วา สนฺตภาวนิมิตฺตํฯ **ปริกมฺมนฺ**ติ จ กสิณกรณาทินิมิตฺตุปฺปาทปริโยสานํ, ตาทิสํ เอตฺถ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ตทา หิ กมฺมฏฺฐานํ นิรสฺสาทตฺตา อสนฺตํ อปฺปณีตํ สิยาฯ อุปจาเร วา นตฺถิ เอตฺถ สนฺตตาติ โยชนาฯ ยถา อุปจารกฺขเณ นีวรณาทิวิคเมน องฺคปาตุภาเวน จ ปเรสํ สนฺตตา โหติ, น เอวมิมสฺสฯ อยํ ปน อาทิสมนฺนา...เป.... ปณีโต จาติ โยชนาฯ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ **อนาสิตฺตโก**ติ อุปเสจเนน อนาสิตฺตโกฯ เตนาห – **“โอชวโนฺต”**ติ โอชวนฺตสทิโสติ อโตฺถฯ **มธุโร**ติ อิโฏฺฐฯ เจตสิกสุขปฏิลาภสํวตฺตนํ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน, อุเปกฺขาย วา สนฺตภาเวน สุขคติกตฺตา สเพฺพสมฺปิ ฌานานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ ฌานสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐสรีรตาวเสน ปน กายิกสุขปฏิลาภสํวตฺตนํ ทฏฺฐพฺพํ, ตญฺจ โข ฌานโต วุฏฺฐิตกาเลฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข **“อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ”**ติ อิทํ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อวิกฺขมฺภิเตติ ฌาเนน สกสนฺตานโต อนีหเต อปฺปหีเนฯ **อโกสลฺลสมฺภูเต**ติ อโกสลฺลํ วุจฺจติ อวิชฺชา, ตโต สมฺภูเตฯ อวิชฺชาปุพฺพงฺคมา หิ สเพฺพ ปาปธมฺมาฯ **ขเณเนวา**ติ อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณเนวฯ **อนฺตรธาเปตี**ติ เอตฺถ อนฺตรธาปนํ วินาสนํ, ตํ ปน ฌานกตฺตุกํ อิธาธิเปฺปตนฺติ ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ โหตีติ อาห – **“วิกฺขเมฺภตี”**ติฯ **วูปสเมตี**ติ วิเสเสน อุปสเมติฯ วิเสเสน อุปสมนํ ปน สมฺมเทว อุปสมนํ โหตีติ อาห **“สุฏฺฐุ อุปสเมตี”**ติฯ สาสนิกสฺส ฌานภาวนา เยภุเยฺยน นิเพฺพธภาคิยา โหตีติ อาห **“นิเพฺพธภาคิยตฺตา”**ติฯ อริยมคฺคสฺส ปาทกภูโต อยํ สมาธิ อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อริยมคฺคภาวํ อุปคโต วิย โหตีติ อาห **“อนุปุเพฺพน อริยมคฺควุฑฺฒิปฺปโตฺต”**ติฯ อยํ ปนโตฺถ วิราคนิโรธปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนานํ วเสน สมฺมเทว ยุชฺชติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๑๐. กิมิลสุตฺตวณฺณนา

๙๘๖. **เถโร**ติ อานนฺทเตฺถโรฯ **อยํ เทสนา**ติ ‘‘กถํ วิภาวิโต นุ โข กิมิลา’’ติอาทินา ปวตฺตา เทสนาฯ **กายญฺญตรนฺ**ติ รูปกาเย อญฺญตรโกฏฺฐาเสฯ **เอวนฺ**ติ ยถา อานาปานํ อนุสฺสรโนฺต ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี ชาโต, เอวํ สพฺพตฺถ วาเรสุ เวทนานุปสฺสีติอาทิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เทสนาสีสนฺติ เทสนาปเทสํฯ มนสิการปเทเสน เวทนา วุตฺตาติ ตํ สพฺพํ สรูปโต อญฺญาปเทสโต อปทิสติฯ **ยเถว หี**ติอาทินา ตเตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสติฯ **จิตฺตสงฺขารปททฺวเย**ติ ‘‘จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขาร’’นฺติ เอตสฺมิํ ปททฺวเยฯ

เอวํ สเนฺตปีติ ปีติมนสิการจิตฺตสงฺขารปเทเสน ยทิ เวทนา วุตฺตา, เอวํ สเนฺตปิฯ **เอสา** ยถาวุตฺตา **เวทนา อารมฺมณํ น โหติ**ฯ เวทนารมฺมณา จ อนุปสฺสนา, **ตสฺมา เวทนานุปสฺสนา น ยุชฺชติ**ฯ ยทิ เอวํ มหาสติปฏฺฐานาทีสุ ‘‘เวทนา เวทิยตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ กถนฺติ อาห – ‘‘มหาสติปฏฺฐานาทีสุปี’’ติอาทิฯ ตเตฺถ **สุขาทีนํ วตฺถุนฺ**ติ สุขาทีนํ อุปฺปตฺติยา วตฺถุภูตํ รูปสทฺทาทิํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนา เวทิยติ, น ปุคฺคโล ปุคฺคลเสฺสว อภาวโตฯ **เวทนาปฺปวตฺติํ อุปาทาย** นิสฺสาย ยถา ‘‘ปุคฺคโล เวทนํ เวทิยตี’’ติ **โวหารมตฺตํ โหติ**ฯ เอวํ อิธาปิ เวทนาย

อสฺสาสปสฺสาเส อารพฺภ ปวตฺติ, ตถา ปวตฺตมนสิการสีเสน ‘‘เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี ภิกฺขุ ตสฺมึ สมเย วิหรตี’’ติ วุโตฺตฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ เวทนาย อารมฺมณภาวํ สนฺธาย ฯ **อาทีนํ** ปทานํฯ **เอตสฺส** ‘‘เวทนานุปสฺสนา น ยุชฺชตี’’ติ วุตฺตอนุโยคสฺสฯ

สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชตีติ ปีติสหคตานิ ปฐมทุติยชฺฌานานิ ปฏิปาฏิยา สมาปชฺชติฯ **ตสฺสา**ติ เตนฯ ปฏิสํวิทิตสทฺทาเปกฺขาย หิ กตฺตุอเตฺถ เอตํ สามิวจนํฯ **สมาปตฺติกฺขเณ**ติ สมาปชฺชนกฺขเณฯ **ฌานปฏิลาเภนา**ติ ฌาเนน สมงฺคีภาเวนฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณมุเขน ตทารมฺมณฌานปริยาปนฺนา **ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ,** อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา นาม สปฺปปริเยสนํ จรเนฺตน ตสฺส อาสเย ปฏิสํวิทิเต โสปิ ปฏิสํวิทิโต โหติ มนฺตาคทพเลน ตสฺส คหณสฺส สุกรตฺตา, เอวํ ปีติยา อาสยภูเต อารมฺมเณ ปฏิสํวิทิเต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตาว โหติ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ ตสฺสา คหณสฺส สุกรตฺตาฯ **วิปสฺสนกฺขเณ**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺตาย วิสยโต ทสฺสนกฺขเณฯ **ลกฺขณปฺปฏิเวเธนา**ติ ปีติยา สลกฺขณสฺส สามญฺญลกฺขณสฺส จ ปฏิวิชฺฌเนนฯ ยญฺหิ ปีติยา วิเสสโต สามญฺญโต จ ลกฺขณํ, ตสฺมึ วิทิเต สา ยาถาวโต วิทิตา เอว โหติฯ เตนาห **‘‘อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี’’**ติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ ปาฬิยา เอว วิภาเวตุํ **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทีฆํ อสฺสาสวเสนา**ติ ทีฆสฺส อสฺสาสสฺส อารมฺมณภูตสฺส วเสนฯ ปชานโต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตีติ สมฺพนฺโธฯ **จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต**ติ ฌานปริยาปนฺนํ ‘‘อวิเกฺขโป’’ติ ลทฺธนามํ จิตฺตเสฺสกคฺคตํ ตํสมฺปยุตฺตาย ปญฺญาย ปชานโตฯ ยถา หิ อารมฺมณมุเขน ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ, เอวํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ อารมฺมณมุเขน ปฏิสํวิทิตา เอว โหนฺตีติฯ **สติ อุปฏฺฐิตา โหตี**ติ ทีฆํ อสฺสาสวเสน ฌานสมฺปยุตฺตา สติ ตสฺมึ อารมฺมเณ อุปฏฺฐิตา อารมฺมณมุเขน ฌาเนปิ อุปฏฺฐิตา นาม โหติฯ **ตาย สติยา**ติ เอวํ อุปฏฺฐิตาย ตาย สติยา ยถาวุเตฺตน เตน ญาเณน สุปฺปฏิวิทิตตฺตา อารมฺมณสฺส ตสฺส วเสน ตทารมฺมณา สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ **ทีฆํ ปสฺสาสวเสนา**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เอเตเนว นเยน อวเสสปทานิปิ อตฺถโต เวทิตพฺพานี’’**ติฯ

ยเถวาติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ฌานปฏิลาเภน ยถา อารมฺมณโต ปีติอาทโย ปฏิสํวิทิตา โหนฺติ เตน วินา เตสํ อปฺปวตฺตนโตฯ เอวํ ฌานสมฺปยุเตฺตน ตํปริยาปเนฺนน เวทนาสงฺขาตมนสิการปฏิลาเภน อารมฺมณโต เวทนา ปฏิสํวิทิตา โหติ อรุณุคฺคเมน วิย สูริยสฺส เตน วินา เวทนาย อปฺปวตฺตนโตฯ ตสฺมา วุตฺตนเยน อติสยปฺปวตฺติ เวทนา สุปฺปฏิวิทิตา, ตสฺมา สุวุตฺตเมตนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตโจทนํ นิรากโรติฯ

อารมฺมเณติ อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตํ วทติฯ **จิตฺตานุปสฺสีเยว นาเมส โหติ** อสโมฺมหโต จิตฺตสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาฯ เตนาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ **จิตฺตปฏิสํวิทิตวเสนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อิตรา ติโสฺสปิ จิตฺตานุปสฺสนา สงฺคณฺหาติฯ

โสติ ธมฺมานุปสฺสนํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุฯ **ยํ ตํ ปหานํ** ปหายกญาณํฯ **ปญฺญายา**ติ อปราย วิปสฺสนาปญฺญาย อนิจฺจวิราคาทิโต ทิสฺวา ทุวิธายปิ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติฯ **อิทญฺหิ จตุกฺกนฺ**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทิวเสน วุตฺตํ จตุกฺกํฯ **ตสฺสาปิ** ธมฺมานุปสฺสนายฯ ปชหตีติ **ปหานนฺ**ติ อาห **‘‘นิจฺจสญฺญํ…เป…. ปหานกรญาณํ อธิเปฺปต’’**นฺติฯ **วิปสฺสนาปรมฺปรนฺ**ติ ปฏิปาฏิยา วิปสฺสนมาหฯ **ปถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขตี**ติ มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา สมฺมเทว วีถิปฏิปนฺนํ ภาวนาจิตฺตํ ปคฺคหนิคฺคหานํ อกรเณน อชฺฌุเปกฺขติฯ **เอกโต อุปฏฺฐานนฺ**ติ ยสฺมา มชฺฌิม

สมถวีถินาติวตฺติยา ตตฺถ จ ปกฺขนฺทเนน อินฺทฺริยานํ เอกรสภาเวน, ตตฺรมชฺฌตฺตตาย ภาวโต อวิเสสํ เอกคฺคภาวูปคมเนน เอกนฺตโต อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา น ตตฺถ กิญฺจิ กาตพฺพนฺติ อชฺฌุเปกฺขติฯ **ตตฺถา**ติ เอวํ อชฺฌุเปกฺขเนฯ **สหชาตานมฺปิ อชฺฌุเปกฺขนา โหติ** เตสํ ปวตฺตนาการสฺส อชฺฌุเปกฺขนโตฯ ‘‘ปญฺญาย ทิสฺวา’’ติ วุตฺตตฺตา **อารมฺมณอชฺฌุเปกฺขนา อธิเปฺปตา**ฯ น เกวลํ นีวรณาทิธมฺเม อชฺฌุเปกฺขิตา, อถ โข อภิชฺฌา …เป…. ปญฺญาย ทิสฺวา อชฺฌุเปกฺขิตา โหตีติ โยชนาฯ

ปํสุปุญฺชฏฺฐานิยสฺส กิเลสสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนตฺถํ **‘‘จตุมหาปโถ วิย ฉ อายตนานิ’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ กายาทโย จตฺตาโร อารมฺมณสติปฏฺฐานาฯ **จตูสุ อารมฺมเณสู**ติ กายาทีสุ จตูสุ อารมฺมเณสุ **ปวตฺตา จตฺตาโร สติปฏฺฐานา** ปํสุปุญฺชฏฺฐานิยสฺส กิเลสสฺส อุปหนนโตฯ

เอกธมฺมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๒. อิจฺฉานงฺคลสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๘๗-๙๘๘. **กสฺมา**ติอาทิ วิหารสมาปตฺติอาจิกฺขเณ การณํ วิภาเวตุํ อารทฺธํฯ

เอว-วาการโรติ เอว-กาโร วา-กาโร จฯ **เอกนฺตสนฺตตฺตา** เอกเนฺตน สนฺตมนสิการภาวโตฯ เสกฺขวจเนเนว เตสํ สิกฺขิตพฺพสฺส อตฺถิภาเว สิเทฺธปิ สิกฺขิตพฺพรหิเตสุ เตสุปิ เสกฺขปริยายสฺส วุจฺจมานตฺตา สิกฺขิตพฺพสเทฺทน เสเกฺข วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ อาสวกฺขยตฺถํ สิกฺขิตพฺพสฺส อภาเวปิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ ฌานาทิสิกฺขเนน วินา สิกฺขิตพฺพาภาวา **‘‘อเสกฺขา นามา’’**ติ วุตฺตาฯ พุทฺธานํ ปน สพฺพโส สมฺมเทว ปรินิฏฺฐิตสิกฺขตฺตา ‘‘สิกฺขามี’’ติ น วุตฺตํฯ อานาปานชฺฌานผลสมาปตฺติ **ตถาคตวิหาโร**ฯ

๓-๑๐. ปฐมอานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๘๙-๙๙๖. **อนิจฺจาทิวเสนา**ติ อนิจฺจทุกฺขานตฺตวเสนฯ **ปวิจินติ** ปกาเรหิ วิจินติฯ **นิกฺกิเลสา**ติ อปคตกิเลสา วิกฺขมฺภิตกิเลสาฯ ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺคติ ปาโฐฯ

ยาย อโนสกฺกนํ อนติวตฺตนญฺจ โหติ, อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา **มชฺฌตฺตากาโร**ติ วุตฺตาฯ **เอกจิตฺตกฺขณิกา**ติ เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตฺตาฯ

จตฺตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน **โสฬสกฺขตฺตุกา**ฯ อานาปานสนฺนิสฺสเยน ปวตฺตตฺตา อารมฺมณวเสน ปวตฺตา อานาปานารมฺมณาปิ อปรภาเค สติ อานาปานสฺสตีติ ปริยาเยน วตฺตพฺพตํ อรหตีติ **‘‘อานาปานสฺสติ มิสฺสกา กถิตา’’**ติ วุตฺตํฯ **อานาปานมูลกา**ติ อานาปานสนฺนิสฺสเยน ปวตฺตา สติปฏฺฐานาฯ **เตสํ มูลภูตา**ติ เตสํ สติปฏฺฐานานํ มูลการณภูตาฯ **โพชฺฌงฺคมูลกา**ติ โพชฺฌงฺคปจฺจยภูตาฯ **เตปิ โพชฺฌงฺคา**ติ เอเต วีสติ สติปฏฺฐานเหตุกา โพชฺฌงฺคาฯ **วิชฺชาวิมุตฺติปูรกา**ติ ตติยวิชฺชาย ตสฺส ผลสฺส จ ปริปูรณวเสน ปวตฺตา โพชฺฌงฺคาฯ **ผลสมฺปยุตฺตา**ติ จตุตฺถผลสมฺปยุตฺตา, จตุพฺพิธผลสมฺปยุตฺตา วาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อานาปานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. โสตาปตฺติสํยุตฺตํ

๑. เวฬุทฺวารวคฺโค

๑. จกฺกวตฺติราชสุตฺตวณฺณนา

๙๙๗. **อนุคฺคหครหเณสุ นิปาโต**ติ อนุคฺคณฺหนครหตฺถโชตโก นิปาโตฯ กิเมตฺถ อนุคฺคณฺหาติ, กึ วา ครหตีติ อาห **“จตุนฺน**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อนุคฺคณฺหนฺโต** อนุจฺฉวิกํ กตฺวา คณฺหนฺโตฯ **ครหนฺโต** นินฺทนฺโตฯ อิสฺสรสีโล อิสฺสโร, ตสฺส ภาโว **อิสฺสริยํ,** ปภุตาฯ อธีนํ ปติ อธิปติ, ตสฺส ภาโว **อาธิปจฺจํ,** สามิภาโวติ อาห – **“อิสฺสริยาธิปจฺจ**”นฺติอาทิฯ **อนนฺตกานี**ติ อนฺตรหิตานิฯ

อเวจฺจปฺปสาเทนาติ วตฺถุตฺตยสฺส คุเณ ยาถาวโต อเวจฺจ ปวิสิตฺวา ปสาโทฯ โส ปน เกนจิ จลนรหิโตติ อาห **“อจลปฺปสาเทนา**”ติฯ **มเคฺคนา**ติ อริยมเคฺคนฯ **อาคตปฺปสาโท** ตสฺส อธิคเมน ลทฺธปฺปสาโทฯ **อปุพฺพํ อจริม**นฺติ เอกชฺฌํฯ อริยสาวกานญฺหิ อริยมเคฺค อุปฺปชฺชนฺเตว ตีสุ วตฺถูสุ อเวจฺจปฺปสาทํ อาวหนฺโต เอว อุปฺปชฺชติฯ **เตส**นฺติ วิสยภูตานํ ติณฺณํ วตฺถูนํ วเสน ติธา วุโตฺตฯ **ยสฺมา จ** อตฺถโต **เอโก, ตสฺมาว นินฺนานากรโณ โหติ** ปวตฺตฏฺฐานเภเท สติปิฯ **อริยสาวกสฺส หี**ติอาทินา นเยน ตมตฺถํ วิวรติฯ **ปสาโท** โอกปฺปนาฯ **เปมํ** ภตฺติฯ **คารวํ** ครุกรณํฯ **มหนฺตํ** อุฬารํฯ **เอตํ** วิภาเคน **นตฺถิ** สพฺพตฺถ สมานตฺตาฯ

เอวนฺติ ภวนฺตเรปิ อโกปนียตายฯ **สทิสวเสนา**ติ อเญฺญหิ อขณฺฑาทีหิ สทิสวเสนฯ เตนาห **“มุขวฏฺฏิ ยญฺหิ ฉินฺน**”ติอาทิฯ ขณฺฑา เอติสฺสา อตฺถีติ **ขณฺฑา**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ปาติโมเกฺข อาคตานุกฺกเมน สีลสฺส อาทิมชฺฌวิภาโค เวทิตโพฺพฯ **ทฺวินฺนํ วา ติณฺณํ วา**ติ สีลโกฏฺฐาสานํฯ **เอกนฺตรํ ภินฺน**นฺติ อภิเนฺนน เอกนฺตรํ หุตฺวา ภินฺนํฯ **เตสํ** ขณฺฑาทีนํฯ ‘‘ภุชิเสฺสหี’’ติ อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **“ภุชิสฺสภาวกเรหี”**ติฯ **อิทํ วีติกฺกนฺต**นฺติ อิทมฺปิ สีลํ วีติกฺกนฺตํฯ ‘‘อยํ สีลสฺส วีติกฺกโม’’ติ **เอวํ ปรามสิตุํ อสกฺกุเณยฺยหิ**ฯ

๒. พฺรหฺมจริโยคธสุตฺตวณฺณนา

๙๙๘. **เยส**นฺติ อนิยมโต สทฺธาทีนมาธารภูตปุคฺคลทสฺสนํฯ **พุเทฺธ ปสาโท คหิโต**ฯ โส หิ อิตเรหิ ปฐมํ คเหตโพฺพติฯ **อริยกนฺตานิ สีลานิ คหิตานิ** โสตาปนฺนสฺส สีลานํ อธิเปฺปตตฺตาฯ **สเงฺฆ ปสาโท คหิโต** ธมฺมปฺปสาทสฺส อนนฺตรํ วุจฺจมานตฺตาฯ **ธเมฺม ปสาโท คหิโต** อเวจฺจปฺปสาทภาวโตฯ โสตํ อริยมคฺคํ อาทิโต ปตฺติ โสตาปตฺติ, ตสฺสา องฺคานิ **โสตาปตฺติยงฺคานิฯ ปเจฺจนฺตี**ติ ปชายนฺติ อธิคจฺฉนฺติฯ เตนาห **“ปาปุณนฺตี”**ติฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **กตรปสาโท** วตฺตมาโนติ อธิปฺปาโยฯ **มคฺคปฺปสาโท**ติ มคฺคสมฺปยุโตฺต ปสาโทฯ **อาคตมคฺคสฺสา**ติ อธิคตมคฺคสฺสฯ **มิสฺสกปฺปสาโท เอโส**ติ ตสฺมา อุโภปิ เถรา ปณฺฑิตา พหุสฺสุตาฯ

๓. ทีฆาวุอุปาสกสุตฺตวณฺณนา

๙๙๙. ยทเคฺคน ตสฺมิํ อุปาสเก ยถาวุตฺตานิ โสตาปตฺติยงฺคานิ สํวิชฺชนฺติ, ตทเคฺคน โส เตสุ วตฺติสฺสตีติ อาห **“จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสุ สนฺทิสฺสสี”**ติฯ วิชฺชํ ภชนฺตีติ **วิชฺชาภาคิยา,** เตสุ โกฏฺฐาเสสุ ปริยาปนฺนาติ วุตฺตํ **“วิชฺชาภาคิเยติ วิชฺชาโกฏฺฐาสิเก”**ติฯ

๔-๕. ปฐมสาริปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๐๐-๑๐๐๑. ‘‘โสตาปตฺตี’’ติ ปฐมมโคฺค อธิเปฺปโต, ตสฺส อธิคมูปาโย **โสตาปตฺติยงฺคํ**ฯ เตนาห **‘‘โสตาปตฺติยา ปุพฺพภาคปฏิลาภงฺค’’**นฺติฯ **โสตาปตฺติอตฺถายา**ติ โสตาปตฺติมคฺคตฺถายฯ **องฺค**นฺติ การณํฯ **อิตเร** รตนตฺตยปฺปสาทาทโยฯ ปุพฺพภาคิยาย **โสตาปตฺติยา องฺคํ** การณนฺติฯ

๖. ถปติสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๒. (วิตานํ กายานํ กาลนกาย, การณสฺส อุปคตานํ สาตปริยา สิชฺฌติฯ ตตฺถ กาย ปริปชฺฌายมุเขน ตนฺตึ ฐเปสิ ภควาฯ น หิ ปสฺสถ นมเตฺถหิ กรเณ นิรตฺถโก ปีติ วตฺตติฯ **‘‘นิยตตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ ตเมว นิยมํ **‘‘มชฺฌิมปเทเสเยวา’’**ติ อวธารเณน วิภาเวติ ฯ มหามณฺฑลจาริกํ จรโนฺตปิ มชฺฌิมปเทสสฺส อนฺตเนฺตเนว จรติฯ ตตฺถ จ วิเนยฺยชนสฺส สโมสรณตา มตฺตปนวาจมหตฺถสฺปนนฺติฯ) [เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อสุโทฺธ ทุโสฺสธนีโย จ, สุทฺธปาโฐ คเวสิตโพฺพฯ] อรุณุฏฺฐาปนมฺปิ ตเตฺถว โหติฯ ปจฺจนฺตปเทเส ปน ทูเร วิเนยฺยชนา โหนฺติ, ตตฺถ คนฺตฺวา มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา ตโต ปจฺจาคนฺตฺวา มชฺฌิมปเทเส เอว วาสํ อุปคจฺฉติ, ตตฺถ มนุเสฺสหิ กตานํ การานํ มหปฺผลภาวนิยมนตฺถนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ‘‘อาสเนฺน โน ภควา’’ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น เกวล’’**นฺติ อาทิมาหฯ

สกิญฺจนสปลิโพธนเฏฺฐนาติ เอตฺถ กิญฺจนํ ปลิโพโธ อสมาปิตกิจฺจตา, ตทุภยสฺส อตฺถิภาเวนาติ อโตฺถฯ **มหาวาเส**ติ มหาเคเหฯ

เทฺวปิ ชนาติ อิสิทตฺตปุราณาฯ **สิตํ** นาม มนฺทหสิตํฯ **หสิตํ** นาม วิสฺสฏฺฐหสิตํฯ **มุตฺตจาโค**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคฏีกายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๖๐) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **สํวิภาเค**ติ ปรสฺส ทานวเสน สํวิภชเนฯ **อกตวิภาค**นฺติ เทยฺยธมฺมวเสน น กตวิภาคํฯ ปุคฺคลวเสน ปน ‘‘สีลวเนฺตหี’’ติ วุตฺตตฺตา กตวิภาคเมว มหปฺผลตากรเณนฯ เตนาห **‘‘สพฺพํ ทาตพฺพเมว หุตฺวา ฐิต’’**นฺติฯ

(เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อสุโทฺธ ทุโสฺสธนีโย จ, สุทฺธปาโฐ คเวสิตโพฺพฯ)

๗. เวฬุทฺวาเรยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๓. **ปเวณิอาคตสฺสา**ติ อเนกปุริสยุควเสน ปรมฺปราคตสฺสฯ **อตฺตนิ อุปเนตพฺพ**นฺติ อตฺตนิ เนตฺวา ปรสฺมึ อุปเนตพฺพํฯ เตนาห **‘‘โย โข มฺยายํ ธโมฺม อปฺปิโย อมนาโป, ปรสฺสเปโส ธโมฺม อปฺปิโย อมนาโป’’**ติอาทิฯ **อมนฺตภาเสนา**ติ สมฺผสฺส สมฺผปฺปลาปสฺส อมนฺตาย มนฺตารหิตภาสเนนฯ

๘-๙. ปฐมคิญฺชกาวสถสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๐๔-๕. **เทฺว คามา** ทฺวินฺนํ ญาตีนํ คามาติ กตฺวาฯ **ญาติเก**ติ เอวํลทฺธนาเม เอกสฺมึ คามเกฯ **คิญฺชกาวสเถ**ติ คิญฺชกา วุจฺจนฺติ อิฏฺฐกา, คิญฺชกาหิ เอว กโต อาวสโถ, ตสฺมึฯ โส กิร อาวาโส ยถา สุธาหิ ปริกเมฺมน ปโยชนํ นตฺถิ, เอวํ อิฏฺฐกาหิ เอว จินิตฺวา กโตฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อิฏฺฐกามเย อาวสเถ’’**ติฯ ตุลาถมฺภทฺวารพนฺธกวาฏผลกานิ ปน ทารุมยา เอวฯ โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ, ปจฺจยภาเวน ตํ โอรํ ภชนฺตีติ **โอรมฺภาคิยานิ,** โอรมฺภาคสฺส วา หิตานิ **โอรมฺ**

ภาคิยานิฯ เตนาห **“เหฏฺฐาภาคิยาน”**นฺติอาทิฯ **ตีหิ มคฺคหี**ติ เหฏฺฐิเมหิ ตีหิ มคฺคหิฯ เตหิ ปหาตพฺพตาย หิ เตสํ สโญฺญชนานํ โอรมฺภาคิยตา, โอรํ ภญฺชิยานิ วา **โอรมฺภาคิยานิ** วุตฺตานิ นิรุตฺตินเยนฯ อิทานิ พฺยติเรกมุเขน เนสํ โอรมฺภาคิยภาวํ วิภาเวตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิกฺขมฺภิตานิ สมตฺถตาวิฆาเตน ปุถุชฺชนานํ, สมุจฺฉินฺนานิ สพฺพโส อภาเวน อริยานํ รูปารูปภวูปปตฺติยา วิพนฺธนาย น โหนฺตีติ วุตฺตํ **“อวิกฺขมฺภิตานิ มคฺเคน วา อสมุจฺฉินฺนานี”**ติฯ **นิพฺพตฺติวเสนา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน คนฺตุํ น เทนฺติฯ มหคฺคตภวคามิกมฺมายูหนสฺส วิพนฺธนโต **สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ ตีณิ** สโญฺญชนานิ กามจฺฉนฺทพฺยาปาทา วิย มหคฺคตภวูปปตฺติยา วิเสสปจฺจยตฺตา **ตตฺถ** มหคฺคตภเว **นิพฺพตฺตมฺปิ** ตนฺนิพฺพตฺติเหตุกมฺมปริกฺขเย กามภวูปปตฺติปจฺจยตาย มหคฺคตภวโต **อาเนตฺวา อิเธว** กามภเว เอว **นิพฺพตฺตาเปนฺติ**ฯ ตสฺมา **สพฺพานิปิ** ปญฺจปิ สํโยชนานิ **โอรมฺภาคิยาเนวฯ ปฏิสนฺธิวเสน อนาคมนสภาโว**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ตสฺมา โลกา อิธ น อาคมนสภาโวฯ พุทฺธทสฺสน-เถรทสฺสน-ธมฺมสฺสวนานํ ปน อตฺถาย อสฺส อาคมนํ อนิวาริตํฯ

กทาจิ อุปฺปตฺติยา วิรฬาการตา, ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย อพหลตาติ **เทฺวธาปิ ตนุภาโวฯ อภิณฺหนฺ**ติ พหุโสฯ **พหลพหลา**ติ ติพฺพติพฺพาฯ ยตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ สนฺตานํ มทฺทนฺตา ผรนฺตา สาเธนฺตา อนฺธการํ กโรนฺตา อุปฺปชฺชนฺติ, ทฺวีหิ ปน มคฺเคหิ ปหีนตฺตา ตนุกตนุกา มนฺทมนฺทา อุปฺปชฺชนฺติฯ **ปุตฺตธีตโร โหนฺตี**ติ อิทํ อการณํฯ ตถา หิ องฺคปจฺจงฺคปรามสนมตฺเตนปิ เต โหนฺติฯ **อิทนฺ**ติ ‘‘ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา’’ติ อิทํ วจนํฯ **ภวตนุกวเสนา**ติ อปฺปกภววเสนฯ **ตนฺ**ติ มหาสีวเตฺถรสฺส วจนํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ สมฺพนฺโธฯ เย ภวา อริยานํ ลพฺภนฺติ, เต ปริปุณฺณลกฺขณภวา เอวฯ เย น ลพฺภนฺติ, ตตฺถ กีทิสํ ตํ ภวตนุกํฯ ตสฺมา อุภยถาปิ ภวตนุกสฺส อสมฺภโว เอวาติ ทเสฺสตุํ **“โสตาปนฺนสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐเม ภเว ภวตนุกํ นตฺถิ** อฏฺฐมเสฺสว ภวสฺส สพฺพเสฺสว อภาวโตฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

กามาวจรโลกํ สนฺธาย วุตฺตํ อิตรสฺส โลกสฺส วเสน ตถา วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ โย หิ สกทาคามี เทวมนุสฺสโลเกสุ โวมิสฺสกวเสน นิพฺพตฺตติ, โสปิ กามภววเสเนว ปริจฺฉินฺทิตพฺโพฯ ภควตา จ กามโลเก ฐตฺวา – ‘‘สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา’’ติ วุตฺตํฯ **อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา**ติ จ อิมินา ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วชฺเชตฺวา เอโกว คหิโตฯ เอกโจฺจ หิ อิธ สกทาคามิผลํ ปตฺวา อิเธว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ อิธ ปตฺวา เทวโลเก ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติ, อิเม จตฺตาโร อิธ น ลพฺภนฺติฯ โย ปน อิธ ปตฺวา เทวโลเก ยาวตายุกํ วสิตฺวา ปุน อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยมิธ อธิเปฺปโตฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘อิมํ โลกนฺติ กามภโว อธิเปฺปโต’’ติ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ **“สเจ หี”**ติอาทินา อญฺญเยว จตุกฺกํ ทสฺสิตํฯ

จตูสุ...เป.... สภาโวติ อโตฺถ อปายคมนียานํ ปาปธมฺมานํ สพฺพโส ปหีนตฺตาฯ **ธมฺมนิยาเมนา**ติ มคฺคธมฺมนิยาเมน **นิยโต** อุปริมคฺคาธิคมสฺส อวสฺสํภาวิภาวโตฯ เตนาห ‘‘สโมฺพธิปรายโณ’’ติฯ **เตสํ เตสํ ญาณคติ**นฺติ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ‘‘อสุโก โสตาปโนฺน, อสุโก สกทาคามี’’ติอาทินา ตํตํญาณาธิคมนํ ญาณูปปตฺตึฯ **ญาณาภิสมฺปรายนฺ**ติ ตโต ปรมฺปิ – ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี’’ติอาทินา ญาณสหิตํ อุปฺปตฺติปจฺจยภวํฯ **โอโลเกนฺตสฺส** ญาณจกฺขุนา อเปกฺขนฺตสฺสฯ เกวลํ **กายกิลมโถว,** น เตน กาจิ ปเรสํ อตฺถสิทฺธีติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตวิเหสา** จิตฺตเขโท, สา กิเลสูปสํหิตตฺตา **พุทฺธานํ นตฺถิ**ฯ

อาทิสฺสติ อาโลกียติ อตฺตา เอเตนาติ อาทาสํ, ธมฺมภูตํ อาทาสํ **ธมฺมาทาสํ,** อริยมคฺคญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ เตน หิ อริยสาวโก จตูสุ อริยสเจฺจสุ วิทฺธสฺตสโมฺมหตฺตา อตฺตานํ ยาถาวโต ญตฺวา ยาถาวโต พฺยากเรยฺย, ตปฺปกาสนโต ปน ธมฺมปริยายสฺส สุตฺตสฺส ธมฺมาทาสตา เวทิตพฺพาติฯ **เยน ธมฺมาทาเสนา**ติ อิธ ปน มคฺคธมฺมเมว วทติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

เวฬุทฺวารวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ราชการามวโคฺค

๑. สหสฺสภิกฺขุนิสงฺฆสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๗. ธมฺมิกตฺตา เทสวาสีหิ อนุกมฺปิโต ราชาติ ราชโก, ตสฺส อาราโม **ราชการาโม,** ตสฺมิํ ฯ **ภูมิสีสํ** เสฎฺฐปฺปเทโส, ยตฺถ วสโนฺต ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต โหตีติ เตสํ อธิปฺปาโยฯ

วาราเปหีติ ปฎิเสเธหิฯ **ยุชฺฌาเปตุ**นฺติ กลหํ การาเปตุํฯ **ปุน อาคจฺฉนฺตา**ติ อปรสฺมิํ สํวจฺฉเร อาคจฺฉนฺตาฯ **อุพฺพเฎฺฎตฺวา**ติ มหตี วีจิโย อุพฺพเฎฺฎตฺวาฯ ยถา ตสฺส สกลเมว รฎฺฐํ เอโกทกีภูตํ โหติ, เอวํ กตฺวา สมุทฺทเมว ชาตํฯ เตน วุตฺตํ **"สมุทฺทเมว อกํสู"**ติฯ

อิสีนมนฺตรํ กตฺวาติ อิสีนํ การณํ กตฺวา, อิสีนํ เหตูติ อโตฺถ, อิสีนํ วา อนฺตรเภทํ กตฺวาฯ ตถา โลเก โกลาหลสฺส ปตฺถฎตํ วิภาเวโนฺต ภควา **"เม สุต"**นฺติ อาห ปจฺจกฺขโต ชานมฺปิฯ **อุจฺฉิโนฺน**ติ กุลเจฺฉเทน อุจฺฉิโนฺนฯ น เกวลํ สยเมว, อถ โข **สห รเฎฺฐหิฯ วิภว**นฺติ วินาสํ อุปคโตฯ

ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตนฺติ ตํ ยถาวุตฺตํ ปเสนทินา โกสลราเชน การิตํ วิหารํ สนฺธาย เอตํ "ราชการาเม"ติ วุตฺตํฯ

๒-๓. พฺราหฺมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๐๘-๙. **อุทยคามินิ**นฺติ อารมฺภโต ปฎฺฐาย สมฺปตฺติอาวหํฯ

๔. ทุคฺคติภยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๐. ทุฎฺฐา คติ นิปฺผตฺติ ทุคฺคติ, ทุคฺคตภาโว ทาลิทฺทิยํ, ตเทว ภยํ, ตํ สพฺพํ อนวเสสํ วา **ทุคฺคติภยํ** ทลิทฺทภยํฯ สมฺมเทว อติกฺกโนฺตติ **สมติกฺกโนฺต**ฯ

๖. ปฐมมิตฺตามจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๒. **โวหารมิตฺตา**ติ ตํตํทานคฺคหณวเสน โวหารกา มิตฺตาฯ **อามนฺตนปฎิมนฺตนอิริยาปถาทีสุปี**ติ อาลาปสลฺลาปคมนนิสชฺชาทิอตฺถสํวิธานาทีสุ ฯ **เอกโต ปวตฺตกิจฺจา**ติ สห ปวตฺตกตฺตพฺพาฯ อมา สห ภวนฺตีติ **อมจฺจา**ฯ "อมฺหากํ อิเม"ติ ญายนฺตีติ **ญาตี,** อาวาหวิวาหสมฺพทฺธาฯ เตนาห **"สสฺสุสสุรปกฺขิกา"**ติฯ โยนิสมฺพนฺธา วา **สาโลหิตา**ฯ เตนาห **"ภาติภคินิมาตุลาทโย"**ติฯ

๗. ทุติยมิตฺตามจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๓. กิสฺมิญฺจิ กสฺสจิ จ ตถา ตถา อุปฺปนฺนสฺส ปสาทสฺส อญฺญถาภาโว **ปสาทญฺญถตฺตํ**ฯ ภูตสงฺฆาตสฺส ฆนอาทิกสฺส อญฺญถาภาโว **ภาวญฺญถตฺตํ**ฯ นิรยาทิคติอนฺตรอุปฺปตฺติ **คติอญฺญถตฺตํ**ฯ สภาวธมฺมานํ กกฺขฬผุสนาทิลกฺขณสฺส อญฺญถาภาโว **ลกฺขณญฺญถตฺตํ**ฯ ‘‘ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี’’ติ เอวํ วุตฺตํ อญฺญถตฺตํ **วิปริณามญฺญถตฺตํ**ฯ ลกฺขณญฺญถตฺตํ น ลพฺภติฯ เตนาห **‘‘ลกฺขณํ ปน น วิคจฺฉตี’’**ติ, เสสํ ลพฺภตีติฯ **ปถวีธาตุยา**ติ สสมฺภารปถวีธาตุยาฯ **อาโปธาตุยา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปุริมภาโว**ติ ฆนกฐินภาโวฯ **ภาวญฺญถตฺตํ** รสญฺญถตฺตสภาโวฯ **คติอญฺญถตฺตํ** อุคฺคตูปปตฺติฯ เตนาห **‘‘ตญฺหิ อริยสาวกสฺส นตฺถี’’**ติฯ **ปสาทญฺญถตฺตมฺปิ นตฺถิเยว** อริยสาวกสฺสฯ

ราชการามวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สรณานิวโคฺค

๑-๒. ปฐมมหานามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๑๗-๑๘. **สมิทฺธ**นฺติ สมฺปุณฺณํฯ **สุปฺปฺผิต**นฺติ อุปโสภิตตาย สุปฺปุปฺผิตสทิสตฺตาฯ พฺยูหา นาม เยหิ เอว ปวิสนฺติ, เตหิ เอว นิกฺขมนฺติฯ เตนาห **‘‘พฺยูหา วุจฺจนฺติ อวินิพฺพิทฺธรจฺฉาโย’’**ติฯ **อุทฺธตจาริ****นา**ติ ยฏฺฐนฺตราฯ

๓. โคธสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๙. **ตีหีติ** รตนตฺตเย อุปฺปเนฺนหิ ตีหิ ปสาทธเมฺมหิฯ **จตูหีติ** เตหิ เอว สทฺธึ สีเลนฯ **โกจิเทวา**ติอาทิ ปริกปฺปวเสน วุตฺตํ ภควติ อตฺตโน สทฺธาย อุฬารตมภาวทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **‘‘ภควโต สพฺพญฺญุตายา’’**ติอาทิฯ **ธโมฺม สมุปฺปาโท**ติ วิวาทธมฺมอุปฺปตฺติเหตุฯ ตเทว หิ สนฺธายาห **‘‘กิญฺจิเทว การณ’’**นฺติฯ **การณ**นฺติ นานาการณํฯ **กลฺยาณกุสลวิมุตฺต**นฺติ อกลฺยาณํ อกุสลํ, ตทิทํ ยถาวุตฺตอปฺปสาทเนน อปนีตอตฺถทสฺสนตฺถํฯ **อสฺสา**ติ มหานามสกฺกสฺสฯ **อนวชฺชนโทโส เอโส**ติ จตูสุ ธเมฺมสุ เอเกนปิ สมนฺนาคโต โสตาปโนฺน โหตีติ อนุชานิตฺวา จตูหิปิ สมนฺนาคเตน อาจิกฺขิตพฺพนฺติ ยาถาวโต อนวชฺชนโทโสติ อโตฺถฯ

๔. ปฐมสรณานิสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๐. **ปมาเณนา**ติ เอเกน ปมาเณน, น สพฺพโสฯ **โอโลกนํ ขมนฺตี**ติ ทสฺสนมเคฺคน จตุสจฺจธมฺมา ปจฺจตฺตํ ปสฺสิตพฺพา ปฏิวิชฺฌิตพฺพาฯ ปฐมมคฺคกฺขเณ หิ จตุสจฺจธมฺมา เอกเทสโตว ทิฏฺฐา นาม โหนฺติฯ **‘‘ปริมุจฺจตี’’ติ ปน วตฺตุํ วฏฺฏติ** ปฏิวิชฺฌนกิริยาย วตฺตมานตฺตาฯ **อคนฺตฺวา** อปาเยสุ อนุปฺปตฺติรหตฺตาฯ เตนาห **‘‘น คจฺฉตี’’**ติ, น อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **มหาสารรุเกฺข ทเสฺสโนฺต อาห** – ‘‘โย โกจิ วิญฺญุชาติโก มม เจ โคจรํ คจฺฉติ, เอกสฺส อาคมนํ อวณฺณํ อโมฆ’’นฺติ ทเสฺสตฺุฯ

๕. ทุติยสรณานิสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๑. **ทุเกฺขตฺตํ** นิโรชกํ, ตาย เอว ทุเกฺขตฺตตาย วิสมํ โหตีติ อาห **‘‘วิสมเขตฺต’’**นฺติฯ **โลณูปหต**นฺติ ชาตสภาเวน โลเณน อูสเรน อุปหตํฯ **ขณฺฑานี**ติ ขณฺฑิตานิฯ **เตเมตุ**

วาติ เตมิตตฺตาฯ **วาตาตปหตานี**ติ จิรกาลํ วาเตน เจว อาตเปน จ อุปหตานิ อาพาธิตานิฯ

๖. ปฐมอนาถปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๒. **ฐาน**นฺติ ฐานโสฯ เตนาห **“ขเณนา”**ติฯ นิยฺยานิกนฺติ ปวตฺตํ ญาณปฏิรูปกํ ปกติปุริสนฺตรชานนาทิมิจฺฉาญาณํฯ ตํ ปน อนิยฺยานิกํ ‘‘นิยฺยานิก’’นฺติ ปจฺจเวกฺขณวเสน ปวเตฺตยฺยาติ อาห **“มิจฺฉาปจฺจเวกฺขเณนา”**ติฯ คุณวิยุตฺตสฺส อตฺตโน สกตฺตนิ อวฏฺฐานสงฺขาตา วิมุตฺติ **มิจฺฉาวิมุตฺติ**ฯ

๗. ทุติยอนาถปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๓. ยถากมฺมํ สมฺปเรตพฺพโต สมฺปราโย, เปจฺจภโว, สมฺปรายเหตุกํ **สมฺปรายิกํ,** มรณภยํฯ

สรณานิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปุญฺญาภิสนฺทวโคฺค

๑. ปฐมปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๗. อวิเจฺฉเทน นิจฺจปฺปวตฺติยมานานิ ปุญฺญานิ อภิสนฺทนเฏฺฐน **“ปุญฺญาภิสนฺทา”**ติ วุตฺตา, เตน ปุญฺญนทิโยติ อโตฺถ วุโตฺตฯ สุขสฺส อาหรณโต อานยนโต **สุขสฺสาหาโร**ฯ

๔. ปฐมเทวปทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๐. **เทวาน**นฺติ วิสุทฺธิเทวานํฯ **เทวปทานี**ติ เตสํ ปทานิ เทวปทานิ, เทโวติ วา สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ **เทวสฺส ญาเณน อกฺกนฺตปทานี**ติ ปฏิเวธญาเณน เจว เทสนาญาเณน จ อกฺกนฺตปทานิฯ **เทวา นาม** ชาติเทวาฯ เตสมฺปิ เทวเฏฺฐน เทโวติ เทวเทโว, สมฺพุโทฺธฯ

๘. วสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๔. **ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ** สํสารมโหฆสฺส ปรตีรภาวโตฯ เตนาห – ‘‘ติโณฺณ ปารงฺคโต, ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘; อิติวุ. ๖๙; ปุ. ป. ๑๘๘), เย ชนา ปารคามิโน’’ติ (ธ. ป. ๘๕) จฯ อถ วา ปาติ รกฺขตีติ **ปารํ,** นิพฺพานํฯ โย ปฏิวิชฺฌติ, ตํ วฏฺฏทุกฺขโต ปาติ รกฺขติ, อจฺจนฺตหิเตน จ วิมุตฺติสุเขน จ รเมติ, ตสฺมา **ปาร**นฺติ วุจฺจติฯ **คจฺฉมานา เอวา**ติ ปารํ นิพฺพานํ คจฺฉมานา เอวฯ เต ธมฺมา **อาสวานํ ขยาย สํวตฺตนฺติ** สจฺฉิกิริยาปหานปฏิเวธานํ สมกาลตฺตาฯ

๑๐. นนฺทิยสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๖. **ปวิเวกตฺถายา**ติ ปวิเวกสุขตฺถายฯ **ปฏิสลฺลานตฺถายา**ติ พหิทฺธา นานารมฺมณโต จิตฺตํ ปฏินิวเตฺตตฺวา กมฺมฏฺฐาเน สมฺมเทว ลีนตฺถายฯ

ปุญฺญาภิสนฺทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สคาถกปุญฺญาภิสนฺทวคฺค

๑. ปฐมอภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๗. **สงฺขฺยา อตฺถิ** เหฏฺฐา มหาปถวิยา, อุปริ อากาเสน, ปริโต จกฺกวาฬปพฺพเตน, มเชฺฌ ตตฺถ ตตฺถ ฐิเตหิ ทีปปพฺพตปริยเนฺตหิ ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ ชานเนฺตน โยชนโต สงฺขาตุํ สกฺกาติ อธิปฺปาโยฯ มหาสรีรมจฺฉ-กุมฺภีล-ยกฺข-รกฺขส-มหานาคทานวาทีนํ สวิญฺญาณกานํ, พฬวามุขปาตาลาทีนํ อวิญฺญาณกานํ เภรวารมฺมณานํ วเสน **พหุเภรวํ**ฯ

๒. ทุติยอภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๘. **สเมฺภเท**ติ สเมฺภทํ สโมธานํ คตฏฺฐาเนฯ **ยตฺถิมา มหานทิโย สํสนฺทนฺติ สเมนฺตี**ติ ปริกปฺปวจนเมตํฯ ตาทิสาสุ หิ มหานทีสุ กาจิ ปุรตฺถิมสมุทฺทํ ปวิฏฺฐา, กาจิ ปจฺฉิมํฯ

๓. ตติยอภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๙. ‘‘กุสเล ปติฏฺฐิโต’’ติ เอตฺถ ยํ อจฺจนฺติกํ กุสเล ปติฏฺฐานํฯ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘มคฺค กุสเล ปติฏฺฐิโต**’’ติ อาห, เหฏฺฐิมมคฺคกุสเลติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ภาเวติ มคฺค**’’นฺติฯ อริยผลํเยว **ธมฺมสาโร**ฯ กิเลสา ขียนฺติ เอตฺถาติ กิเลสกฺขโย, นิพฺพานํ, ตสฺมิํ **กิเลสกฺขเย รโต**ฯ

๔. ปฐมมหทฺธนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๐. อริยานํ พุทฺธานํ ธนนฺติปิ อริยธนํ, นิพฺพานนฺติ เกจิฯ อนยโตปิ วิสุทฺธเฏฺฐน อริยญฺจ ตํ ธนญฺจ ธนายิตเฏฺฐนาติ อริยธนํ, เตน **อริยธเนนฯ เตเนว โภเคนา**ติ อริยธนโภเคนฯ

สคาถกปุญฺญาภิสนฺทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สปฺปญฺญวคฺค

๒. วสฺสํวุตฺถสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๘. **สโมธาเนตฺวา**ติ เยหิ อินฺทฺริยาทีหิ ภาวิยมาเนหิ โสตาปตฺติมคฺค อนุปฺปโตฺต, ตาเนวฯ ธมฺมสมานตาย เจตํ วุตฺตํฯ อญฺญาเนว หิ อตฺถโต ตํ ตํ มคฺคํ สาธกานิ อินฺทฺริยาทีนิฯ **ตนฺติ ปเวณี กถิตา**ติ ยํ กญฺจิ วิเนยฺยปุคฺคลํ อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ ตนฺติวเสน ฐิติ กถิตาฯ

๓. ธมฺมทินฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๙. **สตฺตสุ ชเนสู**ติ สตฺตสุ กิตฺติยมาเนสุ อุปาสกชเนสุฯ **คมฺภีรา**ติอาทีสุ **ธมฺม คมฺภีรา**ติ ปาฬิคติยา คมฺภีรา, ตถา จ **สลฺลสุตฺตํ** เหฏฺฐา ปกาสิตเมวฯ **‘‘เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามี**’’ติอาทินา (อ. นิ. ๖.๖๓; กถา. ๕๓๙) อาคตํ **เจตนาสุตฺตํ** ฯ ตตฺถ ‘‘เจตนาสหชาตํ นานากฺขณิก’’นฺติอาทินา ปฏฺฐาเน อาคตนเยน, สุเตฺตสุ (อ. นิ. ๓.๑๐๑) จ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมเวทนีย’’นฺติอาทินา อาคตนเยน คมฺภีรภาโว เวทิตโพฺพ, นิพฺพานสฺส เจว อริยมคฺคสฺส จ ปกาสนโต **อสงฺขตสํยุตฺตสฺส** โลกุตฺตรตฺถทีปกตาฯ ‘‘อตีตํปาหํ รูเปน ขชฺชิํ, เอตรหิ ขชฺชามี’’ติอาทินา ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ขาทกภาวสฺส, ปุคฺคลสฺส ขาทิตพฺพตาย วิภาวเนน **ขชฺชนีย**

ปริยาเย (สํ. นิ. ๓.๗๙) วิเสสโต นิสฺสตฺตนิชฺชีวตา ทีปิตาติ วุตฺตํ “**สตฺตสุญฺญตาทีปกาขชฺชนิกสุตฺตนฺตาทโย**”ติฯ **อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามา**ติ เย เตสุ สุเตฺตสุ วุตฺตปฏิปทํ สมฺมเทว ปริปูเรนฺติ, เต เตสุ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺติ นาม ฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘น โข เนต’’นฺติ เอตฺถ น-กาโร ‘‘อญฺญมญฺญ’’นฺติ เอตฺถ ม-กาโร วิย พฺยญฺชนสนฺธิมตฺตเมว, นาสฺส โกจิ อโตฺถฯ

๔. คิลานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๐. **น โข ปเนต**นฺติ น โข เอตํ, โนติ จ อเมฺหหีติ อโตฺถติ อาห “**น โข อเมฺหหี**”ติ อาทิฯ อสฺสสนฺตีติ **อสฺสาสนียา**ติ อาห “**อสฺสาสกเรหี**”ติฯ มริสฺสตีติ **มาริโส,** เอกนฺตภาวิมรโณ, โส ปน มรณาธีนวุตฺติโกติ วุตฺตํ “**มรณปฏิพโทฺธ**”ติฯ **อธิมุเจฺจหี**ติ อธิมุตฺติํ อุปฺปาเทหิฯ ตํ ปน ตถา จิตฺตสฺส ปณิธานํ ฐปนนฺติ อาห “**ฐเปหี**”ติฯ **อาคมนียคุเณสู**ติ ปุพฺพภาคคุเณสุฯ **ปมาณํ นาม นตฺถิ** อนนฺตาปริมาณตฺตาฯ **นานากรณํ นตฺถิ** วิมุตฺติยา นินฺนานตฺตาฯ

๙. ปญฺญาปฏิลาภสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๕. **ปญฺญาปฏิลาภายา**ติ มคฺคผลปญฺญาย ปฏิลาภตฺถํฯ เตนาห “**สตฺต เสกฺขา**”ติอาทิฯ

สปฺปญฺญวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มหาปญฺญวโคฺค

๑. มหาปญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๘. **มหเนฺต อเตฺถ ปริคฺคณฺหาตี**ติ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิเก มหาวิตฺถาเร อเตฺถ ปริจฺฉิชฺช อเสเสตฺวา มุฏฺฐิคเต วิย กตฺวา คณฺหาติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

มหาปญฺญวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสตาปตฺติสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. สจฺจสํยุตฺตํ

๑. สมาธิวคฺค

๑. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗๑. **จิเตฺตกคฺคตายา**ติ นิสฺสกฺกวจนํ ‘‘ปริหายนฺตี’’ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวาฯ **ยถาภูตา ทิวเสนา**ติ ยถาคตาทิวเสนฯ ยถาภูตํ นาม อิมสฺมิํ สุเตฺต ‘‘สมาหิโต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทิฯ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ตถา ยสฺมา’’ติอาทิสงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ยถาภูตวเสน การณเจฺฉโท กโต ‘‘ตถา ยสฺมา’’ติอาทิวจเนหิฯ **วณฺณา**ติ อกฺขรา, ‘‘คุณา’’ติ เกจิฯ **ปทพฺยญฺชนานี**ติ นามาทิปทานิ เจว ตํสมุทายภูตพฺยญฺชนานิ จฯ

๓. ปฐมกุลปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗๓-๗๕. **สาสนาวจรา อธิเปฺปตา** พาหิรกานํ สจฺจาภิสมยสฺส อภาวโตฯ **ตถา**ติ อิมินา จตุตฺถปญฺจเมสุ อตฺถวิเสสาภาวํ ทเสฺสติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วิสุํ วิสุํ เทสนาติ อาห **‘‘เตน เตน อภิลาเปนา**’’ติอาทิฯ

๑๐. ติรจฺฉานกถาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๐. ทุคฺคติโต สํสารโต จ นิยฺยาติ เอเตนาติ นิยฺยานํ, สคฺคมโคฺค โมกฺขมโคฺค จฯ ตสฺมิํ นิยฺยาเน นิยุตฺตา, ตํ เอตฺถ อตฺถีติ **นิยฺยานิกา**ฯ วจีทุจฺจริตสํกิเลสโต วา นิยฺยาตีติ อี-การสฺส รสฺสตฺตํ ย-การสฺส ก-การํ กตฺวา นิยฺยานิกาฯ เจตนาย สทฺธิํ สมฺผปฺปลาปา เวรมณิฯ ตปฺปฎิปกฺขโต อนิยฺยานิกา, ตสฺส ภาโว **อนิยฺยานิกตฺตํฯ ติรจฺฉานภูต**นฺติ ติโรกรณภูตํฯ **กมฺมฎฺฐานภาเว**ติ อนิจฺจตาปฎิสํยุตฺตจตุสจฺจกมฺมฎฺฐานภาเวฯ **สาตฺถก**นฺติ ทานสีลาทินิสฺสิตตฺตา หิตปฎิสํยุตฺตํฯ

วิสิขาติ ฆรสนฺนิเวโสฯ วิสิขาคหเณน จ คามาทิคหเณ วิย ตนฺนิวาสิโน วิเสสโต คหิตา ‘‘อาคโต คาโม’’ติอาทีสุ วิย ฯ เตนาห **‘‘สูรา สมตฺถา’’**ติฯ กุมฺภฎฺฐานาปเทเสน กุมฺภทาสิโย วุตฺตาติ อาห – **‘‘กุมฺภทาสิกถา’’**ติฯ อยาถาวโต อุปฺปตฺติฎฺฐิติสํหาราทิวเสน โลโก อกฺขายติ เอเตนาติ **โลกกฺขายิกา**ฯ อิติ อิมินา ปกาเรน ภโว, อิมินา อภโวติ เอวํ ปวตฺตาย **อิติภวาภวกถาย สทฺธิํ**ฯ

สมาธิวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนวคฺค

๑. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๑. **‘‘อิสีนํ ปตนุปฺปตนวเสน** โอสีทนอุปฺปตนฎฺฐานวเสน **เอวํ** ‘อิสิปตน’นฺติ **‘ลทฺธนาเม**’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘เอตฺถ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อามเนฺตสีติ เอตฺถ ยสฺมา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถํ อยํ อามนฺตนา, ตสฺมา สมุทาคมโต ปฎฺฐาย สตฺถุ ปุพฺพจริตํ สเงฺขเปเนว ปกาเสตุํ วฎฺฎตีติ **‘‘ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหารโต**

ปฎฺฐายา’’ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **มารพลํ ภินฺทิตฺวา**ติ มารญฺจ มารพลญฺจ ภญฺชิตฺวาฯ อถ วา มารสฺส อพฺภนฺตรํ พาหิรญฺจาติ ทุวิธํ พลํ ภญฺชิตฺวาฯ **“เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา”**ติ เอตฺถ **อนฺต**-สโทฺท ‘‘ปุพฺพเนฺต ญาณํ อปรเนฺต ญาณ’’นฺติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๖๓) วิย ภาคปริยาโยติ อาห **“เทฺว อิเม, ภิกฺขเว, โกฏฺฐาสา”**ติฯ **สห สมฺุทาหาเรนา**ติ อุจฺจารณสมกาลํฯ **ปตฺถริตฺวา อฎฺฐาสิ** พุทฺธานุภาเวนฯ **พฺรหฺมาโน สมาคจฺฉิํสุ** ปริปกฺกกุสลมูลา สจฺจาภิสโมฺพธาย กตาธิการาฯ

คิหิสโฌฺญชนนฺติ คิหิพนฺธนํฯ **ฉินฺทิตฺวา**ติ หริตฺวาฯ **น วฬเญฺชตพฺพา**ติ นานุยุเญฺชตพฺพาฯ **กิเลสกามสุขสฺสา**ติ กิเลสกามยุตฺตสฺส สุขสฺสฯ **อนุโยโค**ติ อนุภโวฯ คามวาสีหิ เสวิตพฺพตฺตา **คามวาสีนํ สนฺตโกฯ อตฺตโน**ติ อตฺตภาวสฺสฯ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ **อตฺตา,** อตฺตภาโวฯ **ทุกฺขกรณ**นฺติ ทุกฺขุปฺปาทนํฯ **อตฺตมารเณหี**ติ อตฺตพาธเนหิฯ **อุปสมายา**ติ กิเลสวูปสโม อธิเปฺปโต, ตทตฺถสมฺปทานวจนนฺติ อาห **“กิเลสูปสมตฺถายา”**ติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

สจฺจญาณาทิวเสน ตโย ปริวฎฺฎา เอตสฺสาติ **ติปริวฎฺฎํ,** ญาณทสฺสนํฯ เตนาห **“สจฺจญาณา”**ติอาทิฯ **ยถาภูตํ ญาณ**นฺติ ปฎิเวธญาณํ อาหฯ **เตสฺเยว** สเจฺจสุฯ ญาเณน กตฺตพฺพสฺส จ ปริญฺญาปฎิเวธาทิกิจฺจสฺส จ **ชานนญาณํ,** ‘‘ตญฺจ โข ปฎิเวธโต ปเคว’’ติ เกจิฯ ปจฺฉาติ อปเรฯ ตถา **กตญาณํฯ ทฺวาทสาการ**นฺติ ทฺวาทสวิธอาการเภทํฯ **อญฺญตฺถา**ติ อเญฺญสุ สุเตฺตสุฯ

ปฎิเวธญาณมฺปิ เทสนาญาณมฺปิ ธมฺมจกฺกนฺติ อิทํ ตตฺถ ญาณกิจฺจํ ปธานนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ สทฺธินฺทฺริยาทิธมฺมสมฺุทาโย ปน ปวตฺตนเฎฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ อถ วา จกฺกนฺติ อาณา, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจ, ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ยถาห ‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฎิ. ม. ๒.๔๐-๔๑)ฯ **อุภยมฺปี**ติ ปฎิเวธญาณํ เทสนาญาณนฺติ อุภยมฺปิฯ **เอต**นฺติ ตทุภยํฯ **อิมาย เทสนายา**ติ อิมินา สุเตฺตน **ปกาเสเนฺตน ภควตา** ยถาวุตฺตญาณทฺวยสงฺขาตํ **ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ นาม** ปวตฺตนกิจฺจสฺส อนิฎฺฐิตตฺตาฯ **ปติฎฺฐิเต**ติ อญฺญาสิ โกณฺฑญฺญเตฺถเรน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐิเตฯ **ปวตฺติตํ** นาม กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนนฺตรธานโต ปฎฺฐาย ยาว พุทฺธุปฺปาโท, เอตฺตกํ กาลํ อปฺปวตฺตปุพฺพสฺส ปวตฺติตตฺตา, อุปริมคฺคาธิคโม ปนสฺส อตฺถงฺคโต เอวาติฯ

เอกปฺปหาเรนาติ เอเกเนว ปหารสญฺญิเตน กาเลนฯ ทิวสสฺส หิ ตติโย ภาโค ปหาโร นามฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘เตน ขเณน เตน ลเยน เตน มุหุเตฺตนา’’ติ วุตฺตํฯ ตํ ปหารกฺขณสลฺลกฺขณเมวฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาโณภาโส**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณานุภาเวน ปวโตฺต โอภาโส จิตฺตํ ปฎิจฺจ อุตุสมุฎฺฐาโน เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ภควโต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺส อารเมฺภ วิย ปริสมาปเน อติวิย อุฬารตมํ ปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิ, ตสฺมา **“อิมสฺสปิ อุทานสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๙. สงฺกาสนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๙. อตฺถสํวณฺณเน วณฺณียเนฺตติ **วณฺณา**ฯ เตเยว ปริยาเยน อกฺขรณโต **อกฺขรานิ**ฯ อตฺถํ พฺยเญฺชนฺตีติ **พฺยญฺชนานิ**ฯ ยสฺมา ปน อการาทิเก สรสมญฺญา, กการาทิเก พฺยญฺชนสมญฺญา, อุภยตฺถ วณฺณสมญฺญา, ตสฺมา วุตฺตํ **“วณฺณานํ วา เอกเทสา ยทิทํ พฺยญฺชนา นามา”**ติฯ **เนตฺติยํ** ปน วาเกฺย พฺยญฺชนสมญฺญาฯ พฺยญฺชนคฺคหเณเนว เจตฺถ อาการ

นิรุตฺตินิเทฺทสา คหิตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สงฺกาสนา**ติ อตฺถสฺส ญาปนา ภาคโสฯ เตนาห **“วิภตฺติโย”**ติฯ สงฺกาสนคฺคหเณเนว เจตฺถ ปกาสนา วุตฺตา โหติฯ วิภตฺติโย หิ อตฺถวจเนเนว วิวรนฺติ, ตาหิ การณปญฺญตฺติโย วุตฺตาเยวาติ, ตาหิปิ อตฺถปทานิ คหิตาเนว โหนฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺควณฺณนายํ เนตฺติอฏฺฐกถายญฺจ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพฯ **สพฺพาการเรนา**ติ สภาคาทิวิภาวนาการเรนฯ **วณฺณาทีน**นฺติ ตสฺมิํ ปน วิตฺถาเร ปวตฺตวณฺณาทีนํฯ **ตสฺมา**ติ วณฺณาทีนํ อนฺตอภาวโตฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘อปริมาณา วณฺณา พฺยญฺชนา สงฺกาสนา’’ติ เอวมาหฯ

๑๐. ตถสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๐. **สภาวาวิชหนเฏฺฐนา**ติ อตฺตโน ทุกฺขสภาวสฺส กทาจิปิ อปริจฺจชเนน ตถสภาวํฯ เตนาห **“ทุกฺขญฺหิ ทุกฺขเมว วุตฺต”**นฺติฯ **สภาวสฺสา**ติ ทุกฺขสภาวสฺสฯ **อโมฆตายา**ติ อวญฺฌตายฯ **อวิตถ**นฺติ น วิตถํฯ เตนาห **“น หิ ทุกฺขํ อทุกฺขํ นาม โหตี”**ติฯ **อญฺญภาวานุปคเมนา**ติ สมุทยาทิสภาวานุปคมเนน มุสา น โหตีติ อโญฺญ อญฺญถา น โหตีติ **อนญฺญถํ**ฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โกฏิคามวโคฺค

๑. โกฏิคามสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๑. **อนนุโพธา**ติ ปฏิเวธสฺส อนุรูปโพธาภาเวนฯ **อปฺปฏิเวธา**ติ สจฺจานํ ปฏิมุขํ เวธาภาเวนฯ

๒. ทุติยโกฏิคามสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๒. **ผลสมาธิผลปญฺญาน**นฺติ อคฺคผลสมาธิอคฺคผลปญฺญานํฯ

๗. ตถสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๗. **อริยาน**นฺติ พุทฺธานํ อริยานํฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ

๘. โลกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๘. **ปฏิวิทฺธตฺตา เทสิตตฺตา จา**ติ อิมินา ปฏิเวธญาเณน เทสนาญาเณน จ ปริคฺคหิตตฺตา **อริยสนฺตกานิ โหนฺติ** อริยสฺส ภควโต สนฺตกภาวโตฯ

๑๐. ควมฺปติสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๐. **เอกปฺปฏิเวโธ**ติ เอเกเนว ญาเณน จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ เอกชฺฌํ ปฏิเวโธฯ

โกฏิคามวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สีสปาวนวโคฺค

๓. ทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๑. **ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมิํเยว นิพฺพตฺตนฺติ** อทิฏฺฐตฺตา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํฯ

๕. สตฺติสตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๕. ***ภเวยฺย เจ***ติ ทุกฺขโทมนสฺสานิ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา สหิเตหิ เตหิ สจฺจาภิสมโย ภเวยฺยาติ เอวํ ปริกปฺปนา น กาตพฺพาติฯ

๙. อินฺทขีลสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๙. **อชฺฌาสย**นฺติ สสฺสตาทิเภทํ อชฺฌาสยํฯ โส หิ ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ คาหสฺส มุขภูตตฺตา **มุขนฺติ อธิเปฺปโต**ฯ ตญฺจ อปเร อทิฏฺฐสจฺจา โอโลเกนฺติ, ทิฏฺฐสจฺจา ปน เนว โอโลเกนฺติฯ

๑๐. วาทตฺถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๐. **กุกฺกุโก** ปมาณมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส หโตฺถติ อโตฺถฯ **กุกฺกู**ติ ตเสฺสว นามํฯ

สีสปาวนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปปาตวโคฺค

๑. โลกจินฺตาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๑. **โลกจินฺต**นฺติ โลกสนฺนิเวสปฏิสํยุตฺตวีมํสาวฯ ‘‘โลกจิตฺต’’นฺติปิ ปาโฐ, ตํตํ โลกปริยาปนฺนํ จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **นาฬิเกราทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อวุตฺตานํ โอสธิติณวนปฺปติอาทีนํ สงฺคโหฯ **เอวรูป**นฺติ เอทิสํ อญฺญมฺปิ ตํตํโลกจิตฺตํฯ

วิคตจิโตฺตติ อตฺตตฺถปรตฺถโต อปคตวิตโกฺก อทฺทส เอวํ อธิฏฺฐหิํสูติ สมฺพโนฺธฯ **สมฺพริมาย**นฺติ สมฺพเรน อสุรินฺเทน อุปฺปาทิตํ อสุรมายํ, ยํ ‘‘อินฺทชาล’’นฺติปิ วุจฺจติ อินฺทสฺส โมหนตฺถํ อุปฺปาทิตตฺตาฯ **สมฺปริวเตฺตตฺวา**ติ ปริธาเวตฺวาฯ **ยถา เน**ติ เน อสุเร ยถา โส ปุริโส ปสฺสติ, เอวํ อธิฏฺฐหิํสุฯ กสฺมา ปเนเต เอวํ อธิฏฺฐหิํสูติ? ตํ ปุริสํ ตตฺถ ตถานิสินฺนํ ทิสฺวา ‘‘อยญฺจ เทโว’’ติ อาสงฺกนฺตา ตถา อธิฏฺฐหิตฺวา ภิสมุฬาลฉิเทฺทหิ ปวิสิตฺวา อตฺตโน อสุรภวนํ คตาฯ เตนาห ภควา – **‘‘เทวานํเยว โมหยมานา’’**ติฯ

๒-๓. ปปาตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๑๒-๓. **มริยาทปาสาโณ**ติ คิชฺฌกูฏปพฺพตสฺส มริยาทปาการสทิโส มหโนฺต ปาสาโณฯ **อนิฏฺฐรูป**นฺติ เอตฺถ **รูป**-สโทฺท สภาวโตฺถ ‘‘ปิยรูเป สาตรูเป’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๐๘-๔๐๙) วิยาติ อาห – **‘‘อนิฏฺฐสภาว’’**นฺติฯ

๕. วาลสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๕. อุปาสนนฺติ อาจริยอุปาสนํ, อาจริยํ อเนฺตวาสินา วา ทิวเส ทิวเส สิกฺขนวเสน อุปาสิตพฺพโต อุปาสนนฺติ ลทฺธนามํ **กณฺฑขิปนสิปฺปํฯ กณฺฑํ อติกฺกมเนฺต**ติ สรํ ขิปเนฺตฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ โปงฺขสทฺทตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ "**เอกํ กณฺฑํ ขิปิตฺวา**"ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปรํ อนุโปงฺข**นฺติ เอตฺถ **อปร**นฺติ ตติยกณฺฑํฯ อนุโปงฺขํ นาม อิทนฺติ ทเสฺสตุํ "**อนุโปงฺขํ นาม ทุติยสฺส โปงฺข**"นฺติ วุตฺตํฯ ตญฺหิ ตติเยน สเรน วิชฺฌียติฯ **ปุน อปรํ ตสฺส โปงฺข**นฺติ อิทํ ปน อปราปรํ อวิรชฺฌนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **ทุรภิสมฺภวตร**นฺติ อภิภวิตุํ อสกฺกุเณยฺยตรํฯ **วาล**นฺติ เกสํฯ **สตฺตธา ภินฺทิตฺวา**ติ สตฺตกฺขตฺตุํ วิผาเลตฺวาฯ **ตสฺส เอกํ เภท**นฺติ ตสฺส เกสสฺส เอกํ อํสฺสงฺขาตํ เภทํ คเหตฺวาฯ **วาติงฺคณมเชฺฌ พนฺธิตฺวา**ติ วาติงฺคณผลสฺส มชฺฌฏฺฐาเน พนฺธิตฺวาฯ **อปรํ เภท**นฺติ อปรํ เกสสฺส อํสฺสงฺขาตํ เภทํฯ **อคฺคโกฏิยํ พนฺธิตฺวา**ติ ยถา ตสฺส วาลเภทสฺส อูกามตฺตํ ลิขามตฺตํ วา กณฺฑสฺส อคฺคโกฏึ อธิกํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, เอวํ พนฺธิตฺวาฯ **อุสภมเตฺต**ติ วีสติยฏฺฐิมเตฺต ฐาเน **ฐิโตฯ กณฺฑพทฺธาย โกฏิยา**ติ กณฺฑพทฺธาย วาลสฺส โกฏิยา วาติงฺคณพนฺธนวาลสฺส โกฏึ ปฏิวิเชฺฌยฺยฯ

๘. ทุติยฉิคฺคฬยุคสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๘. อธิจฺจุปฺปตฺติกนฺติ ยทิจฺฉาวเสน อุปฺปชฺชนกํฯ **ฉิคฺคเฬนา**ติ ฉิคฺคฬปเทเสนฯ **ฉิคฺคฬุปรี**ติ เหฏฺฐิมยุคสฺส ฉิคฺคฬปเทสสฺส อุปริฯ **อารุฬฺหสฺส ฉิคฺคเฬนา**ติ อุภินฺนมฺปิ ฉิทฺทเนฯ **คีวปฺปเวสนํ วิยา**ติ จตุนฺนํ ยุคานํ ฉิทฺทปเทเสเนว อุปรูปริ ฐิตานํ ฉิทฺทนฺตเรน กาณกจฺฉปสฺส คีวปฺปเวสนํ อธิจฺจตรสมฺภวํฯ ตโตปิ อธิจฺจตรสมฺภโว มนุสฺสตฺตลาโภ, ตโต อธิจฺจตมสมฺภโว อริยมคฺคปฏิลาโภติ ทเสฺสเนฺต อาห "**จตุสจฺจปฏิเวโธ อติวิย อธิจฺจตรสมฺภโว**"ติฯ

ปปาตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อภิสมยวคฺควณฺณนา

๑๑๒๑. อภิสมยสํยุเตฺต วิตฺถาริโตว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว ตสฺส อโตฺถ เวทิตพฺโพฯ

๗. ปฐมอามกธญฺญเปยฺยาลวโคฺค

๓. ปญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓๓. โลกิยมฺปิ วิสุทฺธเตฺถน ''อริย''นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ "**โลกิยโลกุตฺตเรนา**"ติ วุตฺตํฯ

๔. สุราเมรยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓๔. ปิฏฺฐสุราติ ปิเฏฺฐน กาตพฺพสุรา, ตถา **โอทนสุรา ปูวสุรา,** มชฺชรสาทิภูเต กิเณฺณ ปกฺขิปิตฺวา กตฺตพฺพา สุรา **กิณฺณปกฺขิตฺตสุราฯ สมฺภารสํยุตฺตา**ติ มูลเภสชฺชสมฺภาเรหิ สํยุตฺตาฯ **ปุปฺผาสโว**ติ นาฬิเกรปุปฺผาทิโต อสฺสวนกอาสโวฯ มุทฺทิกผลาทิโต อสฺสวนกอาสโว **ผลาสโวฯ อิตี**ติอาทิอโตฺถฯ เตน มธฺวาสวคุฬาสวสมฺภารสํยุเตฺต สงฺคณฺหาติฯ **สุราสววินิมุตฺตน**ฺติ ยถาวุตฺตสุราสววินิมุตฺตํฯ

๑๐. ปจายิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔๐. **นีจวุตฺติโน**ติ กุเล เชฏฺฐานํ มหาปิตุจูฬปิตุเชฏฺฐภาติกาทีนํ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมาทิวเสน นีจวุตฺติโนฯ

๘. ทุติยอามกธญฺญเปยฺยาลวคฺค

๘. พีชคามสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔๘. ‘‘มูลพีช’’นฺติอาทีสุ มูลเมว พีชนฺติ **มูลพีชํ,** มูลพีชํ เอตสฺสาติปิ **มูลพีชํ**ฯ ตตฺถ ปุริเมน พีชคาโม วุตฺโต ‘‘พีชานํ สมูโห’’ติ กตฺวา, ทุติเยน ภูตคาโมฯ ทุวิโธเปโส สามญฺญนิเทฺทเสน, ‘‘มูลพีชญฺจ มูลพีชญฺจ มูลพีช’’นฺติ เอกเสสนเยน วา พีชโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ผฬุพีช**นฺติ ปพฺพพีชํฯ พาหิรปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรุหนสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีช-สโทฺทฯ ตทตฺถสิทฺธิยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ ตโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ **‘‘พีชพีช’’**นฺติ ‘‘รูปรูปํ, ทุกฺขทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๗) จ ยถาฯ **นีลติณรุกฺขาทิกสฺสา**ติ อลฺลติณสฺส เจว อลฺลรุกฺขาทิกสฺส จฯ **อาทิ**-สเทฺทน โอสธิคจฺฉลตาทีนํ คหณํฯ

๙. วิกาลโภชนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔๙. อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว มชฺฌนฺหิโก, อยํ พุทฺธาทิอริยานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ โภชนสฺส กาโล, ตทโญฺญ วิกาโลติ อาห – **‘‘วิกาลโภชนาติ กาลาติกฺกนฺตโภชนา’’**ติฯ

๑๐. คนฺธวิเลปนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๐. **ยํ กิญฺจิ ปุปฺผ**นฺติ คนฺถิมํ อคนฺถิมํ วา ยํ กิญฺจิ ปุปฺผชาตํ, ตถา ปิสิตาทิเภทํ **ยํ กิญฺจิ คนฺธชาตํ**ฯ

๙. ตติยอามกธญฺญเปยฺยาลวคฺค

๑. นจฺจคีตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๑. สเงฺขปโต ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตํ (ที.นิ. ๒.๙๐; ธ.ป. ๑๘๓) ภควโต สาสนํ อจฺจนฺตฉนฺทราคปวตฺติโต นจฺจาทีนํ ทสฺสนํ น อนุโลเมตีติ อาห **‘‘สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา’’**ติฯ อตฺตนา ปเรหิ จ ปโยชิยมานํ ปโยชาปิยมานญฺจ เอเตเนว นจฺจ-สเทฺทน คหิตํ, ตถา คีตวาทิตสเทฺทหิ จาติ อาห – **‘‘นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสนา’’**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน คายน-คายาปน-วาทน-วาทาปนาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ ทสฺสเนน เจตฺถ สวนมฺปิ สงฺคหิตํ วิรูเปกเสสนเยนฯ ยถาสกํ วิสยสฺส อาโลจนสภาวตาย วา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สวนกิริยายปิ ทสฺสนสเงฺขปสพฺภาวโต **‘‘ทสฺสนา’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ อวิสูกภูตสฺส คีตสฺส สวนํ กทาจิ วฏฺฏตีติ อาห – **‘‘วิสูกภูตา ทสฺสนา จา’’**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกอฏฺฐกถาย** (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๒.ปจฺฉิมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา) – ‘‘ธมฺมูปสํหิตํ คีตํ วฏฺฏติ, คีตูปสํหิโต ธโมฺม น วฏฺฏตี’’ติฯ

๒. อุจฺจาสยนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๒. **อุจฺจาติ** อุจฺจ-สเทฺทน สมานตฺถํ เอกํ สทฺทนฺตรํฯ เสติ เอตฺถาติ **สยนํ,** อุจฺจา สยนํ มหาสยนญฺจ สมณสารุปฺปรหิตํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ อาห – **“ปมาณาติกฺกนฺตํ อกปฺปิยตฺถรณ”**นฺติฯ อาสนฺทาทิอาสนเญฺจตฺถ สยเนเนว สงฺคหิตํฯ ยสฺมา ปน อาธาเร ปฏิกฺขิเตฺต ตทาธารกิริยา ปฏิกฺขิตฺตาว โหติ, ตสฺมา ‘‘อุจฺจาสยนมหาสยนา’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ อตฺถโต ปน ตทุปโภคภูตนิสชฺชานิปชฺชเนหิ วิรติ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา อุจฺจาสยนมหาสยนญฺจ อุจฺจาสยนมหาสยนญฺจาติ **อุจฺจาสยนมหาสยนนฺติ** เอตสฺมิํ อเตฺถ เอกเสสนเยน อยํ นิเทฺทโสกโต ยถา – ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติ (อุทา. ๑)ฯ อาสนกิริยาปุพฺพกตฺตา วา สยนกิริยาย สยนคฺคหเณเนว อาสนมฺปิ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓. ชาตรูปสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๓. อเญฺญปิ อุคฺคหาปเน อุปนิกฺขิตฺตสาทิยเน จ ปฏิคฺคหณโตฺถ ลพฺภตีติ อาห – **“น อุคฺคณฺหาเปนฺติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยนฺตี”**ติฯ อถ วา ติวิธํ ปฏิคฺคหณํ กาเยน วาจาย มนสาติฯ ตตฺถ กาเยน ปฏิคฺคหณํ **อุคฺคหณํ,** วาจาย ปฏิคฺคหณํ **อุคฺคหาปณํ,** มนสา ปฏิคฺคหณํ **สาทิยนํ**ฯ ติวิธมฺปิ ปฏิคฺคหณํ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา คเหตฺวา ‘‘ปฏิคฺคหณา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห – **“เนว นํ อุคฺคณฺหนฺตี”**ติอาทิฯ เอส นโย **“อามกธญฺญปฏิคฺคหณา”**ติอาทีสุปิฯ

๔. อามกธญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๔. นีวาราทิอุปธญฺญสฺส สาลิอาทิมูลธญฺญโนฺตคธตฺตา วุตฺตํ **“สตฺตวิธสฺสา”**ติฯ

๕. อามกมํสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๕. ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจ วสานิ เภสชฺชานิ – อจฺฉวสํ, มจฺฉวสํ, สุสุกาวสํ, สูกรวสํ, คทฺรภวส’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒; ปารา. อฏฺฐ. ๖๒๓) วุตฺตตฺตา อิทํ อุทฺทิสฺส อนุญฺญาตํ นามฯ ตสฺส ปน ‘‘กาเล ปฏิคฺคหิต’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา ปฏิคฺคหณํ วฏฺฏตีติ อาห – **“อญฺญตฺร อุทฺทิสฺส อนุญฺญาตา”**ติฯ วินยวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพ, ตสฺมา สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย วุตฺตนเยเนตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

๑๐. จตุตฺถอามกธญฺญเปยฺยาลวโคฺค

๒-๓. กยวิกฺกยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๖๒-๖๓. กสฺสจิ ภณฺฑสฺส คหณํ **กโย,** ทานํ **วิกฺกโย**ฯ **ตตฺถ ตตฺถาติ** คามนฺตเร สนฺติเก จ คมนํ ทูตกมฺมนฺติ วุจฺจตีติ โยชนาฯ **ปหิณคมนํ** ขุทฺทกคมนํฯ

๔. ตุลากูฏสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖๔. **รูปกูฏํ** สรูเปน สทิเสน ฉลโวหาโรฯ **องฺคกูฏํ** อตฺตโน หตฺถาทินา องฺคานํ ฉลกรณํ ฯ **คหณกูฏํ** มาเนสุ คหณวเสนฯ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ** อยจุณฺณาทินา ปฏิจฺฉเนฺนน ฉลกรณํฯ **มหติยา** ตุลายฯ **ปจฺฉาภาเคติ** ตุลาย ปจฺฉิมภาเคฯ **หเตฺถนาติ** หตฺถปเทเสนฯ **อกฺกมตีติ**

อฏฺฐาตุํ อเทโนฺต คณฺหาติฯ **ททโนฺต ปุพฺพภาเค**ติ ปเรสํ ททโนฺต ปุพฺพภาเค หเตฺถน ตุลํ อกฺกมติฯ **ตนฺ**ติ อยจุณฺณํฯ

โลหปาติโยติ ตมฺพโลหปาติโยฯ **สุวณฺณวณฺณา กโรนฺตี**ติ อสนิขาทสุวณฺณกนกลิมฺปิตา สุวณฺณวณฺณา กโรนฺติฯ มานภาชนสฺส หทยภูตสฺส อพฺภนฺตรสฺส ภินฺนํ **หทยเภโท**ฯ นิมิยมานสฺส ติลตณฺฑุลาทิกสฺส สิขาย อคฺคโกฏิยา ภินฺนํ **สิขาเภโท**ฯ เขตฺตาทีนํ มินนรชฺชุยา อญฺญถากรณํ **รชฺชุเภโท**ฯ รชฺชุคหเณเนว เจตฺถ ทณฺฑกสฺส คหณํ กตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๖-๑๑. เฉทนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๖๖-๗๑. **วโธ**ติ มุฏฺฐิปฺปหารกสาตาฬนาทีหิ หึสนํ, วิเหฐนนฺติ อโตฺถฯ วิเหฐนโตฺถปิ หิ วธ-สโทฺท ทิสฺสติ ‘‘อตฺตานํ วธิตฺวา วธิตฺวา โรเทยฺยา’’ติอาทีสุฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘มารณ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ ปน โปถนํ สนฺธายาติ สกฺกา วิญฺญาตุํ มารณสทฺทสฺส วิหึสเนปิ ทิสฺสนโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อามกธญฺญเปยฺยาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

มหาวคฺควณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถาวณฺณนา

สกลรูปารูปสมฺมสเน สณฺหสุขุมวิสยญาณตาย วิปสฺสนาจารนิปุณพุทฺธีนํ สุสํยตกายวจีสมาจารตาย สมถวิปสฺสนาสุ สมฺมเทว ยตนโต จ **ยตีนํ** ภิกฺขูนํ ขนฺธายตนธาตุสจฺจินฺทฺริยปฏิจฺจสมุปฺปาทเภเท ปรมตฺถเมฺม นานานเยหิ ญาณวิภาคสฺส สนฺนิสฺสเยน **พหุการสฺส** สํยุตฺตาคมวรสฺส อตฺถสํวณฺณนํ กาตุํ สารตฺถปฺปกาสนโต เอว **นิปุณา** ยา มยา อฏฺฐกถา อารทฺธาติ สมฺพโนฺธฯ สวิเสสํ ปญฺญาวหคุณตฺตา เอว หิสฺส คนฺถารเมฺภ อาทิโตปิ ‘‘ปญฺญาปเภทชนนสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ **มหาอฏฺฐกถาย สาร**นฺติ สํยุตฺตมหาอฏฺฐกถาย สารํฯ **เอกูนสฏฺฐิมโตฺต**ติ โถกํ อูนภาวโต **มตฺต**-สทฺทคฺคหณํฯ

มูลฏฺฐกถาย สารนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตสํยุตฺตมหาอฏฺฐกถาย สารเมว ปุน นิคมนวเสน วุตฺตนฺติฯ อถ วา **มูลฏฺฐกถาย สาร**นฺติ โปราณฏฺฐกถาสุ อตฺถสารํฯ เตน เอตํ ทเสฺสติ ‘‘สํยุตฺตมหาอฏฺฐกถาย อตฺถสารํ อาทาย อิมํ สารตฺถปฺปกาสินิํ กโรเนฺตน เสสมหานิกายานมฺปิ มูลฏฺฐกถาสุ อิธ วิโยคกฺขมํ อตฺถสารํ อาทาย อกาสิ’’นฺติฯ ‘‘มหาวิหาราธิวาสีน’’นฺติ จ อิทํ ปุริมปจฺฉิมปเทหิ สทฺธิํ สมฺพนฺธิตพฺพํ ‘‘มหาวิหาราธิวาสีนํ สมยํ ปกาสยนฺติํ มหาวิหาราธิวาสีนํ มูลฏฺฐกถาย สารํ อาทายา’’ติ จฯ **เตน** ปุเญฺญนฯ **โหตุ สโพฺพ สุขี โลโก**ติ กามาวจราทิวิภาโค สโพฺพ สตฺตโลโก ยถารหํ โพธิตฺตยาธิคมวเสน สมฺปยุเตฺตน นิพฺพานสุเขน สุขิโต โหตูติ สเทวกสฺส โลกสฺส อจฺจนฺตํ สุขาธิคมาย อตฺตโน ปุญฺญํ ปริณาเมติฯ

เอตฺตาวตา สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย ลีนตฺถปฺปกาสนา นิฏฺฐิตาฯ